

ЛЬВІВСЬКА КОМЕРЦІЙНА АКАДЕМІЯ

На правах рукопису

Козій Іван Володимирович

УДК 141.7(477)(091)''18/19''(092) Д.Донцов

СОЦІАЛЬНО – ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ДМИТРА ДОНЦОВА

Спеціальність 09.00.05 – історія філософії

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Науковий керівник:
Горбач Назар Якович,
доктор філософських наук, професор

Львів – 2005
З М І С Т

Вступ.....	3
Розділ 1	
Історіографія, джерельна база та методологія дисертаційного дослідження	11
1.1. Методологічні засади дисертаційного дослідження.....	11
1. 2. Історіографія та джерельна база.....	14
Висновки до розділу 1.....	33
Розділ 2	
Філософська концепція Дмитра Донцова.....	34
2. 1. Творчість Д. Донцова в контексті української філософської традиції.....	34

2. 2. Волонтаризм як визначальний принцип життя суспільства.....	44
2. 3. Морально – естетичні засади у доктрині Д. Донцова.....	63
Висновки до розділу 2.....	87
Розділ 3	
Суспільно – політичні погляди Дмитра Донцова.....	88
3. 1. Національний ідеал Д. Донцова.....	88
3. 2. Особа і суспільство.....	124
3. 3. Еліта як рушій суспільного прогресу.....	142
Висновки до розділу 3.....	163
В и с н о в к и.....	164
Список використаних джерел.....	169

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена насамперед теоретичними та практичними завданнями державно-політичного становлення України. Для чіткого виконання умов, які призведуть до поступового еволюціонування української нації необхідно вибудувати логічну модель подальшого розвитку суспільства. Отже, потрібно детально ознайомитися з історичним минулим українського народу з метою екстраполяції на сучасну Україну найдієвіших методів виходу з кризи. У зв'язку з таким станом речей соціально-філософське дослідження зародження, формування та становлення загалом в Україні основних складників національно-визвольного руху є актуальною проблемою.

Актуальність теми, з одного боку, полягає в її значенні та важливості для вивчення української філософії, а з іншого – в тому, що в історії вітчизняної філософії нині вона належним чином ще не досліджена. Актуальність теми пов'язується з методологічним значенням ідеології Дмитра Донцова загалом. У дисертації зокрема досліджуються джерела формування світогляду мислителя, поступовий розвиток його ідей, а також вплив творчості Дмитра Донцова на тогочасні суспільно – політичні процеси. Ідеологія Дмитра Донцова потрібна також у сучасному суспільному та інтелектуальному житті України з метою вирішення великої кількості завдань та проблем.

Дмитро Донцов в цьому контексті виступає одним з центральних представників та виразників націоналістичного руху в Україні кінця ХІХ - ХХст. Варто зазначити, що діяльність Дмитра Донцова посідає важливе місце в розвитку української політичної філософії. Протягом усього творчого життя Д.Донцов популяризував українську історію, культуру, літературу. Стосовно філософії, можна констатувати, що усі філософські погляди Д.Донцова були підпорядковані найвищій меті у його світогляді.

Цією метою у нього виступала нація, початок і кінець усіх його теоретичних рефлексій, єдина реальна монада історії та культури, незаперечний критерій істини.

Тому задля втілення своєї мети Дмитро Донцов використовував усі засоби, які, на його думку, могли б працювати на ідею націоналізму. Мислитель вивчав та аналізував філософські погляди Стародавнього світу, Нового часу, сучасні йому філософські течії, проблеми радикалізму російської революційної інтелігенції, яка проголосила своїм девізом фразу – “все, або нічого”.

Той факт, що в доктрині Дмитра Донцова неможливо чітко визначити ті чи інші межі або напрями, призив до використання у його теорії певних еклектичних побудов, що практично втілювалися у крайній формі радикалізму. Той радикалізм, за Дмитром Донцовим, необхідно трактувати, виходячи з положення, що не може існувати тези, яку було б неможливо підкорити суб'єктові політичної дії, методом руху до спрощення вирішуваної проблеми та граничним її загостренням для швидшого та ефективнішого її вирішення.

Дмитро Донцов як послідовний та незаперечний прихильник ідеї незалежної авторитарної української держави боровся проти будь-яких проявів москвофільства в Україні. Таким чином, можна зробити висновок, що у сфері політичної філософії України кінця XIX - XXст. особа Дмитра Донцова була, з одного боку, широко відомою та впливовою, а з іншого – найбільш контроверсійною.

Прихильники доктрини Дмитра Донцова стверджують, що він родоначальник ідеології українського націоналізму, а критики творчості мислителя вважають, що певні постулати його ідеології принижують гідність окремо взятого індивіда; протестують проти поділу суспільства на верстви і мають ще чимало завваг до діяльності Дмитра Донцова.

Отже, можна констатувати, що протягом багатьох десятиріч, як за життя Дмитра Донцова, так і після його смерті, науковцям не вдається дійти якогось спільного погляду. Тому діяльність цього українського мислителя, а найголовніше – його науковий доробок стосовно кола філософських проблем потребують подальшого систематичного і ґрунтовного дослідження. Той факт, що Дмитро Донцов своєю творчістю закликав українців та Україну розвиватися в контексті європейської інтеграції, у світлі сучасних подій робить цю проблематику надзвичайно актуальною. Таким чином, нове і незаангажоване переосмислення творчості Дмитра Донцова в руслі сучасного культурного розвитку України буде гарантом і каталізатором активізації тих процесів і цілей, на досягнення яких спрямована внутрішня і зовнішня політика нашої держави

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах наукової роботи, яка здійснюється на кафедрі філософії і культури Львівської комерційної академії. Відповідає науковій темі “Історія філософії і культури України”. Також дослідження

відповідає науковим програмам з курсу “Філософія” (тема “Філософія в Україні 20-90-х рр. ХХст.”), з курсу “Теорія та історія світової і вітчизняної культури” (тема “Доба культурно-національного відродження (XIX- початок ХХст.)”).

Метою дисертаційної роботи є вивчення та аналіз соціально-філософських поглядів Дмитра Донцова в контексті його доктрини націоналізму загалом.

З цього випливають такі основні завдання дисертаційного дослідження:

- проаналізувати роль та місце особи і творчої діяльності Дмитра Донцова в контексті української філософсько-політичної думки кінця XIX - ХХст.;
- дослідити проблему взаємозв'язку філософських поглядів Дмитра Донцова з філософською доктриною головних представників “філософії життя”, а також розглянути основні складники філософії волюнтаризму Дмитра Донцова;
- проаналізувати морально-естетичні переконання Дмитра Донцова з погляду сприймання його переконань;
- висвітлити основні складники концепції української національної ідеї Дмитра Донцова;
- показати еволюціонування поглядів Дмитра Донцова стосовно проблеми формування нового українського суспільства;
- проаналізувати теорію української еліти Дмитра Донцова.

Об'єктом дисертаційного дослідження є творчість українського мислителя кінця XIX - ХХст. Дмитра Донцова.

Предмет дослідження – соціально-філософські погляди Дмитра Донцова.

Методологічна основа дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на загальних і філософських принципах пізнання. Серед них:

- діалектичний метод, який дозволив показати роль та місце творчості Д.Донцова в українській філософській традиції;
- порівняльний, за допомогою якого проведено порівняльний аналіз доктрини Д.Донцова з працями представників “філософії життя”, інших зарубіжних та українських філософів і культурних діячів з приводу поглядів на ті чи інші соціально-філософські проблеми;
- герменевтичний, який дозволив адекватніше тлумачити тексти у філософському контексті;
- методи аналізу та синтезу, за допомогою яких досліджено стрижневі соціально-філософські світоглядні засади Д. Донцова, а також показано еволюцію поглядів мислителя

протягом його творчого життя;

- системний, що дав змогу отримати цілісність і логічну завершеність досліджуваних проблем та дисертаційного дослідження загалом.

Вказані методи у поєднанні з принципами детермінізму та плюралізму, об'єктивності, головними принципами і методами аксіологічного аналізу дозволили точніше висвітлити та проаналізувати творчість Дмитра Донцова в контексті соціально-філософського світогляду.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає насамперед у тому, що в ній уперше концептуально розглянуто творчість українського мислителя Дмитра Донцова з погляду його приналежності до вітчизняних традицій політичної філософії кінця ХІХ - ХХ ст. У дисертаційній роботі застосовано критичний порівняльний аналіз, що дозволило отримати максимально об'єктивні результати. Також проаналізовано основні складові елементи філософії Д.Донцова.

У дисертаційній роботі на захист виносяться такі положення, які виступають елементами наукової новизни:

- визначено соціально-філософські аспекти у творчості Дмитра Донцова, які безпосередньо зумовлені його гносеологічними, онтологічними, аксіологічними та теософськими поглядами;
- доведено зв'язок філософії Дмитра Донцова з головними ідеями представників „філософії життя”; з'ясовано, що він використав фундаментальні засади „філософії життя” для своєї доктрини, запропонувавши в подальшому власні оригінальні вирішення багатьох філософських проблем, серед них співвідношення „раціональне – ірраціональне”, „інтелект - воля”, „логіка – інтуїція”, аналіз понять творчої думки та сильної людини;
- обгрунтовано, що морально-естетичні переконання Дмитра Донцова невіддільні від його концепції націоналізму; Дмитро Донцов, пропонуючи образи „сильної нації” та „сильної людини”, вибудовує власні морально-естетичні засади;
- здійснено філософський аналіз феномена „волі” в соціально-філософській концепції Д. Донцова; з'ясовано, що мислитель обрав саме принцип волі, як чинник національної інтеграції;
- встановлені сутнісні характеристики підходу Д. Донцова до аналізу однієї з важливих проблем сучасного соціально-філософського дискурсу – національної ідеї, як систематизованого узагальнення національної самосвідомості; доведено, що визначальним пріоритетом буття національної ідеї Д.Донцов визначає чинник державницької самостійності нації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх можна використати у подальших наукових дослідженнях для більш ґрунтовного і сучасного трактування історії української філософії, політології, соціології, філософської антропології. Водночас, міждисциплінарний характер одержаних результатів робить можливим їх використання і в історії української літератури, етики, естетики. Окрім зазначеного, отримані результати дисертаційного дослідження можна застосувати для майбутнього удосконалення навчального процесу з низки гуманітарних дисциплін – таких, як: філософія, теорія та історія світової і вітчизняної культури, філософія культури. Крім цього, окремі дослідження дисертаційної роботи допоможуть у розробці спецкурсів для студентів та магістрантів гуманітарних кафедр і факультетів.

Апробація результатів дисертації відбувалася на XI Міжнародній науковій конференції “Історія релігій в Україні” за 2001 рік (“Д.Донцов і релігія”), XII Міжнародній науковій конференції “Історія релігій в Україні” за 2002 рік (“Роль та місце релігії в концепції націоналізму Дмитра Донцова”), Міжнародній науковій конференції “Українська інтелігенція за духовне відродження народу” за 2002 рік (“Проблеми національної культури у творчості Дмитра Донцова”), XIII Міжнародній науковій конференції “Історія релігій в Україні” за 2003 рік (“Стосунки церкви і нації в Україні кінця XIX – початку XX ст.”), а також на науково-методологічних семінарах кафедри філософії і культури Львівської комерційної академії.

Структура дисертації. В основу дисертації покладено принцип проблемності. Послідовність викладу матеріалу зумовлена логікою розкриття проблеми, поставленою метою та завданнями дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (177 найменувань на 12-ти сторінках). Повний обсяг дисертації становить 180 сторінок.

Основні положення дисертації викладені автором у таких публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Філософія волюнтаризму Дмитра Донцова // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія.- № 8. – 2002.- С. 140 – 144.
2. Філософська доктрина суспільства Дмитра Донцова // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія.- Випуск 11.- 2003.- С. 28 – 34.
3. Постать та діяльність Дмитра Донцова в контексті української філософсько – політичної думки // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Альманах. Збірник наукових праць. – Випуск 13.– Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2004.- С.223 – 228

Статті у наукових збірниках і журналах, тези:

4. Поняття волі в соціально-філософській доктрині Д.Донцова // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. – Випуск 4.- 2002.- С. 247 – 254.
5. Д.Донцов і релігія // Історія релігій в Україні // праці XI-ї міжнародної наукової конференції.- Львів: Логос, 2001.- С. 168 – 173.
6. Роль та місце релігії в концепції націоналізму Дмитра Донцова // Історія релігій в Україні // праці XII-ї міжнародної наукової конференції.- Львів: Логос, 2002.- С. 396 – 399.
7. Стосунки церкви і нації в Україні кінця XIX – початку XX ст.// Історія релігій в Україні // праці XIII-ї міжнародної наукової конференції.- Львів: Логос, 2003.- С. 280 – 285.

Р О З Д І Л 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Методологічні засади дисертаційного дослідження

Для адекватного тлумачення філософської спадщини Дмитра Донцова, одного з найяскравіших представників української політичної філософії XIX – XX ст., потрібно залучити ґрунтовну методологічну базу. Специфіка цього дослідження така, що його проблематика торкається багатьох філософських наук: політології, історії філософії, етики, естетики, філософської антропології, філософії культури. Тому для чіткішого формування основних методів дослідження та загальної методики загалом ми взяли до уваги специфічні характеристики кожної з перелічених

галузей філософського знання, а також використали найдієвіші та найрезультативніші методи для повнішого висвітлення проблеми, яка стосується аналізу стрижневих філософських позицій Дмитра Донцова.

Насамперед необхідно зазначити, що домінантним підходом для з'ясування загальної картини розвитку філософських ідей в Україні є діалектичний метод. Чимало вітчизняних провідних дослідників національної проблематики в українській філософській традиції подають таке трактування діалектичного методу. Для того, щоб ґрунтовніше і адекватніше висвітлити специфіку українського стилю філософування, необхідно передусім дослідити основні ментальні засади українського світогляду загалом. І лише із світогляду виділяти головні форми філософського тлумачення тієї чи іншої проблеми.

Українські дослідники наголошували на тому, що насамперед потрібно вивчати й аналізувати духовне життя народу. А для отримання загальної картини необхідно якнайповніше ознайомитись і з матеріальним аспектом його життя. Таким чином, для того, щоб виділити філософські елементи рефлексування народу чи окремого представника, потрібно дослідити поступову еволюцію протягом усього часу їхнього буття. Водночас, дослідження локальних (фрагментарних, епізодичних) явищ також дозволяє осмислити узагальнене відображення духовного життя того чи іншого народу, з якого у подальшому легко виділити окремі елементи національної філософії.

Діалектичний метод у філософії, як правило, тісно пов'язаний з методом історичного аналізу та синтезу. В цьому випадку сам предмет дослідження (діяльність Д.Донцова) розглядається з позиції історичного еволюціонування, а також у процесі становлення під впливом різноманітних факторів та чинників. Отже, цей метод дозволяє відтворити цілісне уявлення про досліджуваний феномен через розкриття його структури та абстрагування (відмежування істотного від неістотного). Водночас, відбувається класифікація явищ, які розглядаються, виділення граничних етапів їх розвитку. Такий метод ще називають “генетичним” і визначають його як такий, що потребує вивчення будь-якого явища у процесі його становлення. Причому беруться до уваги усі зміни, які відбуваються на шляху його розвитку, враховуються чинники, що спричинились до подібних змін. Як наслідок, така методологія потребує розгляду усіх можливих зв'язків досліджуваної проблеми з іншими феноменами, вивчення їх взаємовпливів та взаємозв'язків. Можна констатувати, що такий метод повною мірою відповідає вітчизняним традиціям у сфері дослідження та опрацювання гуманітарної проблематики, а також загальнонауковим принципам стосовно базових методологічних засад наукової роботи.

Також варто згадати системний аналіз, коли той чи інший об'єкт, а в нашому випадку – це соціально-філософська спадщина Дмитра Донцова, розглядається та вивчається як синтез можливих елементів – філософських учень (як українських, так і зарубіжних вчених), які мали вплив на

формування основних складників політичної філософії Дмитра Донцова. Головна увага в цьому випадку зосереджується на пошуку та аналізі усіх зв'язків та відношень, які мали місце як у самому об'єкті, що досліджується, так і в його взаємодії із зовнішніми факторами впливу.

У дослідженнях такого плану велика роль належить так званому хронологічно – порівняльному методу. У царині філософії він, як правило, застосовується для пошуку подібних або відмінних моментів між різноманітними поглядами, вченнями, концепціями, парадигмами чи світоглядами, а тому має важливе значення, коли потрібно дати загальну характеристику будь-якому досліджуваному об'єкту.

При застосуванні хронологічно-порівняльного методу у поєднанні з редукцією, яка розглядається як певний методологічний засіб перетворення складного у більш просте, стає можливим дефініція категоріального апарату. Можна констатувати, що при вивченні філософських поглядів Дмитра Донцова дано визначення багатьом категоріям, якими послуговувався мислитель. Серед них: націоналізм, волюнтаризм, моральність, аморальність.

Отже, при вивченні соціально-філософських поглядів Дмитра Донцова в контексті основних засад формування та функціонування українського націоналізму потрібно дотримуватись такої позиції, за якою філософія повинна вивчати предмет з погляду обґрунтування його необхідності, класифікації, зовнішнього та внутрішнього порядку. А поряд з цим, потрібно розкрити і обґрунтувати досліджуваний предмет з погляду його внутрішнього самоусвідомлення на право існування. Іншими словами, ступінь науковості будь-якого дослідження полягає у вмінні виділити та пізнати феноменальні властивості досліджуваного предмета.

Таким чином, доходимо висновку, що перелічені принципи у поєднанні з принципами об'єктивності та детермінізму, основними принципами та методами аксіологічного аналізу дозволяють цілісно зрозуміти і осмислити соціально – філософські погляди Дмитра Донцова.

1. 2. Історіографія та джерельна база

Насамперед необхідно зауважити, що коло праць, які висвітлюють життєвий і творчий шлях Д.Донцова, є досить широке. Але спеціальних монографій про Д.Донцова поки що не так багато. Науковий доробок стосовно історіографії проблеми, що розглядається, можна поділити на кілька періодів та принципово різних позицій. Найбільше висвітлена ця проблематика у політично забарвленій публіцистиці. Проте в такій літературі спостерігаємо односторонність суджень і думок. Як правило, ця література створювалася на замовлення, а тому наукове значення таких публікацій є доволі сумнівним. Це було характерно більше для радянського періоду, але й нині ще трапляються поодинокі публікації, які не вирізняються ні новизною, ні оригінальністю мислення.

Наступний пласт творчості Д.Донцова становить діаспорна література, яка характеризується незаангажованістю мислення, а тому в

плані наукової вартості та новизни є значно цікавішою.

Останній період осмислення діяльності Д.Донцова необхідно відраховувати від часу здобуття Україною незалежності і до сьогодні. Можна констатувати, що в цей час в аналізі творчості Д.Донцова присутній певний еклектизм. Одні науковці продовжують розглядати творчість мислителя з прорадянських позицій, інші намагаються подати образ Д.Донцова у контексті подій сьогодні і потрапляють в іншу політичну залежність. Тому вважаємо, що доцільно висвітлювати позиції та думки стосовно творчої спадщини Д.Донцова якомога більшої кількості науковців, котрі репрезентують зазначені позиції, з метою отримання найдостовірніших у науковому плані оцінок його життя і творчості.

В.Липинський є одним з перших і найрізкіших критиків як особи, так і творчої діяльності Д.Донцова. У передмові до своєї праці “Листи до братів-хліборобів” [129] В.Липинський у досить гострій і саркастичній формі “присвячує” Д.Донцову декілька сторінок.

Необхідно зауважити, що і В.Липинський, і Д.Донцов відіграли важливу роль у розвитку української культури загалом. В.Липинський, будучи людиною емоційною, досить часто безпідставно звинувачував в тих чи інших гріхах своїх опонентів. В.Липинський будь-що прагнув довести шкідливість і нікчемність творчості Д.Донцова, вдаючись при цьому до різних методів його дискредитації. Пишучи про походження Д.Донцова, В.Липинський, зокрема, зазначає :”...біда не в тім, що він москаль. Навіть не в тім, що він революціонер московський. Бо якби Україна мала таких, як московські, революціонерів, то вони не допустили б до панування більшовицької Москви на Україні. Біда в тім, що його егоцентрична і труслива вдача не могла перенести сміливості, дисципліни і організації московських революціонерів – єдиного що єсть доброго між ними” [129, с.20].

Критикуючи творчість Д.Донцова, В.Липинський звинувачує його у цілій низці вад, які нібито були йому властиві. “Писання його (мова про Д.Донцова. – І.К.) так противорічіві, - продовжує В.Липинський, - що він давно-би збожеволів, коли-б ставився до них хоч трошечки поважно. На своє щастя він їх тільки “пише”. В одному місці пише, що Українці “мають жіночу психологію, себ-то логіка пасує у них перед чувством” (“Підстави нашої політики”); в другому - що вони раціоналісти, тобто керуються логікою а не чувством (“Націоналізм”). Раз пише, що найгіршою громадською прикметою єсть стадність, чого доказом погані Москалі; другий раз – що нестадність, чого доказом погані Українці (там-же). При цьому маса цитат з “західноєвропейських творів”, яких він ніколи не читав” [129, с.21]. Отже, В.Липинський називає Д.Донцова еклектиком, непослідовним псевдонауковцем, плагіатором, який тільки й чекає на появу будь-якої нової ідеї для того, щоб привласнити її собі.

“Маю тверду надію, - не без іронії пише В.Липинський, - що-сьогодні “провансалець” і “ворог української державності” - завтра в Мітьчиних писаннях про “винайдену ним ідею українського

класократичного монархізму” буду фігурувати як “найвидатніший представник українського демократичного республіканства” [129, с.21].

З вищезазначеного констатуємо, що відгуки В.Липинського щодо творчості та особи Д.Донцова були вкрай негативні. Але треба розуміти, що особисту неприязнь не потрібно плутати з науковою критикою тих чи інших постулатів вчення Дмитра Донцова. Тому варто зауважити, що на таку критику Д.Донцова з боку В.Липинського потрібно дивитися неупереджено, роблячи, водночас, поправку на емоційне забарвлення суджень, що однозначно нівелює рівень науковості такого роду аналізу. Отже те, що В.Липинський вважав Д.Донцова своїм опонентом, потрібно розглядати позитивно, роблячи висновок, що Д.Донцов мав певний вплив на перебіг подій у тогочасній Україні.

Необхідно зауважити, що творчість Д.Донцова вивчали такі відомі публіцисти, як В.Блакитний, С.Щупак, В.Коряк, О.Хвиля, В.Десняк, Є.Гірчак, М.Мотузка, С.Тудор, В.Юринець, Я.Галан, В.Бобинський та багато інших.

М. Чугуєнко пише, що загальна картина історіографії 20-х – 40-х років ХХ століття була б неповною, якщо не згадати праці націоналістичних авторів. „Статті та рецензії С.Ленкавського, О.Бабія, В. Мартинця та інших провідних теоретиків націоналістичного руху, - зазначає М.Чугуєнко, - не обмежувалися однією популяризацією думок Д. Донцова. Вони також містили в собі чимало критичних зауважень щодо окремих постулатів цього ідеолога. Разом з тим впадає в око схематизм та спрощеність їхніх трактувань творчого доробку Д.Донцова. Названі автори надто вузько розуміли його світоглядні настанови, дивлячись на них майже виключно під кутом зору практичних завдань націоналістичного руху” [168, с.5].

Очевидно М.Чугуєнко має рацію, пишучи про спрощений та однобічний характер критичної літератури цього часу, але повністю відкидати науковий доробок згаданого періоду теж не варто, адже і серед такої літератури можна виявити цікаві та науково значимі висновки.

Так, С.Ленкавський, провідний діяч ОУН, критикуючи творчість Д. Донцова загалом і працю “Націоналізм” зокрема, у розвідці „Філософські підстави „Націоналізму” Донцова” [123] пише, що коли йдеться про ідеологію Д.Донцова, то її варто розглядати як першу стадію будь-якої ідеології. Подібна ідеологія є досить оригінальною, вона еkleктично поєднує, охоплює і оформляє головні тенденції побажань суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку.

Д.Донцов, на думку С.Ленкавського, хотів саме ці психологічні моменти теоретично обґрунтувати, систематизувати і на їх основі показати нові шляхи еволюціонування нації.З цього приводу С.Ленкавський пише:”Погляньмо на підстави ідеології Донцова,- на метафізичні засади, що на них спирається ціла теоретична система.Метафізична підстава ідеології Донцова є однорідною, бо в склад її входить одна лише система філософична, а саме ідеалізм, хоч побіч ідеалізму стрічаємо там такі назви,

як “волюнтаризм”, “енергетизм”, “динамізм”, а навіть також елементи дарвінізму” [123, с.273].

Підсумовуючи, С.Ленкавський робить висновок: доцільно вважати, що основою ідеології українського націоналізму виступає волюнтаризм та історичний ідеалізм, а “... ідеологія націоналізму в праці Донцова (“Націоналізм”.– І.К.), як світогляд, приймає чинник нематеріальний – волю – за основу буття, як етика, вважає за добро те, що зміцнює силу нації, як історичний світогляд, признає ідеям вплив на життя, а як наслідок ділання на психіку її визнає примушує здійснити візію вимріяної майбутности” [123, с.276].

М.Чугуєнко робить висновок, що загалом у міжвоєнний період історіографія досліджуваної проблеми як правило досить жорстко диференціювалася за партійною приналежністю, а тому мала відкрито конфронтаційний характер. „Характерною рисою наукових досліджень проблеми в післявоєнний період було співіснування двох протилежних тенденцій. З одного боку, у зазначений період знайшла своє продовження традиція партійно – заангажованої, вузько тенденційної інтерпретації ідейного доробку Д.Донцова... а з другого, - намітилися певні позитивні зрушення, головним чином у літературі, що писалася на еміграції, у напрямку справді наукового опрацювання проблеми формування та розвитку політичних поглядів ідеолога” [168, с.5].

Критик Д.Донцова історик Л.Винар намагається протиставити націоналізм Донцова так званому “організованому націоналізму”. Від появи книги “Націоналізм”, - констатує він, - “можна б сказати, зачинається переродження психіки галичан. Можливо, що доволі парадоксально буде звучати ‘гіпотеза’, що ‘націоналізм’ Д.Донцова нічого не має спільного з українським націоналізмом, лише те, що хіба саму назву іменника. Навпаки, в протилежність до українського націоналізму, який збудований на ідеалістично – універсальному світогляді, ‘націоналізм’ Донцова збудований на матеріальній підмурівці... Маємо сміливість твердити, що “Націоналізм” Д.Донцова як цілість не повинен знайти застосування у світогляді сьогоденного молодого українця “ [154, с. 250].

Дослідник українського націоналізму Ю.Бойко пише: “Донцов був першим українським публіцистом, що безпосередньо по невдачах наших визвольних змагань, вже з року 1922, в яскравій і пориваючій формі підніс кличі українського націоналізму, як прапор нової доби... Поява яскравої фігури Донцова прискорила процес формування нової духовости. Своїми темпераментними скрайностями Донцов дуже надавався до того, щоб збурити суспільність, внести в неї небувале до того напруження суперечних думок і переживань. Над головами ‘поважних’, ‘заслужених’ батьків народу Донцов заніс свій бич... Ніхто до Донцова в українській публіцистиці не протиставився так консеквентно і всебічно Москві, як зробив це Донцов... Донцов кликав до оновлення української людини, до повороту її в лоно стародавніх українських традицій, що знали культ

перемоги, лицарства, здобувчости...” [154, с.251].

М.Лагодівський називав Дмитра Донцова “сівачем українського нігілізму”, пишучи, що: ”Донцов мав “рішальний вплив на формування української національної думки того часу, але цей вплив був глибоко негативний. Не можна собі уявити гіршого данайського дару для молодого ідейного руху, який тоді почав рости в Галичині й на еміграції – для українського націоналізму, як подарована йому Донцовим книжка “Націоналізм” ... Треба ствердити, що ідеологічна публіцистика Донцова, який хотів бути ідеологом того руху, була для націоналізму величезною перепорою у виконанні його історичних завдань“ [154, с. 249-250].

В такому ж руслі пише і соціолог О.Бочковський, розмірковуючи на тему націософії „сучасного всенаціоналізму” ”...зразками якого, на його думку, є німецький гітлеризм та італійський фашизм, вказує, що “на українському ґрунті його ідеологом є д-р Д.Донцов, праця його – “Націоналізм“ може уважатися спробою націософічного обґрунтування цієї нової націоналістичної віри. Психологічно це дивна фанатична “драгоманобія“ сучасного українського новонаціоналізму...”[154,с. 248]. В даному випадку, з такою однобічною та поверховою критикою Д. Донцова важко погодитися. Але для того, щоб усебічно показати оцінку творчості мислителя різного роду критиками, потрібно бути максимально об’єктивним та неупередженим.

Ще один дослідник творчості Д.Донцова, націоналістичний діяч Г. Васькович констатував, що “...метою творчості Донцова є патріотичне виховання українського народу. В “Націоналізмі” він указав на виховний ідеал, а крім того, вказав шляхи, якими треба йти до цього ідеалу...Таким способом він дав тривалі ідейні основи національного виховання, стараючися перевиховати український народ, а зокрема його провідну верству...Треба підкреслити, що Донцов не займався розробленням програмово-устроєвих питань української національної ідеї...Але важливішою і головною причиною своєрідного викладу Донцова є його психологічний підхід до проблеми ідеї нації. Він проповідує в першу чергу потребу виховання в нас державницького підходу до національних справ” [154, с. 251-252].

Історик, націоналістичний публіцист П.Мірчук в “Нарисі історії Організації Українських Націоналістів 1920-1939” зазначає: ”В 1925р. (sic !) появилася праця Дм. Донцова “Націоналізм”, в якій автор провів нищівну критику українського угодовства і соціалістичної псевдодемократії.Тієї псевдодемократії, що розкладала українську духовість, обдирала український народ з його національної свідомости, присипляла його туманними фразами про “всесвітнє братерство” та про спільні інтереси селянсько-робітничих мас усієї Росії”, чим підготувала катастрофу визвольних змагань. Як антитезу до цього Дмитро Донцов вказав український націоналізм” [154, с. 253].

Націоналістичний публіцист, дослідник українського націоналізму Ю.Пундик пише:”Д.Донцов дав глибоку аналізу духовних передумов для

політичного визволення та державного існування нації, а саме наявність глибокої духовної наснаги, готовність змагатися за велику візію майбутньої величі, не жахаючись жертв, й тотальна напруга національних сил у боротьбі за досягнення цієї візії” [154, с.253]. Таким чином, Ю. Пундик вказує на значний вплив діяльності Д.Донцова на формування та становлення ідеології вітчизняного національного руху.

Можна констатувати, що в повоєнній історіографії радянського періоду не було праць, які були б присвячені тільки творчості Д.Донцова, але водночас можна назвати окремих авторів, які у своїх працях в той чи інший спосіб зверталися до діяльності Д.Донцова. У цьому контексті можемо згадати В.Євдокименка, Ю.Римаренка, М.Олексюка.

Ю.І.Римаренко, радянський історіограф, своєю діяльністю намагався нівелювати значення як українського націоналізму загалом, так і його ідейних виразників; зокрема Д.Донцову Ю.Римаренко у своїй критиці приділив значне місце. У праці „Буржуазний націоналізм та його „теорія нації” [145] Ю.Римаренко, пишучи про феномен українського націоналізму, зауважує:”Критичний огляд буржуазно-націоналістичної літератури, конкретний аналіз ідеологічних “постулатів” та політичних програм українського націоналізму з очевидністю доводить безідейність ідеології українського націоналізму, еклектичне запозичення ним найреакційніших “чужих” буржуазних філософських та соціологічних концепцій, що повністю суперечить передовій суспільній думці, закономірностям суспільного розвитку”[145, с.148].

У подальшому Ю.Римаренко з цього приводу розмірковує в тому ж руслі:“Месіанські ідейки пропагувалися майже всіма без винятку адептами українського буржуазного націоналізму, які користувалися “доказами” історико-філософського, соціологічного та економічного порядку.1968 року в Лондоні вийшла збірка “Клич доби”. У цьому програмному читиві “апостол” українського буржуазного націоналізму Дмитро Донцов вдається до “обґрунтування” претензій окремих народів на свою виключність, спираючись на так звані політичні докази” [145, с.5]. Ю. Римаренко констатує, що наукова критика українського буржуазного націоналізму вимагає ґрунтовного вивчення його гносеологічних засад, що суть націоналізму полягає у спотвореному тлумаченні однієї із сторін суспільних відносин, переоцінці ролі нації в прогресуванні суспільства.

Подібними закидами просякнута уся творчість Ю.Римаренка. Він критикує як сам феномен українського націоналізму, так і його представників.”Погрузнувши в ганебних авантюрах проти українського народу,-пише Ю.Римаренко,- сучасний буржуазно-націоналістичний табір за кордоном намагається будь-що надати своїм акціям хоч видимість якоїсь “ідейності” та “принадності”.Зокрема на роль “ідейної еліти” висувуються “лицарі пера і пензля”, “лицарі національного духу” типу націоналістичних писак Лепкого, Клена, Маланюка, Мосендза та ін.”[145, с.28].

Про Д.Донцова Ю.Римаренко писав, що він опошлює поняття інтернаціоналізму, вкладає в це поняття абсолютно протилежний його суті зміст. Ю.Римаренка також не влаштовує, що Д.Донцов доводив, що інтернаціоналізм радянського періоду - це суто великоросійський варіант шовінізму, а, отже, він (інтернаціоналізм) шкодить інтересам української нації. Таким чином, критика Ю.Римаренком українського націоналізму, а відповідно – і творчості Д.Донцова, позначена однобокiстю сприйняття та глибокою політичною заангажованістю. А тому не становить наукової цінності.

Євген Маланюк у розвідці “Дмитро Донцов” [135] дає позитивну оцінку діяльності мислителя, показуючи значення творчості Дмитра Донцова на тлі тих подій, що відбувались у тогочасній Україні. “Покоління, - пише Є.Маланюк, - що іронія долі покладе пізніш саме на нього завдання державного будівництва, було в своїй молодшій частині поділено на марксистів-ортодоксів (але карних парафіян імперської централі) і на народників-есерів (обласного варіанту московської секти). В своїй старшій частині-покоління було виховане на майже сліпих драгоманівців” [135, с. 162].

Отже, Є.Маланюк констатує, що українська політична думка того часу була практично бездіяльною. Якщо і спостерігалась якась активність, то це були поодинокі спроби окремих національно свідомих громадян. Серед них Є.Маланюк називає Івана Франка, Симона Петлюру, Лесю Українку. Підсумовуючи стан речей у тогочасній Україні, Є.Маланюк відзначає: “Лихо було в тім, що, наставлена на “вічність Росії” і на “земствах” самообмежена, драгоманівщина в результаті давала національну капітуляцію, капітуляцію “ідеологічно обгрунтовану”, з головною тезою, що Росія була, єсть і буде, а що, мовляв, наше (українське) діло-маленьке, повітове, бо про інші справи “хай думає вище начальство...” [135, с.163].

За таких обставин на арені українського політикуму з’являється “чорнявий студент” з Таврії – саме так називає Д.Донцова Є.Маланюк: “І Дмитро Донцов починає гарячково - на тій пустелі – шукати. Шукати трудно, рвучко, зигзагуючи, почавши від “марксизму” (бо то все ж була якась система) і хутко прийшовши до тієї марксизмо “класово” запереченої правди, що міститься в однім слові: НАЦІЯ” [135, с.163-164].

Аналізуючи творчість Д.Донцова, Є.Маланюк відкидає безпідставні звинувачення щодо його непослідовності, вказуючи, що дух, яким просякнута уся діяльність мислителя, завжди залишається незмінним. “З першого свого друкованого рядка, - відзначає Є.Маланюк, - Донцов уже з’явився цілий, з його пристрасним напором речення, з його знищуючим ударом полемічної рапіри, з його оригінальним, неіснувавшим перед тим в нашій публіцистиці – стилем” [135, с.164]. Критик зазначає, що Д.Донцов не створив ані “системи”, ані “синтези”. Але це ніяким чином не применшує загального значення і впливу творчості Д.Донцова на формування нової української свідомості.

“Дмитро Донцов, – підсумовує Є.Маланюк, – є політичний письменник в тім сенсі, як це определення стосують французи, напр., до М. Барреса. До цього можна було б додати ще таке блискуче „публіцистично-ідеологічне” ім’я, як Л.Доде, але з застереженням, бо, зважуючи цілий дорібок Донцова, бачимо, що його віддаляє як би лише крок від таких авторів, як Ортега і Гассет або й навіть О.Шпенглер” [135, с. 164-165].

Важливим фактом у дослідженні творчої спадщини Д.Донцова необхідно вважати появу в 1974 році ґрунтовної монографії, написаної провідним діячем ОУН М.Сосновським „Дмитро Донцов: Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму” [154]. Праця охоплює практично весь період життя і творчості Д.Донцова і є цінним науковим доробком з огляду на її масштабність та новизну. У ній використані архівні та мемуарні матеріали Д.Донцова, включені спостереження та враження від безпосередніх з ним бесід М.Сосновського.

М.Сосновський вказує на те, що Д.Донцова необхідно вважати “мислителем-пропагатором” з тенденціями реформатора. Він також зауважує, що Д.Донцов не сформував у політичній філософії чогось кардинально нового, але ознайомився і ознайомив українців із новими тенденціями світової політичної та філософської думки. Вивчаючи творчий шлях Д.Донцова, М.Сосновський доходить висновку, що акценти варто робити на ідеологічних та концепційно-політичних ідеях мислителя, а не заглиблюватися в “ідеологічну” еволюцію Д.Донцова від марксизму до чинного націоналізму та політичної містики.

Це ж стосується також “світоглядно-релігійної еволюції” Д.Донцова - від марксистського трактування ролі церкви, від традиційного релігійного нігілізму “чинного націоналізму” до повного “християнізму” в 40-х і пізніших роках ХХст. М.Сосновський наголошує, що значно важливішими є практичні політичні концепції Д.Донцова, які він пропонує, ґрунтуючись на філософсько-політичних висновках.

А.Камінський, один із рецензентів монографії М.Сосновського, у праці “Більше як тільки “політичний портрет” Дмитра Донцова” [109] з цього приводу пише:” В безсумнівно позитивний і великий кредит Донцову треба передусім записати очищення українського думання від проросійського комплексу, провансальства і політичного мінімалізму. Всупереч Драгоманову Донцов, ідучи за Міхновським, висловив у категоричній формі не тільки саму державницьку самостійницьку концепцію, але й надав їй виразно антиросійського визначення і спрямування” [109, с.119].

Учений також наголошує на спробах Д.Донцова позбавити український політикум від елементів провінційності та провансальства, протиставляючи натомість вимогу української національної гідності та принципи національних інтересів.

Далі М.Сосновський показує і характеризує “методику” Д.Донцова, пишучи, що мислитель бачить і аналізує ті чи інші проблеми шляхом протиставлення протилежностей. Саме на подібному абсолютному

протиставленні світоглядів, концепцій та парадигм, за словами М. Сосновського, збудована уся політична філософія Д.Донцова.

Одним з найсильніших елементів ідеології мислителя М. Сосновський називає оцінку ним ролі російського імперіалізму. В цьому плані думки Д.Донцова виявилися настільки пророчими, що дехто наділяв його візією пророкування. М.Сосновський, водночас вказує і на слабкі місця ідеології Д.Донцова. Серед них – донцовська концепція “імперіалізму”, “ордену”, “ієрархізації суспільства”, “правлячої касті”, “тоталітаризму”. Він відзначає і деякі запозичення Д.Донцовим у зарубіжних та українських авторів. Отже, всебічно аналізуючи діяльність Д.Донцова, М.Сосновський подає свої власні висновки, синтези та ідеї, які необхідно вважати вагомим вкладом у розвиток філософсько-політичної думки в Україні як того періоду, так і для наступних поколінь.

Варто також згадати ґрунтовну статтю В.Лісового “Драгоманов і Донцов” [130]. На основі порівняльного аналізу головних складових концепції двох абсолютно протилежних у світоглядному плані науковців В. Лісовий доходить нових цікавих висновків. “Драгоманов і Донцов, - зауважує В.Лісовий, - репрезентують в українській культурі дві політичні ідеології – лібералізм і націоналізм, діалог яких у певних аспектах триває посьогодні. Цей діалог дуже важливий у сучасній політичній ситуації, він має істотне значення для наступного перебігу подій в Україні. Звідси й актуальність даної теми” [130, с. 83].

Називаючи головні ознаки світогляду і мислення Д.Донцова, В. Лісовий акцентує увагу на таких як “а) ірраціоналізм-інтуїтивізм; б) ідеалізм-релігійність (“романтизм”, “догматизм” тощо); в) волюнтаризм-активізм, ціннісний підхід до історії; г) соціальний (національний) голізм, тоталітаризм, націоналізм” [130, с.92].

В.Лісовий наголошує, що засади політичного консерватизму Д. Донцов розробляв, звертаючись до політичного консерватизму Заходу. “Донцов не є “почвенником” у слов’янофільському розумінні цього слова, а радше є “західником”. Всі його аргументи і посилання знаходяться в контексті західної філософії” [130, с.97]. Звертаючи увагу на позитивний момент ідеології Д.Донцова, В.Лісовий акцентує увагу на відстоюванні мислителем тези про поєднання філософії волюнтаризму з філософією цінностей. Наголошуючи на вадах його світогляду, В.Лісовий зазначає, що Д.Донцов досить часто еkleктично поєднує збіологізоване розуміння нації з висловлюванням “про націю як наслідок культурного конституювання”. Ще однією вадою політичної філософії Д.Донцова критик називає недооцінку значення детермінізму, коли йдеться про індивідуальну свідомість. Підсумовуючи, В.Лісовий пише, що “...Донцов упровадив стиль філософування, який хоч і має коріння в українській традиції, але несе в собі небезпеку (якщо не буде врівноважений іншим напрямом – напрямом більш раціоналістичним чи аналітичним, з більшою дисципліною думки і дисципліною мовлення)” [130, с.101].

Ю.Вільчинський у статті „Дмитро Донцов: філософія як ідеологія” [16], відзначаючи про значення творчої спадщини Д.Донцова, зауважує:”Хоча Донцов пройшов кілька основних світоглядних еволюцій (від соціалізму до виразної його неґації, від антирелігійних позицій до крайнощів войовничої церкви), він ніколи не змінював головної ідеї, висловленої у львівській промові 1913 р. Уся його діяльність була виразно антиросійською, він активно відстоював ідею самостійності України” [16, с. 27].

Ю.Вільчинський аналізує основні віхи життя і творчості Д.Донцова у контексті тогочасної політичної ситуації в Україні, наголошуючи на важливості появи саме такої постаті, як Д.Донцов.“На тлі більш поміркованих поглядів, - доходить висновку Ю.Вільчинський, - скажімо, М.Драгоманова, В.Вернадського, політична філософія Донцова досить радикальна. Сьогодні політична доктрина Донцова може багато заважити на ідейному спрямуванні українського національного руху і держави, оскільки блискуче доводить, що стрижнем духовності в українському інтелектуальному поступі є формування і реалізація національної ідеї” [16, с. 30].

Щ.Ситник, ще один сучасний дослідник творчості Д.Донцова, пише , що його можна віднести до когорти забутих і заборонених імен в українській філософсько-політичній думці. Критик зазначає, що Д.Донцов надзвичайно суперечлива постать, а як наслідок, – суперечливістю позначена і його доктрина чинного націоналізму: “Д.Донцов пройшов шлях еволюції від марксизму до націоналізму... Для його світогляду і способу мислення характерні: а) ірраціоналізм; б) волюнтаризм; в) ідеалізм ; г) тоталітаризм... Д.Донцов сформувався як мислитель у переломний період історії... Тому зрозуміти Д.Донцова як мислителя можна лише в контексті цих нових ідей, нового світогляду “ [108, с.30].

М.Стасюк зазначає, що Д.Донцов був і залишається тепер однією з найяскравіших постатей в історії України.”Великий теоретик нації,- пише М.Стасюк,- політик, полум’яний публіцист, редактор журналів, пресових агентств і видавець, безпощадний літературний критик, який дав об’єктивну оцінку творчості багатьох письменників світу другої половини ХІХст. і першої половини ХХст. співець трагічного оптимізму “- amor fati -,особливої філософії життя”-, горячий прихильник Шевченка та Л. Українки, поборник традиціоналізму, носій великої ідеї націоналізму, у якого слово “нація”- молитва, а ірраціональна воля – основна сила індивідууму і суспільства, людина, що все своє свідоме життя палахкотіла у вогні боротьби за самостійність України – таким повстає він перед нами...” [50, с. 79]. Дослідник також наголошує на тому, що своєю творчістю Д.Донцов повсякчас критикував російський імперіалізм, відстоюючи тим самим ідею незалежності України.

О.Баган, один із сучасних дослідників творчості Д.Донцова, у статті „Про деякі філософські підстави українського націоналізму” [4], пише що для того, щоб адекватно зрозуміти основні вектори еволюціонування

української історії, потрібно детально ознайомитися з діяльністю провідних діячів України того чи іншого періоду. Д.Донцов, на думку О. Багана, був однією з харизматичних постатей кінця XIX – поч. XXст. не лише України, а і європейського масштабу. Тому він не поділяє думки М. Сосновського, який називає Д.Донцова “типовим виразником ідейно-настроевих тенденцій своєї доби”. Таке трактування місця і ролі Д. Донцова є дещо спрощеним і вузьким.

З цього приводу О.Баган пише:”...він (Донцов.– І.К.) своїми ідеями виразив віковічні засади життєдіяльності соціумів, сформулював на українському ґрунті перевірені історією закони націєтворення і націєствердження, показав шляхи і основні форми мобілізації духовних суспільних сил, без яких самовираження нації стає неможливим. Ідейні концепції Д.Донцова співзвучні з ідейними концепціями світоглядного волонтаризму різних епох і народів” [4, с. 26].

Таким чином, О.Баган наголошує на тому, що основні ідеї та постулати Д.Донцова ґрунтувались на багатовікових традиціях світової гуманістичної думки. Ще одним моментом, на якому акцентує увагу О. Баган, є спроба критиків Д.Донцова обов’язково “підігнати” його діяльність під усталені та сформовані думки, намагання подати творчість мислителя у вигляді певних вузьких стереотипів, які були вигідні в той чи інший історичний час. Такими стереотипами, які спотворювали адекватне розуміння творчості Д.Донцова в різні моменти, були – “доктрина тоталітаризму”, “революційний націоналізм”, “український фашизм” і т.д.

Роблячи висновок, О.Баган констатує:”При уважнішому погляді на історію України XX ст. не можна не визначити постаті Д.Донцова як кардинально значущої, чільної у плані формування нової парадигми національно політичного мислення, формулювання глобальних, революційних завдань і методик історичного успіху, у сенсі визволення українства від вікових ментальних комплексів. Д.Донцов перший так гостро і точно визначив “первородні гріхи” української людини і суспільства, що закріпилися у пасивності і сповільнили через власну надмірну миролюбність і покірну ніжність. У сфері національної культури Д.Донцов також запропонував новий стиль мислення і переживання світу, фактично розбудив і сформував цілу генерацію митців і теоретиків, що представляють один з найвагоміших і найшляхетніших здобутків українського Духу у XXст.” [4, с. 27].

Ще однією заслугою Д.Донцова, на яку вказує О.Баган, є той факт, що Д.Донцов зрозумів і підняв глобальну проблему: “осмислити російський ментально-культурний світ, звільнитися від його ідейно духовних впливів, які деформують українця, провести маркантну лінію розподілу поміж двома народами і їхніми культурами як єдино можливий засіб національної кристалізації української нації” [4, с. 30]. Отже, О.Баган характеризує Д.Донцова як одного з найяскравіших представників нової генерації, котра покликана відродити віковічні традиції розвитку самостійної України в загальноєвропейському руслі.

У передмові до першого тому праць Дмитра Донцова „Геополітичні та ідеологічні праці” [39], виданого у Львові 2001 року, Ярослав Дашкевич пише, ”що з посиленням національно – визвольних тенденцій в політичному житті України – а націоналізм у цілому світі починає свій черговий ренесанс хоча б у душі боротьби з глобалізацією, європеїзацією та подібними „універсальними” ідеями також типу громадянського суспільства – почнеться нова кампанія проти ідей Дмитра Донцова... Тому, щоб не допустити до чергового повторення шматування української національної ідеї, треба читати і розуміти Дмитра Донцова” [39, с. 17].

Я.Дашкевич виділяє три головні причини нападок на особу Дмитра Донцова, його творчу діяльність. Першою причиною критик вважає справжні ідейні розходження, які охопили широкий пласт противників Д. Донцова. До цієї когорти можна віднести як російських, так і українських комуністів, українських соціалістів і соціал-демократів, націоналістів, представників різноманітних фракцій на всіх етапах їх становлення, монархістів і багато інших – усіх тих, хто сліпо заперечував творчість мислителя.

Другою причиною Я.Дашкевич називає зовнішні замовлення (Росія – СРСР, Польща), які фінансувались тим чи іншим способом. Ці писання повинні були знешкودити та здискредитувати націоналістичний рух, адже на той час вплив Д.Донцова був доволі потужний, навіть не зважаючи на певні розходження між Д.Донцовим і націоналістичними організаціями.

Звичайна заздрість тих політичних діячів, які не хотіли вибачати Д. Донцову його популярності, є третьою причиною нападок на мислителя. “Тему можна розвивати ще далі, - пише Я.Дашкевич, - бо сучасники в українському середовищі ненавиділи Донцова за знання і талант, за різке журналістичне перо, за чітке розмежування оточення на друзів та ворогів, за безкомпромісність – політичну і особисту” [39, с. 17]. Можна погодитись з Я.Дашкевичем в тому, що особа Д.Донцова в наш час ще маловідома, а підходи до вивчення його творчості бажаних результатів не дають.

“І Донцов, і його ідеї, - завершує свою розвідку Я Дашкевич, - не залишали нікого спокійним і байдужим. Ними або захоплювалися, або намагалися їх знищити. Деколи більше ненавиділи самого Донцова (саме тому, що він не хотів нікого залишати спокійним), як його ідеї. Ті, що захоплювалися – творили національно-визвольний рух або приєднувалися до нього, очевидно не лише через Донцова, але й через обставини, в яких опинилася Україна. А ті, що ненавиділи і ненавидять, ще досі воюють з його тінню” [39, с.17].

З огляду на ґрунтовність дослідження варто також згадати монографію Сергія Квіта “Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет” [112], в якій творчість Дмитра Донцова розглядається із сучасного погляду. У вступі С.Квіт, зокрема, зауважує:” Постає Дмитра Донцова має притягальну силу. Вона неординарна і контраверсійна. Досі його бурхливій діяльності даються протилежні оцінки, від некритичної

апологетики до однозначного заперечення. З початком ХХІ століття Донцов інтригує, захоплює, залишається недомовленим, недостатньо осмисленим і зрозумілим. Ця праця має на меті дати оцінку Дмитрові Донцову на тлі його доби, від початку ХХ століття до другої світової війни” [112, с. 5].

Монографія становить наукову цінність і в тому плані, що для її написання автор використав і проаналізував творчість як самого Дмитра Донцова, так і численні праці, статті, розвідки про нього, що побачили світ і в діаспорі, і в Україні. Зокрема використано доробки С.Ленкавського, М. Сосновського, В.Яніва, Г.Васьковича, О.Мотиля, Я.Дашкевича, О.Багана, М.Ільницького, Б.Харахаша, Ю.Вільчинського та багатьох інших. Дослідник пише, що творчість Д.Донцова значною мірою вплинула на формування та розвиток ідеології вітчизняного націоналізму. Тому творчу спадщину Д.Донцова необхідно розглядати як важливий внесок у боротьбу за чистоту української ідеології.

С.Квіт відносить естетичний ідеал Д.Донцова до романтичного напрямку, відзначаючи, що збірну концепцію теорії українського націоналізму взагалі варто „зарахувати” до неоромантизму, який послуговується християнським ідеалізмом та здобутками середньовічної готики і українського бароко.

Стосовно філософських поглядів Д.Донцова С.Квіт пише:” З філософського боку донцовська доктрина виявляє спорідненість з екзистенціалізмом Серена К’еркегора, романтичною герменевтикою Фрідріха Шлейєрмахера та Вільгельма Дільтея, волюнтаризмом Артура Шопенгавера, теорією надлюдини Фрідріха Ніцше, інтуїтивізмом Анрі Бергсона. Донцов визначає людину як творця – історії, політики, мистецтва, інтерпретації самого життя. Будь-яка одухотворена діяльність освячується ним як мистецтво” [112, с. 230]. Названа праця ґрунтовно досліджує зв’язок доктрини Д.Донцова з культурними та філософськими здобутками Західної Європи, а також із філософською спадщиною українського минулого.

“Українська філософська традиція, - відзначає С.Квіт, - також виявляється у Дмитра Донцова нерозривною етичною спорідненістю діяння і міркування. Григорій Сковорода і Тарас Шевченко, Степан Бандера і Василь Стус жили як проповідували і проповідували так, як жили. Інакше вони не набули б визначального значення в українському контексті. Тобто інтелектуальна діяльність у нашій традиції, принаймні дотепер, майже неможлива поза етикою і практичним застосуванням. Цікаво, що із цього боку українці наблизилися до мрії Мартіна Гайдеггера і Карла Ясперса про те, щоб стати народом філософів” [112, с. 230].

Критик пише, що діяльність Дмитра Донцова позитивно вплинула і на подальше формування в українців широти і глобальності українського національного думання, в той же час, заперечивши народницьку спрощеність а також ліберальну маргінальність. С.Квіт пише, що творчість Д.Донцова можна визначити як певну свободу стилю і визначеність. А

тому сьогодні доктрина Д.Донцова є надзвичайно актуальною. „Особливо, – зазначає С.Квіт, – слід відзначити виховну роль донцовських писань. Його ідеї знаходили своє практичне політичне втілення. Без орденського проводу, без націоналістичного резистансу з його ідеалізмом і послідовністю у відстоюванні українських національних інтересів, неможливо собі уявити нашу історію ХХ століття. Українці заявили про себе як про суб'єкт, а не об'єкт історії, величезними жертвами наближаючи „безкровне” проголошення незалежності 1991 року. Вся новітня історія українського націоналізму обертається навколо ідеї української самодостатності – завжди актуальної в естетиці та політиці” [112, с. 231].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що особа і творчість Д. Донцова потребують подальшої систематизації та вивчення з позицій сьогодення. Саме цим обумовлено вибір теми дисертації.

Висновки до першого розділу

Аналіз бібліографічних та методологічних проблем, які постають при вивченні основних складових політичної філософії Дмитра Донцова, дає змогу дійти таких висновків:

- проаналізувавши праці дослідників, які вивчали творчість Д. Донцова, а в даному випадку, соціально-філософські погляди мислителя, доходимо висновку, що впродовж багатьох десятиріч років науковці по-різному оцінювали його творчість;
- філософська спадщина Дмитра Донцова українськими науковцями недостатньо досліджена. Спеціальних монографій, присвячених цій проблематиці, в українській філософській традиції практично немає. Філософські погляди Дмитра Донцова можна вивчати, залучивши праці материкових і діаспорних науковців у галузі етнопсихології, політології, історіографії;
- розпорошеність цієї тематики (філософія Дмитра Донцова) зумовлює її подальше дослідження за допомогою аналізу і синтезу, порівняння, систематизації, узагальнення, герменевтичного методу, принципів об'єктивності та плюралізму, детермінізму, принципів та методів аксіологічного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ДМИТРА ДОНЦОВА

2. 1. Творчість Д. Донцова в контексті української філософської традиції

Дмитро Донцов народився 17 серпня 1883 року в Таврії, біля Мелітополя. У 1900 році вступив до Царськосельського ліцею, де студював право, а згодом навчався в університеті Петербурга. Практично з цього ж часу розпочинає активну політичну діяльність. Перебуваючи під впливом виданого М. Міхновським памфлета “Самостійна Україна”, в 1900 році Д. Донцов приєднується до Революційної Української Партії (РУП). Саме за приналежність до РУП в 1905 році його ув’язнюють. Звільнившись за амністією в 1906 році Д. Донцов перебирається до Києва. Там він стає членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Як учасника мітингу, який проводила українська студентська громада, Д. Донцова заарештували вдруге. Після звільнення він продовжив своє навчання в Петербурзькому університеті, який закінчив у 1907 році. Від 1908 до 1917 рр. Д. Донцов проживає у Львові, Відні, Швейцарії.

У 1912 році у Львові на Другому українському з’їзді студентів, він виступив із засудженням розповсюдження в Галичині московських тенденцій. Відходить від соціалізму, пориває усі зв’язки з УСДРП. У 1914 році Д. Донцов переїжджає до Відня, де продовжує вивчати право у Віденському університеті. З 1916 року проживає у Швейцарії. У 1917 році Д. Донцов повертається до Львова, а ще через рік – до Києва, де разом з М. Міхновським бере участь в організації Партії хліборобів-демократів.

Після того, як український уряд взяв курс на союз із Росією, Д. Донцов повертається до Швейцарії, де працює в Українській дипломатичній місії. Згодом він знову перебирається до Львова, видає журнал “Літературно-науковий вістник”. У 1926 році побачила світ одна з найголовніших його праць – “Націоналізм”. У Львові Д. Донцов перебував до початку Першої світової війни (1939р.). Після звільнення з концтабору, куди його інтернувала польська влада, переїжджає до Бухареста, а потім – до окупованої гітлерівською армією Праги. З розгромом фашизму та наближенням до Праги радянських військ Д. Донцов перебирається спочатку до Парижа, далі – до Лондона, згодом – до США. У 1947 році опиняється у Монреалі (Канада), де жив до кінця життя, 30 березня 1973 р.

Дмитро Донцов – один з провідних ідеологів національної ідеї. Його творчість глибоко вплинула на зародження та формування ідеології вітчизняного національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Упродовж 65-річної публіцистичної діяльності Д. Донцов виголосив понад 200 наукових доповідей, написав близько 50 монографій і сотні статей.

Серед найвідоміших його праць – “Історія розвитку української державної ідеї”/1917/, “Мазепа і мазепинство”/1919/, “Підстави нашої політики”/1921/, “Націоналізм”/1926/, “Дух нашої давнини”/1944/, “Хрест проти диявола”/1948/, “Правда прадідів Великих”/1953/, “За яку революцію”/1957/, “Дві літератури нашої доби”/1958/, “Незримі скрижалі Кобзаря”/1961/, “Хрестом і мечем”/1967/, “Клич доби”/1968/ та ін.

Д.Донцов проявив себе як талановита особистість у політиці і публіцистиці, в теорії української державності, літературній критиці і філософії. Особа мислителя, його діяльність були і є предметом гострих дискусій. Прибічники творчості Д.Донцова стверджують, що його необхідно розглядати як одного із законодавців національно-політичного життя тогочасної України, противники – звинувачують його у надмірному захопленні ірраціоналізмом, ідеалізмом, “експансіонізмом”, “фанатизмом та насильством”. Негативно трактували творчу спадщину Д.Донцова радянські дослідники. Можна погодитися з тим, що особа Д.Донцова була неоднозначною, часом – суперечливою, але для того, щоб робити остаточні висновки, потрібно детально проаналізувати його творчість. Справді, значна кількість творів і статей Д.Донцова свідчила про певну суперечність та контрверсійність. Але все ж таки у його творчості виразно простежується наперед визначена мета. З іншого боку, розвиток філософсько-політичних ідей Д.Донцова потрібно розглядати в контексті зародження нового європейського світогляду.

В.Лісовий у статті “Драгоманов і Донцов” пише про так званий злам у світогляді та способі мислення Заходу. Скажімо, людина вже не розглядається як цілісна особа, оскільки несвідоме перетворює її на істоту позараціональну. Схожі висновки було зроблено стосовно колективної психіки. Підкорення колективної свідомості, архетипів, інстинктів та стереотипів – ще одне вагоме відкриття Заходу ХХ ст. Побутувала думка, що “науковий світогляд” слід трактувати як завуальовану ідеологію, чи сцієнтизм. Криза традиційних ідеологій та позитивізм призвели до ідеологічного вакууму, людина опинилася у полоні тоталітарних систем.

Ще однією важливою зміною було те, що елемент етичного чи божественного в людині замінювався фактором волі. Отже, вольовий акт набував домінантного значення. Причому подібне відбувалось не лише на рівні окремо взятого індивіда, а на рівні націй.

Роблячи висновок, В.Лісовий зазначає: “Насправді ж був здискредитований не розум, не націоналізм у широкому розумінні слова, а те поверхове покладання на логічно впорядковані аргументи, яке було властиве для просвітництва. Волюнтаризм та екзистенціалізм, філософія цінностей і усвідомлення влади ідеологій, проникнення у підсвідомість, герменевтика і аналітична філософія – ось те, що характеризувало нові обрії західного мислення ХХ сторіччя. І нові обрії раціоналізму” [130, с. 93].

Що стосується інтегрованості України в західноєвропейські процеси, необхідно констатувати певну осібність обраного країною шляху

в зв'язку з впливом на неї Росії. З цього приводу доречно зацитувати А. Річинського, який ще на початку 40-х років ХХ ст. підкреслював російський вплив на розвиток України. Арсен Річинський зазначає, що подібне відбувається і сьогодні (мовиться про минуле. - І.К.), коли на Україну накочується вал російського нігілізму і максималізму. Представники української інтелігенції, які ще у підпіллі звикли працювати з московськими революціонерами, перебрали від них соціалістичні та атеїстичні теорії, котрі, своєю чергою, були запозичені від німецьких матеріалістів. Як наслідок, при „побудові” нової держави, в Україні залишилися лише соціалістичні партії.

В іншому місці А.Річинський стверджує:”Українська інтелігенція рабськи тримається московських взірців, й навіть якщо хоче мислити самостійно, всеодно мислить чужими категоріями. Через те й досі у нас можна почути, наприклад, що негативне ставлення до західно – європейської цивілізації, властиве москалям, є нібито характерним для загалу слов'ян (хоч цього ніяк не можна сказати про чехів, поляків, українців)”[146, с.393]. Арсен Річинський усією своєю творчістю прагнув викоренити будь-які проросійські ідеї, що спотворювали автентичність національної ментальності.

Що стосується постаті Д.Донцова, то мусимо відзначити, що на його долю припало чимало закидів, часом – зовсім не обґрунтованих. Критики Д.Донцова досить часто трактували його висновки як непослідовність. Хоча це було прагнення філософа миттєво реагувати на всі зміни, що відбувались у суспільстві.

Велика кількість критиків творчості Д.Донцова свідчила про те, що його постать була однією з найпомітніших та найавторитетніших серед провідних українських суспільних діячів ХХ ст. Можна провести паралель між зростанням популярності Д.Донцова і кількістю його противників, які послуговувалися різноманітними методами для його дискредитації. У цьому контексті Я.Дашкевич у передмові до першого тому „Геополітичних та ідеологічних праць” Д.Донцова подає власну цікаву інтерпретацію способів такої критики мислителя.

„Серед українських ідеологів ХХ ст., - пише Я.Дашкевич, - мало було таких, на яких звалився б справжній шквал закидів, інсинуацій, видумок та творчість яких з великим завзяттям фальшували б, перекручували б, як це трапалося з Дмитром Донцовим. Необхідно підкреслити, що він кожночасно (бо закиди мінялися залежно від обставин або залежно від вимог замовника) дотримувався своєї власної лінії, незважаючи на те, що цю політичну лінію він міняв, а найкращим способом захисту вважав напад на своїх противників. Очевидно не задля дурниць, а при вирішуванні та висвітлюванні принципових і кардинальних питань.З іншого ж боку, ця ворожість, скерована на Донцова з різних боків , свідчила, як дуже боялися його і як особистості, і як творця” [39,с.7].

Так, одним з найросповсюдженіших і найпримітивніших методів був метод замовчування як творчості, так і самої особи мислителя. Історія

політологічної та філософської думки в Україні того часу подавалась без будь - якої згадки про Д.Донцова. Деякі промосковські критики “сліпо” заперечували та засуджували діяльність Д.Донцова. Водночас, спадщину Д.Донцова систематично подавали лише окремими фрагментами чи цитатами, які були відірвані від контексту, а тому втрачали своє первинне звучання. Та більше: практикувалося коригування і підправління його текстів. Тому, ознайомлюючись з перевиданими працями Д.Донцова середини ХХ ст. в еміграції, належить пам’ятати, що не всі вони відповідають оригіналам.

Застосовувався також метод свідомого хибного інтерпретування його творів загалом і окремих положень доктрини мислителя зокрема. Критикуючи творчість Д.Донцова, чимало псевдонауковців заздальгідь налаштувалися на однобокий, суб’єктивний та вузькополітичний аналіз його творів.

Д.Донцова навіть звинувачували в тому, що він перейняв ключові ідеї теорії еліти В.Липинського. Необхідно відразу наголосити, що ці твердження безпідставні. У Західній Європі теорія еліт почала формуватися на початку ХХ ст. У цьому контексті можна згадати такі імена, як Г.Моска, В.Парето, Р.Мікельс. Отже, В.Липинський був не єдиним і далеко не першим науковцем, що займався теорією еліт. Але і Д.Донцов, і В.Липинський, володіючи базовими європейськими мовами, могли одночасно паралельно ознайомитися з новими віяннями щодо теорії еліти. Тому про жоден плагіат не йшлося, адже обидва українські науковці рухались своїми власними шляхами, і це підтверджує оригінальність та кардинальна відмінність фундаментальних засад теорії еліти як В.Липинського, так і Д.Донцова.

Але основною метою критиків Д.Донцова була дискредитація ідеології мислителя загалом. З-поміж усієї маси різноманітних закидів можна виділити найбільш характерні. Д.Донцову закидали негативний вплив на формування ідеології молоді, оскільки він проповідував жертовність, особисту гідність, елітарність. Критика, отже, закликала до повної відмови від національно - визвольного руху. А звідси випливає, що такі науковці добивалися політичної пасивності молоді.

Інше звинувачення: Д.Донцов, мовляв, підняв фактор національний вище від соціального, а отже – і від загальнолюдського. А що ж залишалося робити Д.Донцову, коли він розумів: залежна нація мусить „зациклюватися” саме на національних питаннях.

Примітивізм – ще один закид творчості Д.Донцова. Ніби вся ідеологія мислителя обертається лише навколо однієї мети – здобуття Україною власної державності. Зрозуміло, що цей факт аж ніяк не можна розглядати як вияв примітивізму. З творів Д.Донцова цілком ясно прочитується, що він вільно володів сучасними тенденціями розвитку світової філософії, політології, літератури і т.д., тобто був представником новітньої європейської філософії. Д.Донцова звинувачували у суб’єктивізмі, непостійності, неорганізованості. Звучали закиди, що він не

брав участі в масових заходах, організаціях свого часу, а якщо й брав, то упродовж нетривалого часу.

Справді, Д.Донцов перебував ніби над масовими організаціями, був понад чи поза ними. Але чи можна вважати недоліком незалежність і оригінальність мислення, адже лише постаті з подібними якостями є гарантом прогресу тієї чи іншої держави.

Д.Донцова і його творчість критикували з різних боків. Йому, зокрема, приписували такі “недоліки”, як аморальність, непослідовність, еkleктизм та інші. З цього приводу хочеться згадати С.Квіта, який пише, що виступи Дмитра Донцова не були розраховані на якісь академічні дискусії, вони мали суто практичні цілі. Саме тому їм бракує певної логічності та завершеності. Дмитро Донцов, за словами С.Квіта, послідовний не в науковому плані, а залежно від ситуації. У певній ситуації мислитель використовує таку аргументацію, яка дозволить наблизитися до вирішення кінцевої мети. Це, річ ясна, не виправдовує особистих пошуків Дмитра Донцова, але досить аргументовано дозволяє спростувати його непослідовність.

А.Бедрій у праці “Філософічні основи ідеології Дм. Донцова” зробив спробу окреслити низку філософських проблем, які досліджував Д. Донцов: “Дмитро Донцов має свої специфічні, окремі й усистематизовані філософічні погляди, зокрема тому, що він завжди був переконаний, що український націоналістичний рух мусить мати відповіді на першопричини всього, що можна пізнати, і на всі основні явища, зв’язані з життям людини. Характеристичною рисою ідеології Донцова є теза, що все життя українців має йти згідно з найсуттєвішими філософічними істинами. Місце філософії в житті Донцов розуміє так: філософія, з одного боку, не може заступити політики, релігії, культури, освіти, війська, економіки, а з другого боку життя не може обійтися без філософії” [9, с.3].

Далі науковець робить спробу окреслити епістемологічні, метафізичні, космологічні і теософські погляди Д.Донцова. До основних філософських проблем, які прямо чи опосередковано прочитуються у творчості Д.Донцова, можна віднести такі проблеми. Насамперед Д. Донцова цікавить гносеологічне питання: чи індивідуові доступне пізнання буття? Д.Донцов вважає, що за допомогою емпіризму та раціоналізму людина здатна пізнати лише матеріальне буття. А сутність нематеріальну людина пізнає ірраціонально, користуючись двома способами пізнання: чуттєвим і надприродним.

Д.Донцов розрізняє два види знання: обмежене (розумово - чуттєве) та необмежене (духовне). Однією з найважливіших характеристик людини є уміння користуватися цими двома видами знання. Відчуттям та розумом людина пізнає реальне життя, чи буття матеріальне, а нематеріальне, алогічне – пізнає за допомогою душі. Подібними розмірковуваннями Д. Донцов чітко засвідчує свою позицію. А.Бедрій у названій статті не дає критичного аналізу, він лише констатує ті чи інші погляди Д.Донцова.

Інша філософська проблема, яку порушує Д.Донцов, – проблема онтологічна: проблема буття. За Д.Донцовим, буття поділяється на матеріальне і нематеріальне (духовне). Матеріальну, обмежену природу можливо пізнати за допомогою розумового абстрагування чуттєвого знання. А.Бедрій пише:” Перфектне буття – нематеріальне, воно панує над матеріальним буттям. Донцов наводить Ле Бона: ” Видиво все грало в історії значнішу роль, як дійсність. Ірреальне мало все перевагу над реальним...”[9, с.4].

Ідеальне буття, буття нематеріальне. Воно – якісно вище за матеріальне. За Д.Донцовим, індивід може відчуті і пізнати ідеальне буття без необхідності опанування буття матеріального. Але, зважаючи на те, що матеріальне і духовне буття становлять цілісність, – ідеальне буття можливо відчуті лише шляхом домінування духовного буття над матеріальним. Д. Донцов пише про два роди буття, а звідси – про два стани існування буття: феноменальне та субстанційне. Феноменальним необхідно вважати буття матеріальне, а субстанціями можуть бути або одухотворені люди, або духовні істоти. У феноменальному світі матерія постійно рухається. Результат такого руху – боротьба протилежних сил.

Отже, характеризуючи матеріальний та духовний світи, Д. Донцов більше уваги приділяє останньому. У матеріальному світі, за Д.Донцовим, рух матерії – безцільний. А духовна субстанція є буттям з чітко заданим напрямом, яка стоїть, відповідно, над світом матеріальним. Духовна субстанція надає матерії завершеності та досконалості.

А.Бедрій зазначає:” Внаслідок конфліктів існує змінність, що є двох родів: детерміністична, “сліпа”- в матеріальному світі, і свобідна, “ідейна” . Змінність в матеріальному бутті є феноменальна, а змінність в духовному бутті є підметна, субстанційна. Щоб наступила зміна в матеріальному бутті, не треба спрямовання, бо там діють “закони” природи, себто детерміністичні сили. Але для зміни в духовному бутті треба свобідної волі. В матерії кількість сили завжди та сама; є лише різниці між потенцією і динамікою. В духовному світі ідейність є інструментом осягнення перфектної сили, надприродньої, одержаної від духа і втіленої в матерію. Тоді наступає трансцендентальний акт :духове буття (ідея) заволодіває матеріальним буттям” [9, с. 5].

Розв’язавши таким чином проблему буття, Д.Донцов переходить до розгляду проявів буття у матеріальному та нематеріальному світах. Матеріальне буття Д.Донцов характеризує як дещо обмежене, тоді як духовне буття – необмежене, містичне та ірраціональне. Матеріальне буття володіє кількістю та якістю. Духовне буття – якісне, але позбавлене кількості. Для пізнання матеріального буття людина користується природничо - математичними науками, тоді як для розуміння духовного буття потрібно дотримуватися принципів ідеології ідеалізму.

Стосовно філософської категорії часу, мислитель пише, що час – поняття суб’єктивне, а матеріальне буття потрібно розглядати як безчасове , адже воно несвідоме і безцільне. А простір пов’язаний лише з буттям

матеріальним, оскільки ідейно-духовне буття необмежене. Головним законом буття Д.Донцов вважає боротьбу за екзистенцію.” Життя це боротьба, а не приємність” (“Націоналізм”, ст. 98), “насамперед боротьба сил – добрих і злих”. („Незр. скр. кобзр.”, ст 89).”Там, де заламується агресивний намір, заламується рівночасно і запал до оборони своїх прав”. („Націоналізм”, ст.85)” [9, с. 6].

Ростислав Єндик, досліджуючи творчість і роль ідеології Дмитра Донцова, обирає метод протиставлення. У своїй статті “Донцов і Драгоманов” Р.Єндик, зокрема, пише:”Ніщо не може яскравіше показати зламу у українській духовості новітніх часів, як саме протиставлення двох постатей – Донцова і Драгоманова. Вони обидва носять на собі печаті своєї доби і зовсім інші психологічні засновки своєї індивідуальности” [101, с.92]. Аналізуючи значення діяльності цих двох яскравих представників української культури, Р.Єндик доходить висновку, що Драгоманов виступає як виразник ідей ще ХІХ ст. Він пропагує ідеї за своєю суттю утопічні, недієві, відірвані від реальних подій, які мали місце в Україні того часу. Натомість Д.Донцова Р.Єндик трактує як виразника нового, ХХ ст. з його динамізмом, активною боротьбою, спрямованою на реальне покращення становища в Україні.

Р.Єндик, простежуючи основні віхи формування Д.Донцова як науковця, пише, що передусім Дмитро Донцов приписував велику роль об’єктивним умовам, тим самим певною мірою шукаючи і знаходячи деяке виправдання і для становища Драгоманова. Та згодом, коли зрозумів вплив ідей в революції та їх миттєве розповсюдження, коли помітив, яким міг би стати наш визвольний рух, коли б його не знівельював напівзасобами, напівцілями, а також неприхованим москвофільством Драгоманов, –Дмитро Донцов побачив, що драгоманівці так нічого і не зрозуміли. Р. Єндик зазначає, що Д.Донцов не раз висвітлював основні тенденції розвитку України і роль Москви у цих процесах. Д.Донцов бачив, що духовне відродження в Україні було ще надто слабким, але вже простежувались певні зрушення у суспільній активності.

“Наше духовне відродження, - продовжує Р.Єндик,- хоч і як слабке, почало таки з кожним кроком міцнішати в напрямі ворожості і непримиренности у стосунку до Москви. Це докладно усвідомлювали собі москалі. Недаремно в той час виходить горезвісний указ Валуєва про українську мову - “не било, нет і бить не может” [101, с.93]. Тому саме Д. Донцов відкидає будь-які промосковські ідеї, які стосуються політичного, культурного, чи духовного життя загалом.

Натомість Д.Донцов пропонує та популяризує модель європейської людини і закликає молоду українську інтелігенцію рухатися саме в тому напрямку. В цьому контексті Р. Єндик зазначає, що так звана європейська людина Дмитра Донцова покликана постійно боротися з власною долею, вона повинна бути твердою – як до самої себе, так і до того оточення, серед якого в той чи інший момент перебуває. Полем дії для такої людини виступає весь зовнішній світ. Саме у ньому вона повною мірою може

здійснити свою місію.

Отже, констатуємо, що особа і творчість Д.Донцова отримали позитивну оцінку з боку Р.Єндика, який наголошував, що найбільшим ідеалам мислителя виступала сучасна активна людина, здатна вирішити поставлені завдання саме тими методами, які в цьому випадку були найдієвішими. Діяльність Дмитра Донцова значною мірою вплинула на подальший розвиток української філософської, соціологічної та політологічної думки. Мислитель розкрився як талановитий філософ, публіцист, теоретик української державності. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що, не зважаючи на часом суперечливі погляди багатьох критиків творчості Дмитра Донцова, він – одна з найвпливовіших постатей української культури кінця ХІХ – ХХ ст.

2. 2. Волонтаризм як визначальний принцип життя суспільства

Формування теоретичних поглядів Д.Донцова загалом та філософських – зокрема тісно пов'язані з тогочасною політичною ситуацією як в Україні, так і в Європі. Кінець ХІХ ст. та початок ХХ ст. характерні внутрішньою нестабільністю, і як наслідок - зростанням популярності ідеологій авторитаризму та месіанізму. Волонтаристичні ідеї “сильної нації” та “сильної людини” стають домінуючими у творчості багатьох західноєвропейських мислителів. Приклади: ідея “надлюдини” Ф.Ніцше, “воля до життя” А.Шопенгауера, “агресія” Спенсера, “фанатизм” Бокля, “ненависть” О.Шпенглера. Стосовно подій, що відбувалися в Україні, – тут теж спостерігаємо певні спроби прищепити саме український месіанізм.

У цьому контексті А.Річинський зауважує, що: “Програмним історіософським твором цього роду (мова про український месіанізм. – І.К.) була “Книга буття українського народу” Костомарова. Прибічниками ж тієї ідеології були кирило – мейфодіївські братчики 1840-х років (Шевченко, Куліш, Гулак та ін.). Висуваючи ідеал братерської федерації всіх слов'ян, братчики вважали, що провідну роль в тому визвольному рухові виконає Україна” [146, с.221].

Необхідно відзначити, що і на початку ХХ ст. в Україні відбувалось великомасштабне національно-культурне відродження. Так М.Хвильовий висунув ідею „азіатського ренесансу”. Розробляючи цю ідею, він писав, що з південно-східної республіки комун, тобто з Радянської України, почнеться новітня культура, на яку чекає Європа. Схожої думки дотримувались і закордонні науковці, які у своїх працях констатували, що в Україні сконцентровано великий духовний потенціал. На противагу західноєвропейській цивілізації, де на першому місці були засади прагматизму, в Україні знаходиться духовне начало, яке зробить можливим подальший розвиток епохи культури.

Отже, ідею месіанства української нації популяризували окремі свідомі представники вітчизняної культури. Один з виразників цієї

концепції – Д.Донцов, який фактором об'єднання та подальшого зростання нації обрав принцип волі. Така його позиція повністю співзвучна з найновішими науковими дослідженнями в цьому плані, а також з природними характеристиками психіки людини. Заслуга Д.Донцова полягає в тому, що він вказав на необхідність зміцнення волі до життя, тим самим привнісши цю проблематику у сферу української ментальності. Мислитель привернув увагу до принципово нового моменту, який відіграє одну з домінуючих ролей у змаганнях націй за власну незалежність.

Отже, Д. Донцов називає вихідним принципом своєї ідеології принцип волі. У процесі оформлення власних світоглядних позицій він на свій погляд перебудував волюнтаристичний філософський напрям, а також використав новітні здобутки світової філософської та політичної думки, залучивши, зокрема, дослідження тих філософів, які вивчали елементи національного характеру. Більшість дослідників творчої спадщини Д. Донцова звертають увагу на цей факт.

Але не всі дослідники його творчості погоджуються з волюнтаристичною заангажованістю мислителя. Так, Григорій Васькович у статті “Національна ідеологія Донцова” пише: “Тут треба особливо звернути увагу на той момент, що ідеалістична основа ідеології Донцова не полягає у волюнтаризмі як філософському напрямку, про що твердить багато його визнаючих і противників, бо Донцов зовсім не мав у плані прийняти всеціло теоретично-пізнавальну систему Шопенгауера, хоч і нав'язує початково до неї при окреслюванні душевних властивостей людини. Він старається будувати національну ідеологію на природних властивостях психіки, які можна досліджувати не метафізично, а феноменологічно. Отже, не на волі, як метафізичному принципі світу, але на душі, як нематеріальній і складовій частині буття, будує Донцов свою ідеологію”. [12, с.165].

Григорій Васькович мотивує свою думку тим, що поняття волі як таке визначити доволі важко. Він пише: “Причини трудности в тому, що воля - явище психічне, а людина не має можливості збагнути, з чого постають психічні прояви” [4, 164]. І в іншому місці, говорячи про душу: “Психіка або душа є річчю в собі (Ding an sich), і як така входить в обсяг метафізичних міркувань. Ми знаємо, що вона існує, але не знаємо, чим вона є” [12, с.146]. Цими двома тезами стосовно волі і душі Васькович потрапляє в логічну пастку, адже для спростування одного положення іншим потрібно дати чітку дефініцію обом, а цього Г.Васькович не зробив.

Отже, нам досить важко погодитися з позицією Григорія Васьковича. На наш погляд, Д. Донцова можна цілком віднести до тих мислителів, які стали на позиції волюнтаризму як філософського напрямку, – А.Шопенгауера, А.Бергсона, Ф.Ніцше, В.Дільтея, Г.Зіммеля, О. Шпенглера, котрі наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. заклали основні підвалини так званої “філософії життя”.

Деякі думки Д.Донцова співзвучні з думками перелічених мислителів. Коли, для прикладу, мислитель працює над теорією “героя та

натовпу”, можна помітити вплив ніцшеанського “іберменша” – героя, який протистоїть сірій масі і послуговується власною волею та жагою до панування. У Д.Донцова саме такий герой виступає як символ зміни дійсності. Лише національний волюнтаризм, що діє на рівні інстинкту, може допомогти українській нації прогресувати.

Представники “філософії життя” спочатку відштовхувалися від кантівської ідеї про домінування практичного розуму, де стрижневим компонентом виступала вільна, чи “автономна” воля. У подальшому кожен з представників цього напрямку по - своєму розвинув та обґрунтував місце і роль вольового чинника у житті людини. Так, А.Шопенгауер відстоював примат волі над розумом, іншими словами – взяв курс, протилежний кантівському чи класичному напрямкові у філософії. Він розробив багато цікавих та нових ідей щодо специфіки волюнтаристичних і емоційних сторін людського духу. “Філософія життя” критикувала класичний раціоналізм за те, що його представники трактували поняття волі як простий придаток розуму. Натомість, представники “філософії життя” мотиви, людські бажання чи імпульси до дії, іншими словами – різноманітні прояви волі, розуміли як самостійні і визначальні чинники людського пізнання.

Розум, в тому вигляді як його тлумачить класична філософія, виразники “філософії життя” розглядали як просту функцію. На місце розуму повинна бути поставлена воля, причому воля, яку б контролював розум. Це мало би бути “абсолютно вільне хотіння“, що виникає з невидимих причин. З іншого боку, воля ніби перебувала над світом і розумілася як сила, що споріднена з вольовим поривом Всесвіту. Таким чином, воля перетворювалася в певний абсолют, а раціоналізм у дечому поступався місцем ідеалістично-міфологічній волі. Д. Донцов не іде “сліпо” за іншими, а критично переосмислює їх твердження, витворює власне розуміння поняття волі. Та більше, він прагне застосувати теорію на практиці – показати як воля нації до життя відіб’ється на її розвитку.

Д.Донцов подає багато варіантів інтерпретації поняття волі, зокрема пише: “воля влади” (Ніцше), “життєвий елян” (Бергсона), “жадоба перемоги” (Джека Лондона), чин для чину, “без мети”, “щоб гнатися в безвість” (Лесі Українки), “фантазія” (Шевченка), якій він жертвував видимий світ, звеличання “залізної сили ентузіазму”, елементу “нерозсудного” (Гоголя), “правда сильного”, і “право сили” (Куліша), — ось як характеризували цю волю чужі і наші провідники” [66, с.221].

Тут Д.Донцов свідомо звертається саме до цих мислителів. Причому з властивою йому категоричністю Д.Донцов зараховує їх до представників філософії ірраціоналізму. Як наслідок, у визначенні волі переліченими мислителями в тому варіанті, як це подає Д.Донцов, помітний вплив його самого. Тому важко погодитися з думкою, що ці філософи у своїх творах дивилися на світ і людину лише з погляду ірраціоналізму, повністю відкидаючи раціональний момент. Д.Донцов критикує мислителів ХХ ст. за їх гіперболізований раціоналізм, але й сам

потрапляє в іншу крайність - перебільшення ірраціонального, і як наслідок - недооцінка інтелекту та раціонального елемента як у житті окремої людини, так і в суспільстві загалом. Далі проаналізуємо визначення поняття волі тих філософів, до яких звертався Д. Донцов, і спробуємо знайти між ними спільні та відмінні моменти у трактуванні волі.

Так, А. Шопенгауер називав волею певний природний принцип, розуміючи під цим деяку силу чи енергію, що розкривається у природних силах та енергіях, в інстинкті, у почуванні та бажанні. За Шопенгауером, волю так само важко охопити поняттям, як і останній зміст слів Бог, сила, простір. Це є щось, що “переживається, відчувається, але не пізнається”.

Отже, бачимо тісний зв’язок між розумінням поняття волі Д. Донцова та А.Шопенгауера, одного з найвидатніших представників філософії волюнтаризму, який інтерпретував волю як основу буття, “річ в собі”, “одинокую реальність”, що об’єктивізується в неорганічному та органічному світах. Але найбільшої сили така об’єктивізація волі отримує в людині, у її прагненні, емоціях, інстинктах. “Воля до життя” Шопенгауера така ж “сліпа” сила, що діє безмотивно та безпричинно, як причина причин у світі, що діє сама з себе. Для А.Шопенгауера воля виступає як деяка первісна сила, постійне прагнення, що майже не стоїть на місці, а щомиті рухається вперед. Подібне прагнення абстрактне, ірраціональне, і саме в ньому вбачається щастя людини, у своєрідному переході від бажання до задоволення цього хотіння, а далі – знову рух до народження нового бажання. Переосмислюючи думки А.Шопенгауера щодо розуміння поняття волі, Д.Донцов пише: “Це вічне стремління, вічний невсипущий гін, що лише хвилиночку задовольняється, щоби знову стреміти наперед. Це стремління абстрактне, іраціональне, щастя в собі. В нім людське щастя, і лише в нім...”[66, с.222].

Історик філософії Ф. Коплестон подає трактування шопенгауєрівського розуміння поняття волі. Він, зокрема, пише, що макрокосмос чи воля, відтворюється у кожному індивіді, тоді як внутрішня проекція індивіда виражається у його стрижневому егоїзмі. Людина в цьому випадку є об’єктивізацією Волі, фактично сама є тією Волею, а тому вона чинить так чи інакше, керуючись лише власними бажаннями.

Б.Рассел, аналізуючи думки А.Шопенгауера, які стосуються проблеми волі, зокрема зазначає: “...якщо вдатися до схоластичної фрази, яку любляв Шопенгауер, це – “принцип індивідуалізації”. Тому моя воля – одна й позачасова. Ба навіть більше, її слід ототожнити з волею всесвіту; моя окремішність — це ілюзія, породжена моїм суб’єктивним апаратом часово-просторового сприймання. Реальна тільки одна широка воля, що виявляється в розвитку всієї природи — і живої, і неживої [144, с.628-629].

М.Сосновський з цього приводу пише, що, відштовхуючись від такого тлумачення вольового елемента, Дмитро Донцов відносить до поняття волі усі прояви психофізіологічного життя індивіда, усі психічні процеси, в тому числі темперамент та характер людини. На думку мислителя, воля — це своєрідна життєдайна сила, що змушує рослину

рости та розвиватися, а немовля кричати, це певна особлива “сила”, яка робить можливим виконання основних законів світобудови.

Д.Донцов вважав, що А.Шопенгауер найкраще показав протилежність двох поглядів на світ: вольового та інтелектуального. Саме тому він так багато своєї уваги приділяє А. Шопенгауеру. Але варто зауважити, що між шопенгауерівським поняттям волі, як “волі до життя”, та ідеалом “сильної людини” Д.Донцова існує непослідовність з погляду логіки. Коли взяти за основу той факт, що воля –це справді певний “сліпий динамізм”, який лише “вибухає”, що вона діє “безмотивно” та “безпричинно”, – про жодне перевиховання індивіда не може бути й мови. Людина тоді буде такою, якою створить її ця “сліпа сила”, про яку згадує Д. Донцов, не даючи при цьому жодних шляхів виховання та перевиховання індивіда. Тоді впливає положення про те, що звинувачувати будь-кого у “безвольності” немає підстав, адже всі механізми контролю за поведінкою є поза свідомістю людини.

А. Шопенгауер, пишучи про “сліпий динамізм”, був свідомий того, які подальші логічні висновки випливають з його теорії. Саме цим пояснювався його тотальний песимізм, адже він не вірив, що людина може подолати “волю до життя” чи якимось чином вплинути на неї. Тому А. Шопенгауер дійшов висновку, що саме “воля до життя” формує індивіда, його характер, властивості, стиль мислення та поведінки. Але, ідучи за А. Шопенгауером, Д. Донцов не врахував його висновків. Формуючи свою ідеологію, Д. Донцов, з одного боку, дотримується думок А. Шопенгауера у визначенні поняття волі, а з іншого - пропонує образ “сильної людини”, яка повинна бути “будівничим” свого життя. Тобто вона мала повністю заперечити шопенгауерівський “сліпий динамізм”, що керує усією поведінкою людини. Свій недолік Д. Донцов виправляє у творі “Дух нашої давнини”, додаючи до ірраціональної “волі до життя”, (а в цьому творі – замінює її) “мудрість”, як основну характеристику людини. З’являється поняття “творчої думки”, завдяки якій стає можливе формування речей, а в цьому випадку – подальша еволюція індивіда.

Ще одним представником філософії життя, до якого звертається Д. Донцов, виступає Ф.Ніцше. Ф.Ніцше пояснював життя як певний прояв суб’єктивності, що властивий людині, як волю до влади (яку можна тлумачити як жадобу до життя, що базується на біологічному інстинкті виживання). Припускаємо, що Д.Донцов насамперед хотів використати ніцшеанський ідеал “надлюдини”, в якому якнайкраще можна було б висвітлити “волю до влади”. Саме цим ідеалом послуговувався Д. Донцов, формуючи свій власний ідеал “сильної людини”, в якому могли б поєднатися і “воля до життя” А.Шопенгауера, і “воля до влади” Ф.Ніцше.

Зауважимо, що Ф.Ніцше не визнавав тотожності таких понять, як “воля до життя” і “воля до влади”, пишучи, що лише там, де є життя, присутня воля, але не воля до життя, а саме воля до влади. Потрібно також наголосити на тому, що “воля до влади” Ф.Ніцше не є тотожна “волі впливати на інших” в сенсі панування (інтерпретація Д.Донцова), а в

розумінні самовдосконалення, намагання подолати межі власного “Я”. З таким трактуванням “волі до влади” узгоджується ідеал “надлюдини” Ф. Ніцше, який в подібному ідеалі бачив досконалу в інтелектуальному плані людину, що керує та приборкує свої емоції, пристрасті. Концепція “сильної людини” Д.Донцова в цьому плані співзвучна з ідеалом “надлюдини” Ф.Ніцше. “Сильна людина” Д.Донцова стоїть над загалом, не визнає ніяких угод, відкидає будь-які загальноприйняті норми моралі. Його ідеал “сильної людини” спирається на примат сили та агресії. Вона “наповнена” “жагою влади”, прагне панувати над юрбою. Модель “сильної людини” переплітається з ірраціональним моментом, тож жодних раціональних пояснень своїх вчинків вона не шукає.

Дослідник творчості Д.Донцова М.Сосновський, аналізуючи образ “сильної людини”, зокрема пише :”Коротко кажучи, засади ірраціоналізму, “аморальности”, стихійности, насильства, нетерпимости, фанатизму, бруталности й нічим необмеженого та неконтрольованого егоїзму – доведені до абсурду, причому, всі ці “засади” обгрунтовані вимогами “об’єктивізації” іраціональної “волі до життя” та “волі до влади” [154, с. 268]. Можна погодитися з М.Сосновським щодо того, що Д.Донцов справді дещо гіперболізував значення ірраціонального моменту в житті людини. Але не варто той факт оцінювати лише негативно. Ситуація в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. була досить нестабільною і несприятливою. Д.Донцов бачив ці негативні моменти. Тому запропонував власне бачення виходу з кризи, взявши на озброєння екстраординарні, позараціональні ідеї з єдиною метою, а саме – виведення українського суспільства із стану пасивності та байдужості. Тим більше, що в цей час більшість недержавних народів (чехи, серби, румуни, болгары, словаки, латвійці, естонці та ін.) швидкими темпами рухалися шляхом модернізації власної культури, боротьбою здобуваючи державність.

А в Україні, за словами О.Багана: “...провідні українські громадські і політичні середовища самі себе ще тільки переконували, що вони представляють справжню націю і повинні змагати до самостійности “[4, с. 23-24].

Я.Грицак в цьому контексті зауважує :” ...єдиними пропагаторами ідеї політичної самостійности в Наддніпрянській Україні були Микола Міхновський , В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов... Читаючи праці цих трьох ідеологів, не можна позбутися враження, що вони написані пришельцями з іншої планети – настільки далекими за своїм радикальним тоном були вони від тогочасних писань більшости...”[39, с.26]. Таким чином, будучи апологетом ідеї самостійности України, Д.Донцов одним із засобів обрав ірраціоналізм. До впливу і значення філософії ірраціоналізму в діяльності Д.Донцова необхідно підходити об’єктивно, зважаючи як на негативні, так і на позитивні моменти.

Тут доречно згадати ще один ідеал Д. Донцова, а саме – “касту ліпших людей” — еліту. Адже лише еліта спроможна згуртувати націю, вселити в неї розуміння власної державності. У своїх працях Д. Донцов

детально характеризує ті риси, якими повинна володіти еліта. Серед них передусім – проникнення духом нації, шляхетність, мудрість, віра у власне покликання, певна войовничість у досягненні мети, жертвовність, героїзм.

Стосовно раціонального моменту, то тут Д. Донцов звертається до Спенсера, який зазначає: “Інтелект не є силою (power) лиш знаряддям; не річчю, що сама рухає і творить, лиш річчю, яку рухають і якою творять сили, що стоять поза нею. Сказати, що розум кермує людиною так само немудро, як сказати, що нею кермують її очі. Розум це око, через яке бажання бачить свій шлях, щоб себе заспокоїти” [66, с.225].

У своїй інтерпретації поняття волі Д. Донцов також апелює і до поетів: “Вже Гете сказав, що “в житті найважливіше життя, але не його наслідки”. Шіллер відчував свою творчу волю як “почуття без означеного і ясного предмета, який повстав щойно пізніше. Його попереджує певний музичний настрій душі”. Жід називає цю волю *ferveur*, Барес — пропасницею, Гюйо — “глухим інстинктом” [66, с.222].

Таким чином, проаналізувавши думки багатьох мислителів, які стосувалися зазначеної проблематики, Д. Донцов робить власний висновок . Насамперед зазначає, що воля – є силою в собі і, відповідно, без неї ні розум, ні інтелект не могли б існувати повною мірою. Дмитро Донцов пише, що інтелект є другорядним, підпорядкованим чинником, утворенням пізнішого порядку.

Більшість дослідників творчості мислителя підкреслюють, що Д. Донцов будує свою ідеологію в традиціях ірраціонально - волюнтаристичної філософії, тому основним завданням для нього виступає певна дискредитація раціонального моменту. Д.Донцов критикує європейський філософський раціоналізм. А розум, на його думку, потрібно позбавити гіперболізованого впливу на спільноту і людину. За Д.Донцовим , раціоналізм “обезвольює” людину, позбавляє її суб’єктивного фактора. Отже, Д.Донцов нівелює раціоналістичну традицію як таку, що скасовує основні принципи вільної дії, перебільшує значення сцієнтизму та позитивізму. А на противагу цьому “хибному” шляху Д.Донцов утверджує стрижневі постулати ірраціонально-волюнтаристичної філософії.

Д.Донцов звертається до багатьох філософів, які займалися цією проблематикою. Так, за Г.Зіммедем, першопочатковою рушійною силою всього, що відбувається у світі, є нічим не вмотивований внутрішній неспокій, що спонукає людину до безперервного руху. Д.Донцов критикує відомі на той час системи, які вихідним пунктом мали постулат про свідомий контроль суспільства. Особливо нищівно відгукувався про методи штучної побудови ідеальних суспільних парадигм, які вже потім потрібно було застосовувати на практиці. Д.Донцов чітко акцентував на тому, що такі штучні системи не “приживуться” в реальному житті, оскільки суспільство повинно розвиватися природним шляхом. Натомість Д.Донцов створює власну систему цінностей: інтелекту протиставляє волю , логіці – інтуїцію, пасивності – агресію. Що стосується знання і віри, – віддає перевагу вірі.

Отже, для того, щоб зміцнити і утвердити волонтаристичний напрям у філософії, Д.Донцов вдається до критики розуму, який, на його думку, вимагає свого викриття та заперечення власної вагомості. Адже розум призводить до наукового фаталізму, наслідком чого виступає нівелювання ролі людини як певного суб'єктивного чинника розвитку світу. За Д.Донцовим, розум нав'язав такий стиль українській ментальності, який веде до бездіяльності та “універсалізму”. Цим фактом перекреслюється можливість дефініціювання тієї чи іншої нації. Затушовуються ті суб'єктивні характеристики, які визначають стрижневі компоненти нації. А нація, на думку Д.Донцова, не вимагає будь-яких раціональних підтверджень чи логічної універсалізації, оскільки має свою власну внутрішню логіку функціонування. Тому Д.Донцов досить обережно ставиться до тих чи інших ідеологем. Мислитель критично розглядає чіткі, раціональні системи, натомість охоче приймаючи такі теоретичні побудови, які схиляються до інтуїтивізму. Таким чином, можна зробити висновок, що раціональному об'єктивізму Д.Донцов протиставляє ірраціональний суб'єктивізм. Мислитель також наголошує на важливості волі в соціальному плані, адже вона є “двигуном людських чинників”. А що стосується співвідношення розуму і волі у психологічному житті людини, то тут Д.Донцов однозначно стоїть на позиції примату волі, оскільки “воля діє навіть там, де її не провадить жодне пізнання...” [66, с. 223].

Д. Донцов називає волю “ірраціональною здібністю людської душі” , яка не вміщається в мову понять. Тому дати дефініцію волі практично неможливо, її необхідно уміти відчувати, увібрати усім своїм єством. А воля до життя — предмет, який нічим іншим вже далі пояснити неможливо , це те, що якраз і потрібно покласти як основу будь-якого тлумачення. Прояви волі Д.Донцов тлумачить досить специфічно, пишучи, що воля втілюється у насолоді ризиком, певною небезпекою, моментом творіння, з одного боку, а з іншого – включає такі фактори, як агресивне ставлення до світу, підкорення його собі, певну експансивність. Така “воля до життя”, за Д.Донцовим, є єдиною константною реальністю буття, що перебуває у вічному русі. Тому, відкидаючи елемент творчого начала ірраціональної волі, можна припуститись помилки, прийнявши змінні явища чи феномени за реальність. А волонтаризм тут виступає тим цензором, який дає змогу відрізнити феномен від реальності. Адже завдяки саме волі до життя, у процесі її об'єктивізації матерія трансформується у форму.

Д.Донцов пише, що розум може бути вчинковим імпульсом для людини лише в тому випадку, коли пов'язаний з емоційним станом. Індивід мусить провідчувати ту чи іншу інформацію, дати їй оцінку або позитивну, або негативну. Він звертається до Л.Петражицького, який називає “волю” і “афекти” емоціями чи моторними подразниками. Саме вони впливають на мотивацію людини. Але мотиви індивіда відходять у Д. Донцова на другий план, натомість, домінантними називає дії суспільних груп.

“Кожна емоція,- пише Д.Донцов,- що грає роллю в громадським житті (каже Дюркгейм) мусить, загально беручи, бути корисною для суспільности, інакше суспільність розклася б , як це буває там, де мотивами поведення людей стають безпосередня насолода і безпосередне терпіння”[66, с.227].Отже, як бачимо, саме волі Д. Донцов приписує роль першодвигуна, на неї покладає свої сподівання, як на феномен, що стоїть першим у ряді людських характеристик. Далі він зазначає: “На активний вираз цієї афективної здібності, який я назвав волею, можна дивитися з двох точок зору — біологічного і психологічного” [66, с.227]. Причому психологічному відповідає відчуття, а біологічному — функції. У соціальному житті така афектна сила, тобто воля, виступає рушійною першопричиною будь-яких дій людини, а інтелект залишається “направляючим чинником”.

Дмитро Донцов зазначає, що будь-яка філософія гуртової одиниці, а тим більше – нації загалом, має бути вибудована не на суто абстрактних, логічних побудовах, а на волі до життя, яка прив’язана до реалій буття, виступає відповіддю на ті чи інші життєві питання або завдання. А отже її жодним чином не потрібно зупиняти, а лише всіляко „підживлювати”. Воля може проявлятися у різноманітних формах, але все ж таки, зазначає мислитель, “воля життя” співзвучна з “волею влади”. Тут простежуємо відхід Д. Донцова від позиції Ф.Ніцше в цьому питанні. Суб’єктивна воля внаслідок своєї природи намагається подолати грань, що відмежовує суб’єктивне від об’єктивного. Іншими словами, виявлення волі до життя виступає як своєрідний “виклик долі”, світу “об’єктивному”, з метою підкорити останній своїй волі, тобто самій собі.

Втілення такої тенденції у життя приводить до появи героя. Дмитро Донцов пише, що досить часто воля проявляється як героїзм. Тоді герой або нав’язує власну волю своєму оточенню, іншими словами – підкоряє його, або не приймає цього оточення, не дозволяє йому підкорити власний дух, власну волю. Аналізуючи феномен героя, Д.Донцов зауважує, що герой, за своєю природою, прагне протиставити своє суб’єктивне “Я”, свою власну волю об’єктивному світу для того, щоб в подальшому перемогти його. Внутрішнє ество героя прагне повсякчас змагатися з будь-якою чужою волею, що прагне підкорити собі все “Не Я”. А герой намагається будь-що залишити недоторканим природну незалежність власного “Я”. Причому мотивів поведінки героя Д.Донцов не називає, а відносить їх до сфери ірраціонального.

”Чим не була б “ця незнана причина, – пише Д.Донцов, – (що викликає героїчну акцію), вона існує, бо наказує нам наші вчинки “, незалежно від мотивів. Це чисте ago quia absurdum ,”дивний дар реакції на фатальність оточення “, яка змінює вигляд подій, “змушує гнутися тиранію зовнішнього світа, або заперечує її величним жестом смерті”. Це чудовий егоїзм почуття сили” (puissance), “джерело найбільшої насолоди...взнесла здібність творити”, що хоче – проти всіх і вся - утвердити свою волю влади”[66, с.231].

Але, як вважає Д.Донцов, у ще природнішому вигляді проявляється воля до влади у жадобі панувати. Звідси він виводить одну з найхарактерніших прикмет волі - “безоглядність супроти інших”. Словом, ідеться про необхідність для волі постійно долати ті чи інші труднощі.

Інтерпретація волі Гоббсом, до якого звертається Д.Донцов, полягає в тому, що Гоббс вбачав у волі першочергово “жадобу влади”. Жадання влади впливає від волі бути могутнім; подібний вияв волі є нічим іншим, як насолодою від того, що відбувся вихід за свої власні межі. Згадуваний вже Ф.Ніцше з цього приводу закликає бути “напасниками і здобувцями”, до того часу, “поки не зможемо бути володарями і посідачами”. Ф.Ніцше вбачає суть життя у тому, щоб “посідати і панувати”, називаючи жагу до життя “жагою могутности”.

Сам Д.Донцов з цього приводу пише: “В так зрозумілім житті та його суті є два моменти, тісно між собою сполучені: в боротьбі за ріст і перевагу розрізняємо експансію як ціль, боротьбу — як засіб” [66, с. 233]. Тут він згадує Спенсера з його законом боротьби за існування, який говорить про те, що людина намагається проникнути у сферу існування іншої людини, “увірватися в чужу сферу”, опинитися в іншому середовищі тому, що, за словами Спенсера, людський рід був і залишається тепер “хижацькою породою”.

Щодо експансії, то вона виступає не лише як утвердження власної волі до життя, а й як заперечення власної волі в інших. За Д. Донцовим, агресія (експансія), що характеризується втручанням у сферу існування інших і яка виступає як певна підстава волі до влади (чи волі до життя), має своїм наступним і остаточним пунктом боротьбу. Воля влади, отже, є розширенням, переборенням всього того, що чинить хоч якийсь опір. Воля до влади може мати місце лише тоді, коли наявне протистояння, іншими словами, має бути певна сила, це повинно бути не щось інертне, а дієве, з протилежним зарядом. А воля влади, відповідно, буде проявляти себе як бажання перемогти, а не лише протистояти.

Д.Донцов пише: “Цю боротьбу Гегель називає “боротьбою за розв’язання суперечности”. Для нього, як і для Ніцше, Шопенгауера, Шпенглера, Гюйо та інших, ця воля життя й боротьби є та сама воля влади, панування, а “через те, що панування є щось квалітативне, а не квантитативне, як гріш чи майно, яке вже через свою природу зовсім справедливо може бути поділене”, то там, де входять у гру справи панування і влади, “зараз повстає суперечка і боротьба” [66, с.238]. Подібне протистояння, очевидно, неминуче, тому що кожна окрема воля існує лише сама для себе і виступає як протилежна іншим сила. А тому можна говорити про роль негативного забарвлення будь-якої ідеї.

Гегель, наприклад, аналізуючи категорії логіки, використовує фіхтівський принцип тріади. Спочатку існувало “чисте буття”, про яке людина нічого знати не може. Далі “чисте буття” переходить у “ніщо”, а в подальшому протилежності поєднуються і отримуємо реальне буття. А Ф. Ніцше зазначав, що крайні позиції змінюються не поміркованими, а

такими ж крайніми, лише – протилежними.

Подібний момент боротьби, про який філософи і соціологи говорять як про дещо неминуче, ще з більшим наголосом підкреслюють політологи стосовно людської спільності. Кожна нація, розвиваючись, “контактує” з іншими націями, і такі “контакти” виступають передумовами для існування і розвитку націй як таких. Феномен нації Д. Донцов ототожнює з “гуртовою одиницею”, що має властивості живого організму. Такий організм володіє власною “волею до життя” та “волею до влади”. У праці “Дух нашої давнини” Д. Донцов, зокрема, порушує питання нації, де розглядає її як “суспільний організм” та “гуртову одиницю”, що живе своїм життя і має виражену волеватість. Ідеал “сильної людини” він розвиває в ідеал “сильної нації”. Усі властивості, якими Д. Донцов наділяв ідеал “сильної людини”, він переніс на ідеал “сильної нації”, де вихідною рушійною силою виступають засади ірраціоналізму та волюнтаризму.

Г. Васильович в цьому контексті пише: “Ця властивість душі, яку Д. Донцов називає волею жити і панувати, є не чим іншим, як природним гоном намаганням. Уважаючи за найважливішу основу національної ідеології волю нації до життя, влади, експансії, Донцов тим самим підкреслює важливість двох головних якостей гонимих намагань, які з внутрішньої природи проявляються в людині і є напрямлені забезпечувати вдержування роду, себто забезпечувати життя і ріст одиниці і народу” [12, с. 166]. Отже, Д. Донцов принцип розвитку нації ототожнював з діалектичним методом у філософії, де рух вперед можливий лише за умови боротьби та єдності протилежностей.

Варто зауважити, що, використавши основні положення філософії волюнтаризму, Д. Донцов не уникнув певних недоліків цього філософського напрямку. Насамперед потрібно наголосити на тому, що Д. Донцов у співвідношенні раціонального та ірраціонального моментів у житті людини дещо перебільшив значення останнього. Пишучи про те, що концепція націоналізму не заперечує можливості поєднання різних, навіть протилежних моментів, мислитель, усе ж таки відповідного поєднання у своїх працях не зробив. Тому ідеологія Д. Донцова у плані визначення мотиваційної діяльності індивіда загалом і ролі раціонального та ірраціонального у житті людини зокрема дещо хибна. Стрижнева позиція ідеології Д. Донцова - нівелювання ролі інтелекту, як можливості свідомого вибору.

Волю, очевидно, потрібно було розглядати як одну з форм психічного життя людини. А тому будь-які вольові акти індивіда необхідно трактувати як наслідки його розумових процесів. Д. Донцов, однак, не врахував цього моменту, а зрівняв різні форми психічного життя, поклавши в основу їх врегулювання фактор волі. Можна погодитися з думкою, що на початкових фазах розвитку людини вагомими є фізіологічні потреби, підсвідомі імпульси, які притаманні кожній живій істоті. Але в подальшому вони доповнюються раціональним моментом, завдяки якому людина отримує свою сутність. Тому людину потрібно

розглядати як синтез різноманітних підсвідомих, свідомих та соціокультурних факторів, завдяки яким відбувається зародження, народження та життєдіяльність індивіда. Отже, для того, щоб максимально точно проаналізувати та зрозуміти процес формування особистості, потрібно взяти до уваги весь спектр факторів та умов, які впливають на людину. Поведінку людини Д.Донцов інтерпретує дещо однобоко. Мислитель бере до уваги лише біологічні та психогенічні моменти, що не дозволяє отримати адекватних результатів.

М.Сосновський у цьому контексті пише: “ Помилкова інтерпретація Донцовим людської природи зумовила те, що ідеологія “чинного націоналізму “ заперечує важливість мисленого пізнання об’єктивної дійсності, оспорує мотивованість психічних виявів, відкидає усвідомлювану цілеспрямованість людської діяльності в загальному, а актив людської волі зокрема. Донцов виразно підкреслює, що “ головним мотором наших вчинків є власне бажання, афекти, пристрасті, за якими в хвості йдуть мотиви “, одночасно відзначаючи, що вольові дії, - це “ сліпий динамізм, що не має ні ім’я, ні постати, і який ми усвідомлюємо собі лише тоді, коли він вибухає в нас “ [154,с.272]. Називаючи “ волю до життя “ першопричиною всього у світі, Д.Донцов у своїй ідеології показав власне розуміння співвідношення інтелекту і волі.

Хосе Ортега-і-Гассет, пишучи про філософію волюнтаризму в цьому контексті, підкреслює, що слідом за помилкою раціоналістичною, яка відмежовує мислення від акції, прийшла інша помилка – волюнтаристична, котра нівелює мислення та обожнює лише чисту акцію. Це другий спосіб хибного тлумачення попередньої тези, що людина в основному – акція. Відірвана від мислення, чиста акція – ніби річ у собі, замкнена сама у собі, творить сама із себе так звану безконечну обмеженість.

Підсумовуючи, зауважимо, що поняття волі в соціально-філософській доктрині Д. Донцова посідає одне з центральних місць. Воля для нього – вихідний пункт та головний чинник концепції націоналізму.

Використавши головні принципи філософії волюнтаризму для оформлення ідеології “чинного націоналізму”, Д.Донцов дав, отже, свою інтерпретацію цього філософського напрямку. Але поняття волі мислитель розглядає лише крізь призму ірраціонального пізнання. Таким чином, у поглядах Д. Донцова простежується певна однобокість у трактуванні ним проблеми волі, а як наслідок – нівелювання свободи волі у індивіда загалом. Адже людина в моральному сенсі буде обмеженою тоді, коли її вибір впливатиме із “сліпого” і самодостатнього хотіння, яке стихійно виникає в глибинах її підсвідомого. А коли такий вибір буде ґрунтуватися на цілісності її внутрішнього “Я”, тоді не буде перешкод для всебічного та вільного розвитку особистості. Свобода волі тоді буде лише здатністю людини самостійно обирати власну життєво-практичну спрямованість як самодостатню цілісність.

Отже, важко беззастережно погодитися з позицією Д. Донцова в цьому питанні, адже для максимального досягнення істинності, очевидно, слід було гармонійно використати здобутки як ірраціонального, так і раціонального напрямів у філософії. І все ж діяльність Д.Донцова загалом не можна трактувати однозначно. Необхідно наголосити на тому, що протягом усього періоду своєї діяльності Д.Донцов перебував у творчих пошуках, змінював свої погляди, шукаючи нові, більш дієві методи для досягнення поставленої мети. Тому до аналізу кожного окремого періоду його творчості необхідно підходити індивідуально, а змінність поглядів мислителя не оцінювати однозначно негативно. З іншого боку, потрібно відзначити, що Д.Донцов досить часто вирішував ту чи іншу проблему дещо однобічно, цілковито прийнявши одну позицію і повністю відкидаючи інші підходи. І все ж це аж ніяк не применшує впливу мислителя на поступ української політологічної та філософської думки XIX – XX ст.

2. 3. Морально - естетичні засади у доктрині Д. Донцова

Формуючи образ “сильної людини “ та “сильної нації”, Д.Донцов у цьому ж контексті подає відповідні морально-естетичні засади. Першим етичним принципом Д.Донцов називає принцип “аморальності”, пишучи, однак, що йдеться не про відкидання етичного критерію чи моральних ідеалів загалом. Д.Донцов, радше наголошує на максимальній етичній насиченості своїх ідей, підкреслюючи домінування загального над одиничним (особистим).

“Отже, коли говорю про “аморальність“ тих ідей, - пише Д.Донцов, - то тут розумію їх суперечність з буденною мораллю провінціального “кальоскагатоса”, який етичність чи неетичність великої ідеї або руху оцінює з точки погляду політично-бездоганного міщанина; який до загально національних, взагалі громадських справ підходить з міркою своїх приватних вигід, турбот та інтересів “ [66, с.266]. Все, що веде до зміцнення сили нації, Д.Донцов називає добрим. Причому обов’язково наголошує на тому, що термін “ аморальний” необхідно розуміти не буквально. Цим терміном мислитель хотів звернути увагу на відмінність своєї концепції моралі від моралі “українського провансальства”, прагнуч також показати, яку роль він відводив моралі у своїй доктрині.

Ідеалом для Д.Донцова виступає певна “безморальна чеснота “, адже лише на таких моральних принципах можна перемогти у боротьбі за владу. Отже, констатуємо, що поняття “аморальності“, під яким він розуміє повне підпорядкування особистого загальному, проходить через усю систему націоналізму Д.Донцова. А звідси випливає необхідність послідовно дотримуватися моральних приписів, навіть якщо в площині буденної свідомості вони видаються жорсткими чи навіть жорстокими. Д. Донцов наголошує на тому, що говорячи про “аморальність“, він полемізує

з примітивною (особистісною) мораллю провінційних обивателів.

Розрізняючи мораль особисту і мораль загальнолюдську, Д.Донцов пише, що етичних засад необхідно дотримуватися послідовно і твердо протягом усього життя. У цьому випадку діє універсальний моральний закон, відомий як принцип “золотої середини” Конфуція, чи категоричний імператив І.Канта, що проголошує: не чини нічого такого іншому, чого не бажаєш, щоб він тобі чинив. Дотримуючись цього закону в особистому житті, можна з легкістю перемогти навіть злих людей, примушуючи їх до добрих вчинків. Отже, виконання основних моральних приписів на індивідуальному рівні є справою порівняно неважкою.

Читаючи І.Канта і даючи власну оцінку поняттям „моральність”, „добро” Д.Донцов розумів, що, згідно з німецьким філософом, людина звертається до категоричного імперативу перед тим, як здійснити будь-який вчинок. Вона уявляє собі, чи зможе усе суспільство нормально існувати та функціонувати, якщо б усі діяли так, як збирається вчинити вона. Якщо – ні, від такого вчинку потрібно відмовитись. Зрозуміло, що універсалізація, яка примушує ставити себе на місце іншого, більше того – вимагає оцінки можливості існування суспільства при тих чи інших варіантах учинків, виражає певну гуманістичну установку. Розумів Д. Донцов і слабкий бік принципу категоричного імперативу, адже він наділяє окремого, можливо негідного індивіда, правом розмірковувати про універсум не лише з погляду соціальної, але й природної організації.

М.Сосновський з цього приводу зауважує, що: “... етика Донцова в своїх засадах антихристиянська. Донцов–моральний релятивіст, і цей моральний релятивізм безумовно негативний і щодо людини, і щодо суспільства. Моральне відношення – це відношення, в якому суб’єктом і об’єктом завжди є людина, а суттю моралі є принципи, які відображають відносини між окремими людьми, і між собою, і соціальною спільнотою (суспільством , нацією)” [154, с.279]. З таким категоричним висновком М. Сосновського важко погодитися. Пишучи про антихристиянство Д.Донцова, М.Сосновський, отже, повністю нівелює ту грань пошуків і поступового еволюціонування мислителя стосовно християнства. Тому, на наш погляд, доречно детальніше висвітлити позицію Д.Донцова щодо релігії загалом та християнства зокрема.

Так, Є.Сверстюк, один з дослідників творчої спадщини Д.Донцова, пише: “Вражений характерною для ХХ віку хворобою насильства, Дмитро Донцов не знехтував християнської традиції, а утверджував її і, попри крайні тенденції, не стояв над прірвою нігілізму, а плекав ясність духу” [112, с.163].

Багато дослідників творчості Д.Донцова закидають йому те, що на початку своєї діяльності він виступав як нігіліст, який популяризував шкідливість релігії для людського поступу. З цього приводу хочеться зачитувати С.Квіта, який має слушність, пишучи, що: ”Критикам Донцова, які закидають йому атеїзм і соціалізм початку політичної кар’єри, слід визнати, що здатність людини до саморозвитку свідчить про

інтелектуальну гнучкість і відсутність доктринерства, що є радше позитивною, а не негативною рисою. Таким чином, процес міркування у Донцова виступає не словесним баластом, а дійсно інструментом осягнення інтелектуальної мети “ [112, с.164].

Варто зауважити і те, що постать Д.Донцова однозначно охарактеризувати досить важко. Мислитель постійно перебував у творчих пошуках, а тому нерідко змінював власні позиції. Ще одним закидом у бік Д.Донцова є звинувачення його у непослідовності. На це можна відповісти, що у Д.Донцова була єдина мета - дати Україні та українцям основні постулати ідеології націоналізму. В цьому плані Д.Донцов послідовний до кінця. А засоби, якими користувався мислитель, він приймав або відкидав, зважаючи на те, наскільки дієвими вони були в тій чи іншій ситуації. Д. Донцова не варто сприймати як теоретика, він був практиком і все оцінював, пропускаючи крізь призму своєї концепції.

На християнство Д.Донцов дивився як на один із засобів досягнення кінцевої мети. Приймаючи християнство, він приймав його до кінця, не допускаючи жодних компромісних варіантів. Намагаючись обґрунтувати роль і місце церкви у своїй концепції націоналізму, Д. Донцов вдається до історичного аналізу взаємодії націоналізму та церкви, розуміючи при цьому проблему впливу Росії на українську церкву. Не будучи професійним істориком церкви, Д.Донцов все ж таки дав адекватне тлумачення проблеми взаємодії релігії та українського націоналізму. На підтвердження цього варто згадати думку А.Річинського, який пише про відмінність Російського та Українського православ'я, а також формує шість засад єдності націоналізму та християнства.

Перша засада – коли єднання людини з Богом здійснюється насамперед через Церкву, тоді внутрішня будова людини володіє тією ж засадою, що і Бог. Висновок, що його робить А.Річинський, такий: “єдність - у багатоманітті”. Будь-який з індивідуалізованих типів релігії, зазначає А.Річинський, пишучи про другу засаду, показує якийсь один аспект вічного Буття, як член одного Тіла Христового доповнює інші. Отже, висновок такий: різноманітності мусять існувати вічно.

Характерною ознакою кожного окремого типу християнства є розмаїття напрямів релігійної думки, відмінність національної психіки, стрижневі елементи народного світогляду, національне трактування культури, власне релігійно-національне мистецтво. Розкриваючи зміст четвертої ознаки, А.Річинський стверджує, що формування власної релігійно - національної культури є головною метою сформованої нації. Щоб розбудувати власну релігійно – національну культуру, народ мусить мати відповідний рівень національної свідомості. Останньою ознакою єдності християнства та націоналізму А.Річинський називає те, що коли патріотизм осяяний християнським духом, то він не визнає ні релігійного інтернаціоналу, ні національного еготизму. Таким чином, можна зробити висновок, що Д.Донцов, як мислитель європейського масштабу, зумів виявити і показати основні моменти взаємодії націоналізму та

християнства в руслі відносин Україна – Росія.

”Націоналізм 19 віку,- пише Д.Донцов, - що вийшов із принципів 1789 року, був виразно антицерковний, або як звикли в нас говорити “антиклерикальний”. Таким він був у Франції, де в останній декаді минулого віку (за Вальдека і Комба) прийшло до одвертого конфлікту між урядом і церквою: таким був він на Апенінах, де по заняттю Риму королем (1870) папа зірвав зносини з представником визволеної Італії...” [93, с.75].

Стосовно становища в Україні у ті часи, – Д.Донцов зауважує, що до головних представників нашого націоналізму церква ставилася досить негативно. Він, очевидно, розумів яку роль в Україні відігравала російська православна церква, а тому головну увагу приділяв католицизму. З цього приводу С.Квіт пише:”На думку Донцова католицизм повинен посісти центральне місце не лише у релігійних боріннях, але також в ідеологічному протистоянні, поруч з іншими політичними ідеологіями епохи, що володіють помислами мільйонів. Християнство в католицькому варіанті фактично стає у нього невід’ємною складовою частиною українського націоналізму, який вступав у нову війну поруч із фашизмом, націонал – соціалізмом і більшовизмом” [112, с.167].

Роблячи екскурс в історію, Д.Донцов стверджує, що в подальшому саме життя все поставило на своє місце. Він зазначає, що у тій же Італії та Франції після війни простежується інша тенденція. Починаються мирні переговори з Ватиканом, повага до нього навіть у некатолицьких країнах значно зростає. В Україні, на Волині та Надніпрянщині, церква є остаточною притулком вітчизняної національної енергії. Д.Донцов констатує, що з плином часу досі ворожі сили — церква і націоналізм починають зближуватися. Він доходить висновку, що можна говорити і про всесильні чинники, які проявляються в цьому контексті, і про збільшення релігійності, яка, очевидно, пов’язана з війною. А головне, на що необхідно звернути увагу, – на тенденцію повільного, але невідворотного зближення світогляду нового націоналізму та церкви.

Далі Д.Донцов називає ідейні підстави українського націоналізму ХІХ ст., які робили неможливим поєднання націоналізму та церкви. Такими підставами, за Д.Донцовим, були: матеріалізм, раціоналізм і соціалізм. Лише звільнившись від них, можна сподіватися на об’єднання церкви з націоналізмом. На противагу націоналізму ХІХ ст. Д.Донцов пропонує новий, модерний націоналізм, який розвивається у традиціях ідеалізму та ірраціоналізму: “...еволюцією від розуму до афекту, до почування, від логіки до віри, від раціоналізму до догматизму, в сім своїм бунті проти всесильного розуму – новітній націоналізм значно наблизився до теологічного світогляду церкви, яка в Сілябусі 1864р. рішучо відкидає думку, що “ людський розум се одинокий арбітр правдивого і фальшивого” [93, с.77].

З властивою йому безкомпромісністю мислитель відкидає філософські традиції матеріалізму та раціоналізму, пропонуючи натомість здобутки ідеалізму та ірраціоналізму. Свою позицію Д.Донцов мотивує

тим, що церкву та раціоналізм, а отже – християнство та націоналізм ХІХ ст. зблизити і поєднати практично неможливо. Варто зауважити, що для Д. Донцова християнство стає вагомим і невід’ємним складником українського націоналізму. Церква, за Д. Донцовим, повинна виконувати роль об’єднання людей, стати одним з факторів, які допоможуть сформувати нову українську генерацію.

Таким чином, Д. Донцов говорить про мораль вищого порядку, паралельно аналізуючи поняття політичної неетичності на міжнаціональному рівні. Д. Донцов пише, що боротьба між народами ніколи не завершиться, адже розвиток етичних понять буде завжди відставати від особистісних цілей тієї чи іншої нації. То ж можлива лише зміна форми, а не самої суті речей. Тому мораль у цьому трактуванні, як її подає Д. Донцов, добрим вважає все те, що життя робить ще потужнішим, а неетичним – все, що послаблює захисні можливості життя. Аналізуючи поняття моралі, Д. Донцов використовує вже згадуваний нами чинник - чинник боротьби. А звідси – вважає моральними всі прикмети, які збільшують здатність до боротьби.

Д. Донцов пише, що така мораль спрацьовує тоді, коли ми говоримо „так” життю навіть у його великих негараздах, коли саме життя, жертвуючи своїми вищими цінностями, задоволене власною невичерпністю. Це мораль, яка не сприймає добрих людей, адже вони добрі не тому, що така їх природа, а тому, що вони ще недостатньо сильні, щоб творити зло.

Для Д. Донцова ідеальним виразником його ідеальної моралі виступає “тверда” людина, яка, очевидно, в дечому співзвучна з “надлюдиною” Ф. Ніцше. Тому, як зауважує Д. Донцов, носії таких “вічних” ідей та ідеалів, а також самі великі ідеї вимагають особливого до них підходу, застосування іншої моральної мірки. Тоді як у звичайному, буденному тлумаченні вони виступають як “аморальні”. “Добре є все, - відзначає в цьому контексті Д. Донцов, - що зміцняє силу, здібності й повноту життя даної species; зле – що їх ослаблює. В цім якраз “аморальність” великих ідей для всіх анархістичних доктрин; для індивідуалізму і космополітизму, які - обидва – замість органічного колективу поклоняються атомізованій масі одиниць” [66, с. 269]. Отже, Д. Донцов підкреслює, що згадана “аморальність” є іншою, аніж матеріалістична хуторянсько-універсальна “мораль” обивателів. А звідси випливає, що лише ті моральні ідеї є добрі, що приносять певну користь у конкурентній боротьбі за існування, яка щохвилини точиться між різноманітними соціальними групами чи між однією групою і її природним оточенням.

Закінчуючи четвертий розділ “Націоналізму” під назвою “Фанатизм і “аморальність”, як четверта вимога волевого націоналізму”, Д. Донцов пише: “Все тут сказане треба зачислити до однієї (четвертої) з головних прикмет всякої великої ідеї (і руху, що йде під її прапором), яку долучаємо до обговорених у попередніх розділах. Ця ідея є непримирима ,

безкомпромісова, фанатична, “аморальна”, за свої приписи бере лиш те, що в інтересі *species*. Цими прикметами відзначається кожна велика національна ідея, і це, а ніщо інше, дає їй таку вибухову силу в історії”[66, с.271]. Роблячи висновок щодо тлумачення Д.Донцовим проблеми моралі, необхідно підкреслити, що його погляди аж ніяк не можуть претендувати на академічність чи універсальність.

З іншого боку, помилкою також буде повністю відкидати розуміння моралі Д.Донцовим, називаючи його антигуманним чи прибічником фашизму. Оцінюючи творчість Д.Донцова загалом чи його погляди стосовно етичних засад зокрема, необхідно пам’ятати, в який час і в яких умовах жив і працював мислитель. Спостерігаючи силу впливу та методи, якими користувалася російська влада з метою нівелювати будь-які національні прояви в Україні, Д.Донцов обрав, на його думку, єдино правильне рішення. Таким рішенням у нього було те, що фактор сили треба трактувати не як агресора, а як протидію іншій силі.

Отже, якщо подивитися на розуміння Д.Донцовим місця і значення моралі крізь призму згаданого вище, – напрошуються інші, позитивні висновки. Адже лише неупереджений та незаангажований підхід до вирішення тієї чи іншої проблеми може претендувати на істинність та наукову цінність.

Як представник філософії ірраціоналізму, Д.Донцов тяжіє до такої ж естетики та естетичного. Але завдання естетики він розуміє по-своєму, виходячи з позицій своєї доктрини загалом. І.В.Лосєв у статті “Естетичні погляди Дмитра Донцова” пише: “Дмитро Донцов – дуже неоднозначна й суперечлива особистість в історії української культури. Але ця неоднозначність й суперечливість постають, головним чином, в оцінках сучасників і поглядів, які він упроваджував у життя неухильно і наполегливо, пристрасно і вперто. Неабиякий хист публіциста, критика, політичного мислителя, знавця західно-європейської філософії поєднувався з палким темпераментом українського патріота, з енергією політичного борця, котрий вбачав найвищу цінність у розвої нації та її державності. Мистецтво Донцов оцінює з позицій інтересів української нації, потреб її боротьби за державну самостійність.” [132, с.124]. Мистецтво виступає для мислителя як складова частина його ідеології, а естетичні критерії – відходять на периферію. За Д.Донцовим, значущим є те, що забезпечує подальший розвиток та ріст нації, все інше він відкидає.

Д.Донцов використовує не раціонально – логічні побудови, а схеми, співзвучні з проявами естетичного, іншими словами – рух думок мислителя обертається навколо ірраціоналізму чи навіть своєрідного містицизму. Користуючись подібними методами, Д.Донцов приходять до витоків міфологічного світорозуміння, підкреслюючи, що в ідеалі власна міфологія повинна бути національною ідеологією. Саме завдяки такому стану речей та чи інша нація забезпечить собі подальший розвиток та існування в майбутньому.

Мислитель свідомо та цілеспрямовано використовує саме інтуїтивні, позараціональні моменти міфологічної свідомості, відзначаючи те, що, чим міцніший зв'язок з минулою колективною підсвідомістю, тим краще ця чи інша думка “приживеться” на сучасному ґрунті. Тому Д.Донцов доходить висновку, що звертатись потрібно не до раціонального, а до сфери відчуттів, переживань, емоцій. Така міфоідеологія покликана “розбудити” інертну масу, безініціативне суспільство, дати поштовх до рішучих дій. Саме вона повинна підняти націю “...до стану політичного екстазу, в якому тільки, за думкою Донцова, маси й будуть здатними на історичний подвиг самовизволення попри всі, так звані, “об’єктивні умови”, які з точки зору нашого автора, є тільки незграбним виправданням боягузтва, нерішучості й бездіяльності” [132, с.127].

Саме від такого розуміння естетики відштовхується Д.Донцов, аналізуючи під цим кутом українську літературу. Естетиці він відводить чільне місце у політичній боротьбі в тогочасній Україні загалом. А пишучи про роль у цій боротьбі літератури, – підкреслює, що, як відомо, риба загниває від голови. Тому мотиви та вчинки загалу безпосередньо залежать від того, що любить, у що вірить і що ненавидить людина провідної верстви, в чому бачить вона ідеї правди, краси та добра. Визнати це, – означає сконстатувати визначальну роль літератури у політичному, духовному становленні як окремо взятого індивіда, так і нації загалом.

Далі Д.Донцов зауважує, що для української міфоідеології найбільш прийнятною є сильна, героїчна, дієва література, яка б протистояла існуючій тоді аморфності та сентиментальній мрійності. Власне такої літератури українська нація, за словами Д.Донцова, за великим рахунком не мала. “Осліплена “сучасними вогнями” лжерелігії прогресу, - констатує Д.Донцов, - наша література зробила собі божка з ідеї матеріального “щастя” – перш маси (“народу”), далі окремої одиниці, вироджуючись в естетику “страждальництва”, туги за утопічною ідилією, пізніше в естетику насолоди і сексуалізму, щоб скінчити апологією “малої людини”, з її дрібними болями, дрібними бажаннями і дрібними турботами, - естетика декадансу” [42, с.6].

Водночас Д.Донцов називає представників героїчного напрямку в українській літературі, протиставляючи їх “провідникам естетики декадансу”. І. Лосєв, один із сучасних дослідників творчості Д.Донцова, в цьому контексті пише, що до перших мислитель зараховує Тараса Шевченка, Лесю Українку, Є.Маланюка, Олену Телігу, Л.Мосендза, О. Ольжича. А в “чорному списку” – М.Драгоманов, Б.Грінченко, О.Олесь, М.Вороний, Є.Плужник. А М.Рильського Дмитро Донцов називає поетом ідилії та чорної лжі. Мислитель неодноразово наголошує на кризовому стані національної літератури. Даючи відповідь на питання про коріння цієї кризи, він акцентує увагу на характері як самої літератури, так і на характері доби цього часу.

Д.Донцов розрізняє дві літератури. Про першу він пише, що вона може існувати незалежно від ходу історії, від тих подій чи перемін, які

відбуваються в країні. Така література є ніби над реальним життям. Вона не відображає стан морального здоров'я суспільства, його прагнення саме в цей історичний час. Ця література – позачасова. Предметом такої літератури може виступати краса природи чи природних явищ, певна абстрактна людина і таке інше. Саме тому подібна література є поверховою, вона не торкається справжніх внутрішніх переживань людини

”Донцов, – пише І.Лосєв, – дає цілу галерею українських поетів, що пройшли шляхом вимушеного чи добровільного пристосування до радянської дійсності, до русифікації, до оспівування партії, дружби народів та решти "священних корів" тоталітарного суспільства” [132, с. 129].

Д.Донцов зауважує, що більшість українських письменників та поетів лише з сумом констатують ті чи інші події, які згубно впливають на поступ України, не пропонуючи жодних шляхів вирішення проблем. Так, скажімо, Грінченко говорить про “смутні країни”. А для Самійленка “найціннішою перлиною” людської душі є “слезка свята за нещасний люд пролита”. М.Старицький ридає на грудях ворогів, яких хоче “пригорнути до серця”, обмінюючи на крихітку доброзичливості. Кониський вбачає у Дніпрі – сльози, думаючи лише про всепрощення та милосердя. Куліш закликає земляків озватися “дрібними сльозами, хто на сум благородний багатий”. Грабовський мріє про час, коли він “рідну землю в сльозах поцілує”. Олесь “журиться самотою на руїні” і т.д. Продовжуючи в цьому ж руслі, Д.Донцов пише:”Останні події, війна і голод, які повинні були голосною луною протесту відбитися в творах нашого письменства,- не викресали в них нових акордів...Олесь бачить лише голодні роти й очі, що благають скибки хліба. Образ обдертого і зневаженого краю не викликає в нього ні ноти обурення, ні протесту проти щасливих переможців, лише-сльози і нарікання. Так само в М.Вороного на згадку про лихоліття “крається серце від болю, одчаю”, не від обурення й гніву...Читаючи це дійсно хочеться кричати з одчаю!” [42, с.56].

Але найбільше уваги Д.Донцов приділяє М.Рильському, якого вважає класиком української радянської літератури. “Чому я зупиняюсь на М.Рильським!,- пише Д.Донцов,- Бо він є відстрашаючий приклад того, на що може звестися непересічний талант, який творить в рамках і в напрямку, приписаним московськими "фельдфеблями - Вольтерами", як казав про це здається (в “Горе от ума” Грибоедова) полковник Скалозуб: я вам фельдфебеля в Вольтери дам;он в три шеренги вас построит, а пикните , - так мигом успокоит” [42, с.109]. Д.Донцов зазначає, що перше враження від творів М.Рильського, – захоплення прекрасним стилем, ритмом, невимушеністю думки.Але це лише перше враження. Далі спостерігається одноманітність настроїв, кволість ідей.

З цього приводу доречно зачитувати М.Стасюка, який у передмові до праці Д.Донцова “Дві літератури нашої доби” влучно зауважує: ”Як бачимо, Д.Донцов вкрай суб’єктивно ставиться до цілої епохи української

літератури, що часом писалась в потемках, крадькома, у матеріальній скруті та сухотах, як це було з Є.Плужником та Б.Грінченком, і навіть у в'язницях. Він категорично відкидає цілий пласт страдницької літератури большевицької доби. Тому ця книжка не може бути об'єктивним підручником для навчальних закладів" [42, с.2].

Друга література, за Д.Донцовим, акцентує увагу не на наслідках, а на причинах. Вона намагається дати відповідь на питання про природу людських почувань, прагнень та бажань. Така література проникає в глибини підсвідомості для того, щоб отримати відповідь не на другорядні, а на головні питання. Таким чином, обравши своїм предметом дослідження феномену людської душі, "друга" література не відмежовує людину від себе, а робить її безпосереднім творцем і співучасником художнього процесу одночасно. З цього приводу Д.Донцов зауважує: "Цей неясний гін, це – як його звав Шопенгавер, - *das nicht weiter erklaerliche*, яке було на його думку найбільш реальною річчю в нашій світі – творить його другий бік. Краса і гармонія, енергія і сила – ось два знані нам обличчя світа, дві його сторони. Обидві вони притягали до себе увагу поетів і письменників, обидві служили темами для мистців" [42, с.47-48].

Д.Донцов пише, що у світовій літературі є приклади обох напрямів. Якщо ж подивитися на стан речей в українській літературі, – можна дійти висновку, що, за невеликим винятком, українська література служить ідеалам "чистої краси". В ній немає боротьби протилежностей, відваги, Божої іскри. А саме ці параметри зробили загальновідомими твори майстрів світового масштабу. Тим часом українські митці вдаються до опису краси рідної природи. Вони з однаковою байдужістю констатують прояви як добра, так і зла. Жодного протиставлення, жодних почуттів, жодної енергії. Саме так бачив стан української літератури того часу Д. Донцов.

Істинна література від псевдолітератури, за словами мислителя, відрізнялась певним енергетичним наповненням. Він зазначає, що для прихильника саме енергетичного світогляду важливою була ця сила, сама воля до тієї чи іншої дії. Тому під ідеалом потрібно розуміти не досягнення абсолютної довершеності, а сам шлях до цього ідеалу. І саме тому не послуговувалась подібною естетикою українська література, а героїчні емоції в цьому контексті розглядалися як щось аморальне.

Натомість кращі представники світової літератури користувалися всіма можливими засобами для того, щоб проникнути в глибину людської сутності. Вони були свідомі взаємозв'язку і взаємопереходу світла й темряви, добра та зла. Саме використавши подібні контрасні переходи, можна добитися максимальної енергетичної напруги в передачі того чи іншого настрою. За Д.Донцовим, українська література переважно не проникала глибоко у підсвідомість, не вражала силою почуттів. Українським митцям була недоступна уся гама засобів для висловлення власних думок та спостережень.

Варто підкреслити, що критика Д.Донцова не зовсім справедлива, оскільки українська література була в ті часи єдиною можливою сферою вияву національного “Я” українського народу. Згадаймо хоча б твори Т. Шевченка, І.Франка, Лесі Українки. Україна ж, по суті, не сприймалась як держава, а лише як територія, де присутня свідомість українського населення. Д.Донцов, очевидно, помилявся у своєму романтичному пориві боротьби – реалізувати його ідеї було практично неможливо. Мислитель виступав до певної міри революційним мрійником щодо реалізації української національної ідеї. Але це було не реально в умовах роздертої між сусідами України.

Ще один аспект, на який звертає увагу Д.Донцов, – співвідношення духовного та матеріального в українській літературі. Вітчизняна література була надто приземленою, адже наголос робився на філософію прагматизму, де істинним проголошувалась користь. “Поняття краси,- пише Д.Донцов,- виключає ідею матеріальної користі, але в нас панували інші естетичні теорії. В нас ніякий порив сам в собі не був гарний, коли не йшов на матеріальну користь “народу”, звідки ж могло в нас взятися захоплення динамізмом, який звертається проти свого середовища?”[42, с.52].

Елемент трагічного – наступний фактор справжньої літератури. Трагічне породжується з конфлікту, з боротьби, з готовності на самопожертву заради вищого ідеалу. Натомість в українській літературі спостерігаємо цілковиту апатичність та спокій. За Д.Донцовим, кінцевий етап трагічної акції – досягнення стану особистої свободи. Отже Д.Донцов констатує брак драматичної літератури в тогочасній Україні.

Підсумовуючи згадане вище, Д.Донцов пише:”Драматизм, сарказм, протест, динамізм,- ці зворушення майже незнані українській літературі. Які ж емоції натомість збуджує вона? По-перше, як вже згадано вище, це емоції, які викликає в нас стан незакаламученого спокою, почування ідилічного самозадоволення, солодкого *far niente* розміряного сентименталізму середовища, де між одиницею і оточенням досягнуто повну “гармонію”, де зникає всяка жадоба зусилля, а лишається лише змудження”[42, с.54].

На думку мислителя, українська література повинна стати естетичним, культурним фактором його політичних ідей та ідеалів. Однак такої політично заангажованої літератури в тих умовах створити було неможливо. Серед головних емоцій, які найчастіше зустрічаються в українській літературі, Д.Донцов відзначає жаль, сум, милосердя. Людина, яка наділена стеничними емоціями, за тієї чи іншої невдачі протестує, намагається шляхом вольового зусилля змінити хід подій.

Українські письменники не сприймали навколишнього світу об’єктивно. Суб’єктивне, як зауважує з цього приводу Д.Донцов, потрапляло в колізію з об’єктивним. Але подібна колізія не обов’язково мусить призводити до реакції. Така реакція може бути і пасивною, якою, власне, вона й була в українській літературі. Суть вітчизняної літератури, на думку Д.Донцова, полягала лише в констатації відсутності або

присутності в тому чи іншому моменті елементу краси. Якщо красу можна було спостерігати в теперішньому, додавався елемент позитивної напруги, радості від можливості долучитися до краси сьогодні і тут. Коли краса зникала, з'являлося відчуття суму за втраченим і минулі спогади.

Д.Донцов цитує представників європейської чи світової літератури, паралельно порівнюючи їх з українською. Залучаючи до своїх розмірковувань Гійо, український мислитель пише, що коли певне положення чи форму неможливо осягнути органами відчуття, вони цілком можуть викликати естетичні почуття, але, як правило, це вже будуть ідеї величі, могутності та сили. Таким чином, емоції, для зрозуміння яких потрібно підключати елемент боротьби, залишалися поза увагою вітчизняної літератури.

Підсумовуючи, Д.Донцов пише:” Ось чому, не лише “розкошування в терпінню, - а смерть є той момент, який неспостережно криється в понятті так однобоко зрозумілого ідеалу краси! Ось чому в мелянхолійноскиглячій тоні нашої літератури слідно печать руїни”[42, с. 66]. Як наслідок – занепад української літератури. Спостерігаємо повну невідповідність подій реального життя і літератури, яка за Д.Донцовим пропагувала відчуття морального надлому, нездатності до протесту, безликий гуманізм, декаданс, сентименталізм, втечу від життя.

Українська література перетворювала суспільство в безвольну, інертну та сіру масу, що позбавлена власних прагнень, почувань та бажань. Д.Донцов називав її хворою, такою, що була на грані зникнення. Першу причину такої “хвороби” закладено в самій природі нашої літератури, яка поняття краси розглядала в руслі декадансу. Друга причина полягала в характері тієї доби. Д.Донцов наголошує:”...в наші часи величезних потрясінь, у часи революцій не тільки в людській суспільності, але і в людській психіці і науці, штуці, музиці й філософії, в період наглих шарпань і хворобливого кидання, в добу занепаду матеріалізму і зародження ірраціонального неспокоїного стремління до нового, в добу розплутання всіх укритих досі енергій, - в такий момент носитися з ідеями пасивної гуманності і безоглядного мрійництва це небезпечна хвороба” [42, с.67].

Вихід з такого становища Д.Донцов бачив не в реанімації старої літератури, а у створенні нової. Цю місію мислитель покладав на покоління, яке повинно ще з'явитись на арені української історії. Звичайно , нових людей буде небагато, але основне їх завдання полягатиме в тому, щоб вказати правильний шлях суспільству, вивести його із стану пасивного “сну”. Коли це відбудеться, – настане в Україні доба відродження. Пишучи про літературу майбутнього, Д.Донцов вказує основні шляхи, якими вона повинна розвиватися. Можна стверджувати, що , формуючи власну національну естетику, Д.Донцов вибудовує чітку схему її втілення у практичне життя. Насамперед митець повинен творити в руслі національному, підпорядкувати власну творчість потребам нації в певний історичний період.

І.В.Лосєв в цьому контексті пише:” Донцов пропонує послідовну і завершену апологію національної заангажованості мистецтва, повторюючи відомі теоретичні системи, що пропагують свідому соціальну заангажованість митця” [132, с.131].

Але Д.Донцов також показує іншу негативну залежність від тоталітарної системи того чи іншого представника культури. Він говорить про культивування так званої української маріонеткової свідомості. Носії такої свідомості були повністю залежні від імперських уподобань правлячої верхівки. Перелякані, без будь-яких ознак власного “Я”, вони під тиском творили “продукцію”, вигідну тогочасній політиці країни. Хоча, як зауважує Д.Донцов, серед представників цієї літератури були й такі, які з часом проникалися великою любов’ю до рідної комуністичної партії. Вони оспівували своїх “кумирів” на зразок того, як раб плазує перед своїм господарем. Подібних псевдолітераторів Д.Донцов піддає нищівній критиці, пропонуючи натомість максимально політизувати літературу, надати їй національного забарвлення.

І.В. Лосєв у цьому контексті зазначає, що воюючи з мистецтвом заради самого мистецтва, Дмитро Донцов насамперед стає на захист культури елітарної, яка покликана створювати образ провідної „касти”. І. Лосєв пише, що не зважаючи на усі відмінності, у творчості Дмитра Донцова є сфера, де мислитель наближається до більшовицької ментальності. Це виражається у його постійній недовірі до нижчої „касти”, яка без провідників не здатна ні на що.

Пишучи про “рабську” літературу, з одного боку, з іншого - Д. Донцов з симпатією говорить про літературу “вільного духу”. Передусім він виділяє постать і літературну творчість Т.Г.Шевченка:” Шевченко відкидав “солодкаво – нудну” творчість, протиставляючи їй героїку. Був проти творів “занадто матерялістичних, які пригнічували до грішної землі божественне мистецтво. Твори краси, в життю чи в мистецтві, - для нього мали бути не “солодкі й м’які”, а “бурхливі й повні життя”, а служити мали ушляхетненню, піднесенню моральному людини. Без компромісу, бо “в творчості духовій середня дорога не веде до нічого” [42, с.6].

Для Д.Донцова Т.Шевченко виступає як поет, що адекватно трактував тогочасні події в Україні. На перший план Д.Донцов висуває такі риси поета, як уміння боротися, революційність і т.ін. “Правда Шевченка, - відзначає Д.Донцов, - була правда надхненна, вибухова, пристрасна, запалена одною негаснучою думкою, ненавидюча зло, з патріотизмом, виплеканим на трагічних переказах історії нашої землі; з патріотизмом, що не шукав оправдання ні в книжкових “ідеалах”, ні в новочасних ідеалах “поступу” і “вселюдського щастя”...”[42, с.28].

Окрім заангажованості Т.Шевченка в політичне життя країни, йому імponує звернення поета до духовного життя, зокрема до Біблії. Д.Донцов пише, що Біблія правдиво відображає істинне життя людини, різко відмежовує добро від зла, змушує людину замислюватися про провину та покарання. Для того, щоб пізнати істинну людину, потрібно пізнати її

сутність, а щоб пізнати її сутність необхідно абстрагуватися від усіх зайвих нашарувань. І допоможе в цьому письменнику саме Біблія.

Д.Донцов пише, що Біблія – невичерпне джерело натхнення для поетів, - Мільтона (“Втрачений і віднайдений рай”), Байрона (“Каїн”), Франка (“Мойсей”), Данте (“Божественна комедія”); книга, якій завдячуємо сучасним Шевченковим “Псалмам”.

Аналізуючи творчість Тараса Шевченка, Дмитро Донцов протиставляє його Драгоманову:” Нема в нашій письменстві таких суперечних собі постатей – як Драгоманов і Шевченко. Їх звичайно вимовляють одним духом ті, що найбільш на світі бояться “в рідну хату вносити роздор”. Але чи ж не сам Драгоманов відхрещувався як лиш міг від автора “Сну”? Чи ж не він обнижував сільки було сил, вагу воскресителя козацьких традицій” [42, с.28].

Цікаво буде проілюструвати погляди Драгоманова і Шевченка на проблему нації, адже саме національний момент і факт його присутності чи відсутності у творчості того чи іншого митця визначав ставлення до нього Дмитра Донцова. Мислитель констатує різні підходи Шевченка і Драгоманова щодо розуміння нації. Так, для Шевченка нація і народ виступали і як духовна цілісність, і як дійсність, що реально існує. Розуміння нації у Драгоманова було зовсім інше.

Високу оцінку Д.Донцов давав також творчості Олени Пчілки, матері Лесі Українки. “З давніх давен і свої, і чужі, подорожники, завважили, - зауважує він, - що на Україні стрічається більше жінок-мужчин, ніж чоловіків-мужчин. Де-які з учених, як Щербаківський, зв’язували цей факт з довго існувавшою в нашій землі системою матріархату. Чи це факт, чи здогад, але Ольга Косачева, всією своєю діяльністю, а була вона дуже різнорідна, належала якраз до цього типу жінок-мужчин, з твердим характером, не вгнутими переконаннями.Ці свої риси вдачі передала й донці Лесі, що в кожній майже критичній статті про неї знайдете цитовану думку Івана Франка: що була вона – в той час – єдиним мужчиною поміж нашими поетами” [42, с.154].

Д.Донцов пише про те, що Олена Пчілка стояла ніби осторонь тодішньої загальноприйнятої літератури. Представники літературних кіл з обережністю ставилися до безкомпромісної, правдивої, викривальної творчості Олени Пчілки. “Критики не були ласкаві до неї, - продовжує Д. Донцов, - бо була в опозиції і до сучасного, духово скаліченого большевиками, і до вчорашнього, скаліченого царатом українства. Не любить її советська критика, ні критик демократичного українства, С. Єфремов за її “шовінізм”, очевидно, “вузький”, ні Чикаленко, такий несправедливий до неї в своїм “Щоденнику”. Але рацію їй за те, в останнім розрахунку, признало саме життя...”[42, с.156].

Аналізуючи творчість Олени Пчілки, Д.Донцов доходить висновку, що основна її ідея як у житті, так і в творчості полягає в тому, що українська література та політика повинні позбутися фактора “простонародності”. Національність, на думку Олени Пчілки, не повинна

обмежуватися лише простонародністю.”Простонародність” повинна виступати фоном, плацдармом для представників еліти, які покликані відродити український національний дух.

Для Олени Пчілки народ виступав як нація, поділена на різні верстви. Д.Донцов пише:” Її займала боротьба за нову людину, не лиш за скибу землі або з “народною долею”. Бо не хлібом єдиним живе людина і не кожний принижений є гідний співчуття. Гідний того співчуття був – кажучи виразом Франка – лише “цілий чоловік”, з відпорною душею, без якої нема відродження раба. Душею “цілої людини” – ось чим треба було здобути собі нагороду, не самим терпінням” [42, с.157]. Таким чином, Д. Донцов зараховує Олену Пчілку до представників нової героїчної літератури та естетики визволення і “пробудження” нового українського духу, який покликаний відродити колишні традиції справжньої, а не надуманої України.

“Разом з немногими, - висновує Д.Донцов, - належала вона до тих “ізгоїв” власного оспалого суспільства, голіруч наражаючи себе на помсту й кпини. Самітно лопила запліснілий, але твердий мур рідного туподумства в ім’я найвищої цінності – людської й національної гідності; належала до тих, що не вагалися в ім’я своєї ідеї і ідеї нації – “з громадою на поєдинок стати...” В історії воюючого українства, і в галерії видатних українських жінок, - займе постать матері Лесі Українки одне з почесних місць” [42, с.175].

У праці “Дві літератури нашої доби” Д.Донцов пише параграф під назвою “Трагічні оптимісти”. Варто з цього огляду детальніше проаналізувати зміст даного параграфа. Д.Донцов пише, що „трагічний оптимізм”, - amor fati – особлива філософія життя. Лише вона дає мужність жити або умирати, лише в ній істинна краса. Її можемо зустріти у Т. Шевченка, Лесі Українки. Далі, доволі тривала перерва, а після цього її дух підхопили представники так званого „трагічного оптимізму”. Ними були переважно ті, що виринули у ЛНВ-ку, які друкувалися у ньому останні роки.

Пишучи про Л.Мосендза, Д.Донцов зауважує, що він володів здатністю відчувати та усвідомлювати трагізм життя, і саме в ньому знаходив щастя. Можна обрати два шляхи. Перший – коли творець відмежовується від дійсності і занурюється в утопію, у власний, вимріяний світ, який не має нічого спільного з реальним життям. Такий вибір Д. Донцов рішуче засуджує. Натомість мислитель пропонує літературу змагання. Протистояти опору тисяч і вижити, або вмерти, але не перетворитися на одного з них, не втратити поваги до самого себе. “Дійти чи впасти” – все одно. Втім, щоб іти – суть гарного” [42, с.280].

“І для Ю.Клена, - продовжує Д.Донцов, - йде нова доба – “в грозі, у блиску, в гromі”. Що в інших – “варяги і римляни” – то для нього здобичники – конквістадори, Кортеси...Поет – різьбить в цім стилі нових людей, яких жене в життя...”[42, с.280].

До представників філософії трагізму Д.Донцов також зараховує і Олену Телігу. Мислитель пише, що її творчість була прикладом для людини, як правильно реагувати на різноманітні життєві ситуації. В одному випадку потрібно бути твердим і непохитним, в іншому – ніжним і поступливим. До творців нової філософії та естетики в літературі відносив Д.Донцов і О.Ольжича. Дмитро Донцов пише, що його література розрахована на тривалий час, єднаючи народи та епохи, вона також репрезентує вічне, єдине та довготривале. Згаданих літераторів Д.Донцов вважав тим авангардом, тими творцями, які виступали виразниками нового мистецтва. Вони були здатні за допомогою своєї творчості негативні моменти людського життя перетворити на вічне джерело прекрасного.

Дмитро Донцов у цьому контексті називає прізвища Маланюка, Клена, Теліги, Мосендза, Ольжича. Згадані діячі української культури, яких мислитель вважає трагічними оптимістами, відшукали істинну красу в проявах героїчного, саме у тому, чого не побачила більшість українських літераторів. Такі новатори зруйнували усталені роками стереотипи краси, пропагуючи ідеї, з одного боку, вічні та незмінні, а з іншого - конкретні і саме ті, які найбільше підходять для потреб тієї чи іншої історичної епохи. Таких людей Д. Донцов називає гордими та завзятими, тими, які відкидають будь - яке позування для досягнення мети.

За Дмитром Донцовим, справжні митці відшукують ідеї в собі, вся їхня творчість спрямована на продукування ідей. Так побудоване їх єство. Не творити вони не можуть; писати по - іншому, як того вимагає загаль, – теж не можуть, тому, як правило, потрапляють у немилість до пересічного читача. Їх або критикують, або замовчують. Натомість псевдолітератори з метою догодити натовпу усю свою творчість спрямовують у русло обивательських потреб. Запозичуючи ідеї у справжніх творців, псевдолітератори намагаються донести їх до широкого кола читачів, тим самим звульгаризовуючи початкове змістовне навантаження цих ідей.

Дмитро Донцов зазначає, що маса орієнтуються лише в тимчасових, скороминучих речах. Тому вона (маса) нерозважливо сприймає недалекі твори, плутаючи їх із чимось вічним та значущим, але минає час – і вони безслідно зникають. Роблячи висновок, Д.Донцов пише:”Трагічне – це приймати світ в його потворності. Це – не уникати конфліктів. Це – шукати їх, це нездержний оптимізм сильних, це – “через край вино”, це тремтіння сили, яка формує наші почуття, а через них – людину і світ. Трагічні оптимісти – це яскрава заграва блискучого дня нашої літератури. Бурхлива й тривожна – гарніша за самий день” [42, с.285].

Загалом у творчості того чи іншого письменника України Д. Донцова цікавлять не художні, в даному випадку – естетичні, а критерії світоглядні, політичні. Для нього ідеальним державним устроєм виступає диктатура еліти, провідної верстви чи касты. Суспільство, за Д.Донцовим, повинне бути поділене на провідників і тих, які ідуть за ними.

Позиція Д.Донцова недвозначна, його естетика - це естетика напруги, руху та свободи. Вона максимально насичена політично. Така

естетика повинна з'являтися лише тоді, коли в цьому буде крайня необхідність, і зникати, коли її завдання виконані. Інакше така естетика буде нікому не потрібною. За Д.Донцовим, художній твір виступає як добра передумова для політичних рішень, закликів та маніфестів.

“Донцов доходить висновку, - підсумовує І.В.Лосєв, - що стан української літератури та естетичної думки вкрай незадовільний, що така література і така естетика пасують не самостійному народові, а залежній провінції, неісторичній нації, що подібне мистецтво виховує народ не здатний до опору, не спроможний в державницькому відношенні” [132, с. 137].

Роблячи висновки про морально – естетичні переконання Д. Донцова, необхідно зауважити, що даючи визначення поняттю “мораль” та “естетичне”, мислитель у властивій йому безкомпромісній формі обрав власну позицію і усі суперечливі моменти, які виникали в процесі такого тлумачення, розглядав, виходячи з погляду вже обраного шляху. Переважна більшість критиків творчості Д.Донцова в цьому контексті стоїть на такій позиції, що, наголошуючи на домінуванні ідеалу “сильної людини”, Д.Донцов тим самим нівелює значення і потреби окремо взятого індивіда, тоді як для етики важливим є усвідомлення того, який вплив мають вчинки, поведінка, діяльність однієї людини (на індивідуальному рівні) та колективу (на загальному) на життя іншого індивіда чи групи людей.

Подібне трактування моральності має глибокий загальногуманістичний зміст, а думки Д.Донцова з цього приводу дещо випадають з подібного ряду і, відповідно, не можуть прийматись беззастережно. Основні положення моралі, які запропонував Д.Донцов у своїй доктрині, варто, очевидно, трактувати як прояв насильницького підпорядкування етики однієї людини етичним переконанням іншої (“сильної людини”). У цьому випадку домінуючими і вирішальними виступають елементи “сили”, “влади” і т.д.

На подібні закиди у бік Д.Донцова можна відповісти такими аргументами. Насамперед необхідно зазначити, що позиція Д.Донцова аж ніяк не претендує на академічність. Йдеться про спробу однієї людини вирішити проблеми певного історичного періоду. І якщо екстраполювати розуміння моралі Д.Донцовим на той історичний період і процеси, які відбувалися в тогочасній Україні, побачимо що етичне вчення Д.Донцова не можна беззастережно характеризувати як аморальне. Для бездержавного народу потрібна і відповідна стратегія. І Д.Донцов обрав її, виходячи з власного розуміння стану речей. Він показав, хто і яким чином, на його думку, може кардинально змінити хід подій. А якщо позиція і висловлювання мислителя деколи були надто різкими і надто категоричними, то не треба забувати, якої мети прагнув досягти Д.Донцов протягом усього життя.

Стосовно естетичних поглядів Д.Донцова існує усталена думка, що провідні діячі української літератури імпонували йому не за естетичний

вклад, а за політичні позиції, якщо вони звісно співпадали з позицією самого мислителя. На початку ХХст. в Україні була актуальна дискусія між протилежними естетичними доктринами, тому, очевидно, писати чи представляти дещо нейтральне було досить важко або й неможливо взагалі. Т.Гундорова, аналізуючи події в тогочасній Україні, зокрема пише: “Характерне для європейської культури протиставлення модернізму та позитивізму в українській літературі трансформується в модерністсько – народницьку опозицію. Естетичний модерн початку ХХст. знову повертається до питання “високої” та “народної” культури. Причому ідея “вищої” літератури/культури, звільнена від “народницької” інверсії, стає лозунгом українського модернізму, а “народна” культура – символом національно – культурного герметизму” [112, с.66].

Отже, головні моменти естетичного світогляду Д.Донцова - це передусім елементи політичні, національні. А формуючи власне розуміння ролі естетики, Д.Донцов надав перевагу національному, адже це найбільше відповідало світоглядним переконанням мислителя.

Висновки до другого розділу

Вивчення філософського світогляду Дмитра Донцова в контексті розвитку як української, так і європейської філософської думки кінця ХІХ – ХХст. дає змогу дійти таких висновків:

- аналіз літературних джерел, що стосуються філософських поглядів Дмитра Донцова, показав, що цю проблему на різних етапах історичного розвитку як українські, так і закордонні науковці трактували неоднозначно;
- творчість Дмитра Донцова радянські науковці розглядали крізь призму відповідності чи не відповідності його доктрини існуючому режиму, і як наслідок – загалом негативна оцінка діяльності Дмитра Донцова;
- на оцінку творчості Дмитра Донцова науковцями діаспори потрібно дивитись уважніше, адже, перебуваючи поза радянським тоталітарним режимом, вони зробили більш цікаві висновки;
- Дмитро Донцов і його філософська спадщина вимагають ґрунтовнішого і більш науково коректного аналізу;
- Дмитра Донцова варто вважати одним з представників “філософії життя” в Україні, який подав нові та оригінальні вирішення цілої низки філософських проблем;
- морально-естетичні переконання Дмитра Донцова хоча і не можна вважати універсальними та загальноприйнятими стосовно екстраполяції їх на сучасне українське суспільство

загалом, але варто вивчати та аналізувати, а окремі елементи його доктрини – використати у контексті сьогоденного культурного розвитку в Україні.

РОЗДІЛ 3

СУСПІЛЬНО – ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ДМИТРА ДОНЦОВА

3. 1. Національний ідеал Д. Донцова

На початку ХХ ст. можна було спостерігати певну активізацію в житті українського суспільства, яка проявлялася у кардинальній переоцінці цінностей, зміні способу мислення та світовідчуження у культурі народу. Ці процеси відбувалися не лише внаслідок політичних зрушень, вони символізували формування нового світогляду українського народу, пошуки принципово нових підходів та рішень у площині побудови і розвитку культурних цінностей нації.

“Головною перешкодою, - пише О.Баган, - яка нам довго не давала можливості стати в ряд цивілізованих, міцних європейських народів, була фальшива ідея про особливу, виключно “селянську” культуру українського народу...Цю прощальність в нашій культурі й суспільній свідомості влучно схарактеризував Д.Донцов:” Культура, яка протиставляла св. Софії народні дерев’яні церкви, козацькому барокко – селянські хати, гетьманським килимам – народні, старій князівській ноші – народню селянську ношу, ... Це було в літературі, в мистецтві, в театрі: пристосування до тісного духового одягу і смаку нижчої верстви...” [4, с.3].

Натомість на теперішньому етапі національного розвитку, що відбувався за сприяння головних ідей націоналізму, постало інше завдання та інші цілі - вибудувати “культуру українського міста”. “...культуру аристократичну за духом, піднесену, позбавлену будь-яких комплексів, чи то примусової “селянськості”, чи меншовартості” [4, с.3].

Можемо констатувати появу подібної культури. М.Зеров, П. Пилипович, Ю.Клен – київські неокласики, які були високо- ерудованими, сучасними представниками нової, лише започаткованої літератури. М. Івченко, В.Підмогильний, Е.Плужник, В.Свідзинський – репрезентанти філософсько-психологічної прози. “Міська”, - продовжує О.Баган, - інтелектуальна проза М.Хвильового, модерний театр М.Куліша і Л. Курбаса, лицарський дух і високий рівень мистецької вивершеності – у творах письменників Празької школи (Е.Маланюк, О.Степанович, Л. Мосендз, О.Ольжич та інші)” [4, с.3].

Українська національна ідея, без сумніву, як у минулому, так і сьогодні була і є для багатьох людей в Україні тією основою, на якій можна розбудовувати подальше суспільне життя в країні. Увага до вітчизняної національної ідеї завжди була особливою, але в останні десять років спостерігається підвищена цікавість до неї як з боку українських

політиків, так і серед соціально активних громадян. Такий стан речей цілком закономірний, адже переконаність у тому, що самостійна українська держава може якнайкраще еволюціонувати, спираючись на ґрунт нової української ідеї, є однозначно логічною – як з точки зору окремо взятого громадянина, так і з погляду концепції розвитку основних складових суспільної теорії в цілому. Для побудови тієї чи іншої держави національна ідея виступає одним із стрижневих елементів. Потрібно зазначити, що підвищена цікавість до проблеми співвідношення „національна ідея – громадянське суспільство” цілком логічна і в подальшому вимагає ґрунтовного теоретичного висвітлення.

З вищезазначеного випливає, що актуальність вивчення вітчизняної національної ідеї пояснюється нагальною потребою пошуків методів і шляхів вирішення проблеми стабілізації сучасної української держави, а також – поступового виходу з тривалого занепаду і кризи. Водночас, необхідно зайнятись розробкою найбільш перспективних шляхів її трансформації в дієву спільноту. Також потрібно відзначити, що проблема вивчення української національної ідеї як певного духовного феномена є досить новим об'єктом. У радянській гуманітарній науці термін „національна ідея” практично не використовувався. Такий стан речей спостерігався не лише у розробці саме української національної ідеї, а й у схожих національних побудовах інших народів, які входили до складу Радянського Союзу. 1991 року (після здобуття Україною незалежності) ситуація різко міняється. Масово почали з'являтися різноманітні наукові дослідження, які торкалися багатьох аспектів розвитку української національної ідеї, – історичного, філософського, літературознавчого, економічного, релігієзнавчого тощо.

У цьому контексті А.Фартушний пише:” Серед узагальнюючих виділяються праці О.Забужко (Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993), Д.Квітковського (Боротьба за українську ідею. – Детройт-Нью-Йорк: Сучасність, 1993), А.Черненка (Українська національна ідея. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1994), колективні дослідження (Леся Українка і національна ідея. – К.: Вид-во ім.О.Теліги, 1997; Українська національна ідея та процес державотворення в Україні. – Львів: Сполом, 1998)” [161, с.11]. Стосовно філософських та політологічних шукань надзвичайно важливе значення мають аналітичні твори, в яких вивчають різноманітні проблеми етногенези, дослідження шляхів та методів формування націй, специфіку нації як певного етнічного феномена

Такі проблеми носять загальнолюдський характер, а, отже, становлять виключну цінність і заслуговують на належну увагу, зважаючи на важливість національного елемента в контексті людської культури та цивілізації як такої. „Для українознавства ця проблема дуже важлива, - зазначає А.Фартушний, - а саме через свою проекцію на українську дійсність. Процес формування української нації позначений низкою дуже специфічних обставин – він неодноразово штучно переривався, був дуже

тривалим у часі (фактично – затягнутим, припізнлим) через дію зовнішніх чинників, протікав виключно драматично і навіть трагічно” [161, с.11]. Водночас, у дослідженнях радянських науковців, проблема національної ідеї подавалася спираючись виключно на замовлення, які надходили з „центру”. Національна проблема або не порушувалась зовсім, або була обмежена псевдонауковими рамками.

„Дослідження націогенези, - пише А.Фартушний, - провадили українські вчені у діаспорі. Вони опиралися на європейський досвід у вивченні даного прогресу й наявні напрацювання у цій області. Ґрунтовні праці належать В.Старосольському (Теорія нації. – Відень, 1922), Л.Ребету (Теорія нації. – Мюнхен, 1955), О.Бочковському (Вступ до націології. – Мюнхен, 1991 – 1992), які узагальнили як європейську, так і українську літературу з даного питання й плідно застосували її для аналізу вітчизняних реалій та для вивчення генези української нації” [161, с.12].

А.Фартушний також зазначає, що ґрунтовний аналіз етногенези узгоджений з українською специфікою, поданий у дослідженнях останнього періоду. Це, для прикладу, праця С.Вовканича (Інформаційна мобільність нації як українська національна ідея // Політологічні читання.- 1994.-№4), Я.Дашкевича (Національне питання в Україні // Україна: наука і культура. Вип. 28.- К., 1994), Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України //Україна: наука і культура. Вип. 26-27.- К., 1994), М. Жулинського (Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення // Голос України.- 1995.- 23 листопада), О.Майбороди (Етнонаціональна політика й перспективи етносоціального розвитку в Україні // Сучасність.- 1995.-№ 12), С.Макарчука (Український етнос – виникнення та історичний розвиток.- К., 1992), О.Мотиля (Держава і нація. - Одеса, 1992), Ю.Римаренка (Національний інтерес // Політологічні читання.- К., 1994.- № 4), Ю.Смолія та О.Гуржія (Як і коли почала формуватися українська нація.- К., 1991), Р.Шпорлюка (Досліджуючи драму історії, або національні шляхи до сучасності // Зустрічі.- 1991.- № 2.

Потрібно відзначити, що в зазначених дослідженнях досить ґрунтовно і різнопланово аналізується інтелектуальне підґрунтя проблеми української національної ідеї. Усі названі праці, зазначає А.Фартушний, так чи інакше стосуються проблеми становлення української національної ідеї, досліджують шляхи її розвитку та різноманітні аспекти її еволюціонування. Саме завдяки переліченим працям національна ідея увійшла в коло гуманітарної проблематики загалом, вписалася в неї, будучи повноцінним предметом наукових пошуків, а згодом стала однією із стрижневих проблем сучасного соціально-філософського дискурсу. Також можна констатувати, що головні напрями досліджень згаданої проблематики зародилися із загальноєвропейської традиції та суто українського доробку.

Має слушність А.Фартушний, коли пише, що швидкий темп життя, винятково рухомий спосіб існування українського суспільства після здобуття ним незалежності зумовлюють процес нових інтенсивних

наукових досліджень для забезпечення пошуку найкращого варіанту виходу України з кризи. Власне, ці причини стимулюють зацікавлення українських науковців проблемою національної ідеї, роблять її у світлі сучасності надзвичайно актуальною. Саме в цей час і за таких історичних обставин на авансцені української політичної філософії з'явилася постать одного з творців новітньої національної ідеї – Дмитра Донцова.

Концепція української національної ідеї посідає важливе місце як у доктрині Дмитра Донцова, так і в розвитку вітчизняної політологічної та філософської думки загалом. Основним твором, в якому Д.Донцов виклав головні аспекти своєї концепції, вважають працю “Націоналізм”, видану 1926 року в Львові. З часу виходу її у світ існує багато думок, в дечому – навіть протилежних. З цього приводу М.Сосновський пише, що для прихильників „організованого націоналізму” Дмитро Донцов був неприйнятний, адже він пропагував „вольовий націоналізм” без українського забарвлення. Своєю чергою, для соціалістів і демократів різноманітних напрямків Дмитро Донцов – популяризатор „українського фашизму”, який „прищепив” Україні фашистські та нацистські ідеї. Також „людоненависними” і „фашистськими” вважають твори Дмитра Донцова деякі комуністичні автори. Тоді як для українських правих кіл Дмитро Донцов є лише плагіатором, адже, за їх словами, він скористався працею В.Липинського „Листи до братів – хліборобів”, і свої концептуальні ідеї списав з неї. У цьому контексті варто зазначити, що не до усіх висловлювань такого роду варто прислухатися.

О.Баган пише, що наступною етапною працею Дмитра Донцова став трактат “Націоналізм”. Він блискуче поєднав як головні філософські проблеми та ідеї європейського ірраціоналізму (починаючи від А.Шопенгауера і закінчуючи О.Шпенглером), європейської політичної правової думки (від Бареса до Барре), а також найактуальнішу публіцистичну спадщину самого Дмитра Донцова за останній час. Україна одержала працю, в якій підсумовано усі попередні здобутки, уся попередня історія політичних, ідейних та духовних звершень. Ця праця показала як сильні, так і слабкі сторони становлення національної ідеї.

За словами О.Багана, Д.Донцов українцям та Україні поставив суворий, але правильний “діагноз” – українське суспільство важко “хворе” провансальство, позбавлене волі для того, щоб витворити свій власний, самобутній національний світ. Теперішнє суспільство повністю позбавлене відчуття і пам'яті про колишні героїчні традиції. Натомість воно живе утопічними ідеями гуманізму та пацифізму з ідеологією нижчої верстви – верстви “трудаючих – селян і робітників”. Розвиваючись у такому напрямі, українці, за Д.Донцовим, ніколи не зможуть позбутися комплексів меншовартості, другосортності. Для того, щоб почати рух до нового, життєдайного існування, необхідно надихнутися великою вірою у власне призначення.

“Щоб перемогти в Історії, - продовжує далі розвивати думки Д.Донцова О.Баган, - не досить жити “реальним життям”, не досить вірити,

що демократія, ліберальні ідеї, наука, світовий поступ забезпечать автоматично справжню національну Свободу і Суверенність. Політичні програми і теорії – це лише верхній пласт того, що складає сутність руху рас і цивілізацій. В глибинах кожної нації, кожної великої культури двигить їх вітальна сила – енергія, первинний ерос, романтичне захоплення та ідеал, які в сукупності називаються Містиккою” [39, с.55].

Саме тому треба зрозуміти своє покликання, зуміти відчутти національну єдність, згуртованість. Еволюція того чи іншого суспільства відбувається безперервно. На цьому шляху можна спостерігати як активізацію, так і певні спади у його розвитку. Такі процеси потрібно вважати закономірними і розуміти, що їх обов’язково мусить пройти кожне суспільство, зокрема те, що переживає процеси власного становлення.

Далі О.Баган зазначає, що з часу виходу праці “Націоналізм” вітчизняний національний рух чи не вперше, починаючи від ХІХ ст., одержав якусь надію на кращий перебіг подій, а також проникся духом Упевненості. Колишні програми меншовартості та пристосуванства замінила ідея власної волі та власного шляху. Основним правилом, на яке повинні були рівнятися українці, стало гасло, що кожна вільна нація повинна мати свій власний закон, свою власну правду і має підкорятися лише своїм настановам, тим, які були вибудовані упродовж власної історії, а не нав’язаним та штучно прищепленим ззовні.

Критик також слушно зауважує, що Д.Донцов виклав у своєму вченні завершену політичну філософію традиціоналізму і волонтаризму. Він логічно, послідовно і системно проаналізував у своєму вченні основні постулати тих філософів, які становили стрижень західної філософської думки. Д.Донцов добре знав теоретичні напрацювання В.Парето і Г.Моска стосовно суспільної піраміди та ролі еліти у суспільстві; чудово знав німецьку класичну філософію, зокрема Г.Гегеля.

“Можна погодитись з Валентином Морозом, що “Націоналізм” Донцова, “Націократія” Сціборського, “Призначення України” Юрія Липи – це триєдиний символ, що сформував українське “Вірую” у міжвоєнному двадцятиріччі. Можна це формулювання розширити і дещо змінити:”Листи до братів-хліборобів” Липинського розказали українцям “Що робити”, “Націоналізм” Донцова показав “Як робити”, а трактат “Призначення України” Липи відповів на питання “Для чого робити?” [39, с.57].

О.Баган констатує, що творчість Д.Донцова потрібно розцінювати як спробу повернути в українську сучасність вартості і принципи традиціоналізму-іраціоналізму. Д.Донцов прагнув скерувати сучасне йому суспільство до традицій українського минулого. Філософ розумів: для того, щоб започаткувати новий етап у розвитку будь якого суспільства, необхідно знайти переконливі та дієві приклади виходу з кризи в історичному минулому саме свого народу.

Адже подібні постулати покликані відродити в суспільстві почуття впевненості та натхнення, "...у вік зчерствляючої Матерії – дати відчуття живої енергетики Духу, у вік тотального знецінення ("Нації – уявлені спільноти") – дати розуміння потреби національної злотованості, у вік постмодерністського релятивізму і цинічного пересміювання – дати відчуття, що таке насолода Віри і романтично-трагічного переживання життя. Це спроба внести крупинку інакшости у світ масовістсько-прагматичної стандартизованості" [39, с.62]. Слід відзначити, що критиків творчості Д.Донцова не бракувало ніколи. І, як правило, дев'яносто відсотків закидів, які звучали на адресу Д.Донцова, були сфальсифіковані і жодного наукового підґрунтя під собою не мали. Сам Д.Донцов, мотивуючи потребу оформлення українського націоналізму, вважає, що його концепція виступає не якоюсь чіткою програмою, не відповіддю на певні завдання, а як світогляд. Основні складові подібного світогляду сформувалися не стихійно, випадково, вони були продиктовані вимогою дати відповідь на "болячку, яка нищила націю" [154, с.232].

С.Квіт у праці "Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет" наголошує на тому, що усю творчість Д.Донцова необхідно розглядати, пропускаючи її крізь призму ідеї українського націоналізму. В параграфі "Нація і націоналізм" С.Квіт наводить думки багатьох науковців з приводу концепції націоналізму Д.Донцова. Так, Б.Харахаш пише, що першочерговою умовою, яку мислитель висуває до існування державної нації, чи нації, яка хоче стати такою, є її самодостатність, як на політичному, так і на духовному рівнях. Те ж має проявлятися у максимальній незалежності учинків нації від зовнішніх факторів непорушності, сакральності кінцевої мети, відмові від будь яких запозичень і зрештою, активному плеканні власних питомих форм суспільного життя. А це можливе лише за наявності діючої доктрини, власного бачення суспільного поступу. Саме це і становить національну ідею тієї чи іншої нації.

Розробляючи концепцію української національної ідеї, Д.Донцов був свідомий того, що насамперед необхідно чітко розмежувати коріння менталітету свого народу від тих чи інших, запозичених нашарувань. Він прагнув сформуванню генерацію людей, які б чітко усвідомлювали власну цінність і відмінність від інших. Прагнення Д.Донцова відображено в його постулаті "Українці для України", який потрібно розуміти як самоціль для кожного окремого індивіда. Саме з особистісного необхідно починати рух, а вже потім, маючи під собою ґрунтовну основу, – виходити на суспільство загалом.

"Вищевикладене, - пише В.Кириленко, - виводить нас на традиційну для української філософії національного радикалізму проблему дії та методів. Існує два варіанти її розв'язання. Перший передбачає дію індивіда поза контекстом українства та "українопричетності". Другий закликає керуватися визначенням постійної досконалості власного буття та самосанкціонувати свої вчинки, поцінуючи їх тільки на терезах

радикальної окремішності: “або-або”, “свій-чужий” [112, с.19].

Якщо розглядати творчість Д.Донцова як цілість, потрібно зазначити, що мислитель не створив власної догми чи аксіоми, з якою він міг би порівнювати усі подальші висновки, до яких приходив впродовж життя. Д.Донцов намагався своєчасно реагувати на усі події, які відбувалися в Україні. І якщо його нові дії в дечому суперечили попереднім, цей факт його не турбував. Для Д.Донцова головним завданням було не збереження власної репутації, а добробут свого народу. Саме тому думки Д.Донцова щодо нації не були статичними, вони змінювалися впродовж його життя, від трактування нації як позанаціонального об'єднання, яке опирається на спільність території, до розглядання нації як деякої етнічної спільноти, що володіє спільним знаменником, а саме – мати та здійснювати власні ідеї на власній території. Також мислитель трактував націю як дещо суто духовне, те, що володіє колективною свідомістю та пам'яттю, спільною волею та спільним баченням майбутнього, для того, щоб з часом зробити спробу повернутися до здобуття автентичних ознак та характеристик нації.

Нація, за Д.Донцовим, як основний виразник волі народу, не є лише простою сумою волевиявлення кожного окремого члена суспільства. У Д.Донцова нація виступає як деяка самостійна субстанція, наділена всіма функціями індивіда з усіма можливими наслідками.

С.Квіт пише:” Нація має власні потреби й інтереси, тому всі соціальні проблеми можуть бути розв'язаними тільки в межах цього організму. На його (Д.Донцова. – І.К.) думку, українські соціалісти тому і потерпіли поразку у визвольних змаганнях, що допомогли більшовикам розколоти націю, не висунувши спільної для всіх загальнонаціональної програми і тому не встигали за революційними подіями” [112, с.142].

Розробляючи свою доктрину українського націоналізму, Д.Донцов хотів зробити її доступною для найбільшого кола читачів. У 1922 році Д.Донцов стає редактором “Літературно – Наукового Вістника”, в якому намагається залучити до дискусії широкі кола громадськості, показавши водночас власне, концептуально нове бачення теорії українського націоналізму.

У статті “Наші цілі”, видрукованій у “Літературно – Науковому Вістнику”, Дмитро Донцов про національну ідею пише, що її потрібно очистити від будь яких зайвих нашарувань, від усього другорядного, тим самим зробивши з неї такий ідеал, таку мету, навколо якої згуртувалася б уся нація. Саме для подібних цілей, за словами Дмитра Донцова, і був відновлений Л.Н.Вістник.

В іншій своїй праці – “Підстави нашої політики” Д.Донцов закликає насамперед до національної інтеграції, до вироблення спільного світовідчужання. Адже лише завдяки спільним зусиллям, на думку Д.Донцова, можна досягти перемоги. Д.Донцов розумів, що без нової національної ідеї, яка допоможе об'єднати в одне ціле націю, не буде України. Вивчаючи світову історію становлення народів, Д.Донцов був

свідомий того, що кожен народ у своєму розвитку проходить низку етапів. “Традицією не племена, - пише Д.Донцов, - не провінції, не суспільної верстви, не класу, не політичного підсусідка, що конcedes свої права первородства за сочевицю чужій державній ідеї, але традицією політичної нації, якою мусимо стати, коли не хочемо наново пірнути в історичну лепту” [112, с.210]. Варто зауважити, що уся ідеологічна спадщина Д. Донцова продовжує бути актуальною і сьогодні. Багато висновків, до яких свого часу доходив Д.Донцов, можуть бути з успіхом використані сучасними речниками українського націоналізму, якщо застосувати їх, попередньо позбувшись різних зайвих нашарувань.

С.Квіт доходить висновку, що Д.Донцов був далеким від різноманітних позитивних визначень нації, що до його творчості можна успішно застосувати різноманітні методологічні підходи, тому що його цікавили лише суто практичні аспекти. І, як приклад, С.Квіт згадує Мацціні:” який у викладі з міжнародного права в Туринському університеті п.н.”Про націю, як підвалину міжнародного права” в 1851р. називав наступні об’єктивні ознаки нації: 1) територія; 2) раса; 3) мова; 4) звичаї; 5) історія; 6) релігія; 7) національна свідомість.” Все підходить, разом з тим чогось бракує. А саме донцовської індивідуальності, яку неможливо уявити поза практикою, життям і боротьбою. Головна ознака націоналізму Дмитра Донцова – це ситуативна конкретика і практицизм, це дух боріння, який ніколи не згасає поки жива нація і який завжди знаходить адекватні своєму часові форми вияву” [112, с.155].

Проаналізувавши праці багатьох дослідників, С.Квіт вважає, що Дмитро Донцов не був академічним вченим. Він, до речі, сам про це стверджував, зазначаючи, що не має наукових праць. Мислитель у вільній (есеїстичній) манері писав про власне розуміння тих подій, які відбувалися в Україні, а також пропонував свої методи вирішення тих проблем, які, на його думку, приведуть до покращення становища в Україні. Єдине, на що сподівався Д.Донцов, пишучи свої твори, бути почутим тією аудиторією до якої звертався – новою, національно свідомою молоддю.

Виникає запитання: чи віддавати пріоритет чіткій логічній побудові, називаючи її науковою, чи в даному випадку варто насамперед зосередитися на практичній цінності доктрини Д.Донцова? Адже пишучи про те, що Д.Донцов акцентує свою увагу винятково на проблемі націоналізму, не треба забувати, що йдеться не про абстрактний націоналізм, а про націоналізм український і для України.

Критики творчості Д.Донцова не врахували або не хотіли враховувати той факт, що концепція національної ідеї Д.Донцова не була штучною побудовою, а – органічною відповіддю на конкретну історичну потребу українського народу. О.Баган в цьому контексті зауважує:”На противагу інтернаціоналістським теоріям “прогресивного” ХІХст. після світової війни, у 20-ті роки, з новою силою відроджуються у філософській і політичній думці ідеї про відвічну національну сутність, національну спорідненість і особливість, які повинні були побороти і знецінити

хаотизуючу безтрадиційну ідеологію “космополітичної” буржуазії. Тут згадуємо імена Ле Бона, Валері, Барреса, в Україні у цьому річищі виступають Д.Донцов, Ю.Липа” [4, с.5]. Як сучасний прогресивний науковець європейського рівня, Д.Донцов розумів, що нація повинна виступати домінуючим фактором розвитку усієї спільноти, повинна бути гарантом стабільності морально-духовного потенціалу суспільства, врешті, нація була і є осередком і каталізатором поступального руху будь-якого народу.

Дмитро Донцов неодноразово підкреслює, що в українців не вистачає власних національних догм і тому вони досить часто перебувають на роздоріжжі і не в змозі вибрати, яким шляхом рухатися далі. Д.Донцов пише:”Ось у цім слові “відділити”, в неясності змісту української ідеології, є причина нашого, що так скажу, національного атеїзму. Ось що про це пише Фереро: Людина може увірити в якусь правду лише “коли вміє її відрізнити і протиставити тому, що противне їй...(добре – злому, красу – гидоті, правду – похибці). Лиш тоді може вона розрізнити свої вартості й протиставити їх протилежним, - коли відділяє їх ясною чертою, означеною межею” [66, с.313-314].

За Д.Донцовим, українці дивились на світ крізь призму запозиченого чи навіть нав’язаного світогляду. “А що могли ми любити, - пише Д. Донцов, - коли бачили світ мов через лорнетку, накручену на чуже око, де все зливалося в неясну саламаху, де не можна було відрізнити націю від племені, самостійність від федерації, рідної країни від “слав’янства” або “Сходу Європи”, нарід від племені або кляси, націоналізм від інтернаціоналізму, державництво від провінціалізму, свою ідею від чужої, угоду від боротьби?” [66, с.314].

Українство не могло мати сильної віри в національний ідеал, не вибудувавши його власними силами. Будь-які раціональні докази були безсилі, адже подібного роду інформація повинна творитися і зберігатися на підсвідомому рівні і передаватися впродовж тривалого часу від покоління до покоління. Для того, щоб вибудувати чіткий і зрозумілий національний ідеал, необхідно скористатися фіхтівським “Я” та “Не Я”, іншими словами –позбутися усіх не українських вкраплень і робити це доти, доки не отримаємо авторитетний стрижень української національної ідеї.

Також Дмитро Донцов зауважує, що українці повинні собі усвідомити, що їх ідея, якщо вона хоче в кінцевому результаті втілитися в життя, повинна бути самобутньою ідеєю, іншими словами, не бути частиною чи повторенням іншої ідеї, а – всезагальною та всеобіймаючою.

Для того, щоб сформувану нову національну ідею, необхідно відповісти собі на запитання, які ж доктрини ведуть українців до гуртування навколо одного єдиного ідеалу? Всі положення, які сприяють подібному об’єднанню та подальшому росту нації, треба залишати і залучати, решту – безжально відкидати.

Д.Донцов пише: "Всю дотеперішню науку провансальства треба перевернути! Нас учили, що на національний ідеал треба "поглянути без усяких упереджень, вільно від усяких споминів історії ..." Якраз навпаки! Мусимо усвідомити собі криваві зусилля минулих поколінь, щоби знати як іти далі до тієї самої мети. Нас учили, що ідеал нації це "земля", "кусень чорного хліба" та спокій... Якраз навпаки! Тим ідеалом є експансія, організованість, власновладство" [66, с.328].

Отже, можна зробити висновок, що Дмитро Донцов, даючи власні коментарі щодо практичної побудови української національної ідеї, послуговується макіавеллівською ідеєю, яка звучить так: для досягнення остаточної і бажаної мети усі засоби прийнятні. Байдуже, чи подібні засоби збігаються із загальноприйнятими нормами поведінки, чи ні. Дмитро Донцов неодноразово пише, якою повинна бути українська національна ідея. Він ототожнює її з феноменом, який має володіти такими характеристиками, як всезагальність та універсальність (стосовно окремо взятої держави), виключність та оригінальність. Національна ідея повинна бути наділена волею до влади і знаходитись поза часовими проблемами та потребами.

Сприйняття української національної ідеї як ідеї всеохоплюючої обумовлює і її практичні завдання в реальному житті. За Д.Донцовим, можна поєднати дві протилежні ідеї за допомогою подвійного методу. По-перше, можна підпорядкувати їх певній спільній "вищій" ідеї, або скористатися методом взаємовідношення сил. "Перший спосіб, - зауважує Дмитро Донцов, - стремить до угоди, другий до повалення ворожої ідеї. Фр. В.Ферстер зве перший спосіб "федералістичною політикою", назва, яка об'єднує собою і програму, і тактику нашого провансальства. Виходячи з цієї точки погляду, українство все протиставляло одне другому: "містику" і "реальне життя", програму максимум і мінімум; відхрещувалось від "далеких ідей", "стремлячи до досить благополучного життя..." [66, с.330-331].

Саме в такому підході до справи полягала основна причина занепаду українства. В жодному випадку не варто протиставляти універсальну, загальну ідею і турботу про щоденні проблеми мас. Тобто, обивательські потреби належить підпорядкувати загальній ідеї. Кожна велика ідея, за Д. Донцовим, буде "безплідною", якщо своєю основою не буде спиратися на національний дух народу. Без подібного ідеалу Д.Донцов не бачив подальшого розвитку України.

"Але таким ідеалом, - наголошує мислитель, - може бути тільки ідеал, що є вірним перекладом підсвідомої волі до власновладства якраз тієї нації, що черпає свій зміст не з гасел відірваної доктрини, лиш з цілості власних потреб народу, з його географічного положення в світі, його минулого, традицій, історії та психіки" [66, с.333-334]. Таким чином, ідеал не повинен носити абстрактного характеру, а бути логічним завершенням, вінцем діяльності багатьох поколінь одного народу.

Має рацію Ю.Вільчинський, який пише, що національна ідеологія Дмитра Донцова та її головні світоглядні засади знаходять власне ґрунтовне підтвердження у праджерелі української культури, у філософії християнства та стрижневих національних традиціях. Саме тому його визначна праця „Націоналізм” відіграє важливу роль в еволюціонуванні нової вітчизняної політичної доктрини. У цьому творі мислитель подав власну доктрину політичної філософії, яка відіграла не останню роль у подальшому розвитку нового українського національного руху, а також на його становленні як самостійного політичного важеля у політичному житті

Також потрібно наголосити на тому, що над українським рухом ХІХ- ХХст. тяжіли дві глобальні загрози. З одного боку, помітним був вплив моменту роздвоєності України, який відбивався на формуванні національної ментальності. З іншого - національні процеси, “розбавлені” інтернаціоналістськими теоріями соціалізму та лібералізму.

Пишучи про національну ідеологію Д.Донцова, П.Дорожинський зауважує, що „Націоналізм”, одна з основних праць Дмитра Донцова, є викладом його ідеології новітнього українського націоналізму. Водночас –однією з найбільш суперечливих та неоднозначних. Тим більше, що мала помітний вплив на становлення молодого української генерації.

П.Дорожинський мав слухність, коли говорив, що, розвиваючи свою концепцію українського націоналізму, Д.Донцов вважав її першоосновою буття. Насамперед Д.Донцов хотів знайти та використати для потреб українського сьогодення відповідні політичні концепції, за допомогою яких можна було б плідно вирішити першочергові та життєво важливі для України питання. “Праця “Націоналізм”, - пише П. Дорожинський, - є центральним твором Д.Донцова, проте не лише критики, але і прихильники його поглядів вказують, що у цьому творі він не дав завершеної ідеології українського націоналізму... На наш погляд важливим у цій праці є не її завершеність, а якраз навпаки – її крайня контроверсійність, що і спровокувала реакцію представників різних політичних напрямків...” [98, с.68]. Підсумовуючи, П.Дорожинський констатує: значення має не стільки сам твір Д.Донцова, а резонанс, який цей твір викликав серед прибічників та противників творчості мислителя.

Породжена Д.Донцовим довготривала дискусія виявилася набагато важливішою і дієвішою, адже вона залучила до ідеологічних дебатів значну кількість науковців. “На жаль, - пише П.Дорожинський, - в Україні і по сьогоднішній день взагалі не знають або дуже мало знають про цю полеміку і сприймають писання Донцова дуже часто безкритично. Нечисленні критики Дмитра Донцова в сучасній українській періодиці переважно концентруються над виясненням розбіжностей ідеологічних поглядів різних течій українського націоналізму з ідеологією”донцовства” [98, с.69]. З цього приводу необхідно зауважити, що потрібно розділяти критику на наукову, неупереджену, яка ґрунтується на незаангажованому підході і всебічному ознайомленні з матеріалом, і на критику, яка має чітко

виражене ідеологічне забарвлення та одну мету - будь-якими методами дискредитувати те вчення, яке не вписується в параметри власної парадигми. Завдяки неупередженій критиці відбувається поступ науки, а інша критика жодної наукової цінності не становить.

Ще один дослідник творчої спадщини Д.Донцова – Л.Рихтицький пише про те, що мислитель усвідомив усю важливість і небезпеку впливу на Україну з боку Росії. Учений наголошує на тому, що Дмитро Донцов чітко вказав на те, що самого патріотизму українцям не вистачить для розбудови міцної держави та становлення національної волі. Для здійснення таких цілей потрібно вибудувати власну національну філософську доктрину української самостійності, стратегію цілей і завдань українського народу. Л.Рихтицький, отже, відносить Д.Донцова до тих українських мислителів, які одними з перших формували теорію українського націоналізму і у сфері української філософії, і в царині вітчизняної суспільної та політичної філософії, а також – у руслі політики визволення України.

А.Річинський, неодноразово звертаючись до творчості Д.Донцова в контексті формування української національної ідеї, писав:”Тому ігнорувати національний чинник і виправдовувати це негативне ставлення до нього нібито релігійними міркуваннями – невільно, бо якраз Св.Письмо виразно стверджує абсолютне, невмируще значення національності” [146, с.282]. Релігієзнавець, історик церкви А.Річинський багато уваги у своїй творчості приділяв формуванню національної свідомості, отже, думки Д.Донцова з приводу націоналізму в особі А.Річинського знаходили цілковите схвалення. А.Річинський підсумовує, що “нація, - як підмет відмінних дарувань, зі спеціальним покликанням на світі, з довільною енергією ділання в історії, з обов’язком загально-національної відповідальності перед Богом за свої “таланти”, є соборною особистістю ноуменального порядку. Тому нація безсмертна, як і душа людська” [146, с.282].

У цьому контексті необхідно також згадати працю Г.Касьянова “Теорії нації та націоналізму” – одне з найновіших досліджень цієї проблематики. Пишучи про націоналізм в українській національній традиції, Г.Касьянов доходить висновку, що сам термін “націоналізм” почали вживати наприкінці ХІХ ст. У своїй праці Г.Касьянов дає всебічний аналіз українського націоналізму, а згадуючи Д.Донцова, зокрема пише:”Публікація у 1926р. книги Д.Донцова “Націоналізм” і дискусія довкола неї в українській публіцистиці, вихід праць ідеологів ОУН Ю.Вассяна, М.Сціборського та інших у 1920-30-ті роки привели до того, що ідентифікація “українського націоналізму” з відповідним політичним рухом та ідеологією (у даному випадку ОУН) стала усталеною традицією...”[111, с.305].

Визначаючи український націоналізм, Г.Касьянов розуміє його як певну форму колективної свідомості на початкових етапах, що поступово переходить у політичну ідеологію і, зрештою, перетворюється на

політичний рух. Цікавим є порівняння Г.Касьяновим “інтегрального націоналізму” з “чинним націоналізмом” Д.Донцова. Тут очевидно варто вказати основні характеристики “інтегрального націоналізму”. Даючи визначення “інтегрального націоналізму”, Г.Касьянов спирається на думку К.Гейза та Дж.Армстронга.

Насамперед повинна бути віра в те, що саме нація виступає найвищою цінністю. Далі йде постулат щодо ідеї містичної єдності кожного окремо взятого індивіда, з яких складається нація. Таке твердження впливає з позиції про спільність основних біологічних характеристик, або про домінуюче значення спільного розвитку впродовж певного історичного періоду. Елемент раціональний, логічно – аналітичний повинен підпорядковуватися інтуїції, ірраціональному моменту. Обов’язкова наявність харизматичної особистості, яка б виконувала роль національного лідера і була виразником волевиявлення нації. І врешті, ще одна вимога, яка полягає у насадженні культу дії, чи навіть насильства та війни. Подібні риси були певною мірою притаманні націоналістичним рухам 20-х років ХХ ст. у Європі. Г.Касьянов відзначає, що поряд з “інтегральним націоналізмом” в Україні існував варіант тоталітарного, радикального, чи “донцовського націоналізму”. “Між донцовським “чинним націоналізмом”, - пише Г.Касьянов, - і так званім “організованим націоналізмом” (ідеологія і рух ОУН), хоча вони й були спорідненими явищами, існували досить серйозні розбіжності” [111, с.319].

Перший, за словами Г.Касьянова, мав чітку програму, був носієм усистематизованого світогляду, політичною доктриною, у той час як “чинний націоналізм” Д.Донцова “...був, передусім, набором емоційних закликів і не являв собою системи” [111, с.319]. Хоча, слід визнати, Г.Касьянов не применшує впливу діяльності Д.Донцова на формування та досягнення успіху ОУН в західноукраїнському суспільстві.

Варто також згадати працю А.Фартушного “Українська національна ідея як підстава державотворення”, в якій учений відзначає, що переважна більшість наукових праць, де аналізується українська національна ідея, за своїм змістом та формою близькі до історичних досліджень. У них міститься ґрунтовна інформація з приводу розуміння даної ідеї у той чи інший історичний період, у ту чи іншу епоху. Подається інтерпретація праць багатьох науковців – як українських, так і зарубіжних. А. Фартушний слушно зауважує, що історичний аспект проблеми, що розглядається, на даний час вивчений і висвітлений досить глибоко. Але щодо філософського та політологічного аспекту, варто зазначити, що спеціальних наукових праць не так багато. Роблячи висновок, А. Фартушний пише, що предметом філософських та політологічних досліджень повинні стати такі проблеми:

- взаємозв’язок української національної ідеї з національною свідомістю;

- сутність української національної ідеї як духовного конструктора ;
- стрижневі функції національної ідеї;
- особливості прояву національної ідеї за певних умов, які склалися в Україні;
- характер подання української національної ідеї за допомогою української культури і через культуру;
- взаємодія релігійно-духовного життя з національною ідеєю;
- теоретичне втілення національної ідеї в ідеології українських суспільно-політичних та громадських рухів;
- досвід практичної реалізації національної ідеї в діяльності українських політичних угруповань;
- вплив національної ідеї на вирішення тих соціальних проблем, що постали перед Україною після здобуття нею незалежності;
- роль національної ідеї в процесах побудови громадянського суспільства в Україні;
- роль та місце національної ідеї в духовному житті перехідного суспільства в Україні.

А.Фартушний зазначає, що кожна із перелічених проблем актуальна сьогодні як у теоретичному, так і в практичному плані. Тому їх належне вивчення допоможе істотно збагатити систему гуманітарного знання, головним чином у площині дослідження проблеми націогенези, духовного життя та міжнаціональних відносин стосовно потужних етнічних спільнот.

І все ж зазначені вище аспекти сьогодні ще недостатньо вивчені. „Усі вище означені проблеми, - робить висновок А.Фартушний, - зорієнтовані у цілком конкретну площину – у сферу української гуманітарної думки та вітчизняного суспільно-політичного життя. Саме через це дослідження цих проблем, окрім політології, належить ще й до українознавства, інтерпретованого як система наукових знань щодо способу буття та духовного життя українського народу” [161, с.15].

Водночас, вивчення вітчизняної національної ідеї безпосередньо пов'язане з низкою загальнодержавних програм і перш за все тих, які стосуються зміцнення суверенітету та незалежності України. Дослідження цієї проблеми також пов'язане з державними програмами у сфері освіти, адже вони сприяють перебудові навчального процесу з гуманітарних дисциплін, з урахуванням тих норм, які закладені в Конституції України. Також потрібно зазначити, що матеріали дослідження дотичні до державних та регіональних планів у сфері виховної роботи.

Важливо відзначити, що однією із стрижневих норм аналізу вітчизняної національної ідеї є принцип об'єктивності, що дозволяє провести незаангажоване вивчення цього феномену. Цей принцип робить можливим простежити реальний зв'язок загальнолюдських і національних аспектів у духовній культурі, забезпечує усвідомлення того, що нехтування будь-якого з цих двох взаємодоповнюючих елементів відкидає те чи інше суспільство за межі цивілізованих відносин.

Варто зауважити, що головні ідеї Д.Донцова багато в чому співпадали з поставленими проблемами А.Фартушного. Отже, можна підсумувати, що Д.Донцов як філософ теж недостатньо досліджений і поданий в історії філософської думки України. Даючи визначення української національної ідеї, Д.Донцов пише, що будь-яка національна ідея обов'язково складається з двох головних частин. По-перше, повинна бути чітко і ясно сформульована мета, а також певні ідеали, до яких буде наближатися кожен індивід. По-друге, повинен бути задіяний елемент волі нації до боротьби, а в подальшому – до постійного прогресування. М. Сосновський зазначає: "Як Донцов уявляв мету чи ідеал, до якого "стремить національна воля" або, інакше, який зміст "української ідеї"?"

Перш за все – це "вийти із стану провінції", витворити в собі "волю до влади", а одночасно "опанувати економічне і політичне життя нації". Українці повинні "перейняти сим поняттям влади, над людністю і територією" і розвинути в собі бажання встановити на Україні такий лад, таку політичну, соціальну й господарську організацію національного життя, яка могла б "потроїти видатність моральних і фізичних сил країни в порівнянні з теперішнім її станом" [154, с.241].

Наступною вимогою побудови національної ідеї Д.Донцов вважає формування ідеалу самодержавності нації та власновладства. Ця позиція повинна виступати як цілком самостійна і незалежна доктрина, що не визнає жодних інших впливів. Необхідно чітко сформулювати мету всередині самої країни, перетворивши її на ідеологію, прийнятну для кожного члена суспільства, а також – показати власну позицію найближчому оточенню.

"Національна ідея, - пише Д.Донцов, - що хоче жити, має отверто голосити свій остаточний ідеал власновладства супроти зовнішніх, так як і проти внутрішніх сил, що сковують її енергію. Мета нації не обмежується завданнями дня, ані тим станом, який застала дана генерація. Нація глядить в минуле, звідки в традиціях шукає свою відправну точку, і в майбутнє... [154, с.241].

Воля нації виступає у Д.Донцова другим складником української національної ідеї. За Д.Донцовим, воля проявляється через вираження власної автентичності за допомогою навіть силових методів, якщо на те буде потреба. Формуючи основні вимоги побудови національної ідеї, Д.Донцов, водночас, застерігає від помилок та пасток, які можуть виникнути на цьому шляху; він неодноразово наголошує, що та чи інша національна ідея в жодному випадку не повинна копіювати здобутки інших країн у цій царині, а також не може перетворитись у якусь абстрактну доктрину, яку буде неможливо застосувати на практиці. Основні положення національної ідеї повинні бути відповіддю на конкретні проблеми і конкретні очікування реально існуючої нації у певний період історії.

Д.Донцов зауважує, що: "Зміцнення "імманентної кожній нації волі до життя і розросту", українське суспільство повинно базувати на "західноєвропейській концепції родини, громади, власности", бо "це

засади органічності нашої культури, особистої ініціативи, соціальної окресленості і виразності, зформованості, ієрархії, не числа, особистої активності, не її уярмлення, моменту продукції, не розподілу, організації, не анархії, ідеалізму, не матеріалізму” [154, с.242].

Схвалюючи або відкидаючи будь-яку ідею чи доктрину, Д.Донцов керується тим фактором, наскільки подібні новації будуть корисними для нації. Чи залучення нових ідей до своєї концепції зробить націю сильнішою, чи ,навпаки, послабить її відпирність. Поява подібної концепції в Україні того часу була не випадковою. Чимало дослідників діяльності Д. Донцова наголошують на цьому. “В українському житті тоді існувала ситуація, - пише М.Сосновський, - яка потребувала “лікаря” з психологією й талантом Донцова. Поява Донцова була історичною закономірністю. У той час треба було когось, хто міг би гостро й широко поставити питання українського національного характеру й духовного обличчя української нації, що претендувала на незалежність і суверенність” [154, с.247].

У період національних криз, коли виникає загроза втратити головні орієнтири, які роблять можливим існування будь-якої держави, з’являється потреба в харизматичних постатях, покликаних відновити порушену гармонію. Д.Донцова необхідно зараховувати саме до людей, що акцентують свою увагу не на методах, а на результатах, яких можна досягнути, враховуючи ці методи. З’явившись на авансцені української історії, він робив усе, щоб якимось чином переломити процеси, які гальмували прагнення українського суспільства досягнути політичної незалежності країни.

Вивчаючи минуле українського народу, Д.Донцов дійшов невтішного висновку, що тогочасне покоління впродовж історії не завжди використовувало усі можливі варіанти, які могли б привести до досягнення мети. Як добрий психолог, він розумів, що для того, щоб “розворушити” теперішнє покоління, потрібні вагомні стимули. Саме над пошуком таких стимулів провів Д.Донцов більшу частину свого творчого життя. Один з дослідників діяльності мислителя у цьому контексті пише:”Це питання стояло перед Донцовим ще від початку 20-х років, і він шукав за відповіддю.”Підстави нашої політики”, ”Заграва”, Партія Народної Роботи, “Літературно – Науковий Вістник” і, врешті, “Націоналізм”- все це спроби знайти цю відповідь і дати її українській нації. Донцов звернувся із своєю ідеологією перш за все до молодого покоління, до нього він апелював і на нього надіявся...” [154, с.251-252].

Необхідно наголосити на тому, що концепція української національної ідеї Д.Донцова була вагомим внеском у національне відродження України, виступила як один із стрижневих етапів розвитку української філософсько-політичної думки. Д.Донцов був серед тих, хто одним з перших, помітив важливість і силу українського національного становлення, то ж намагався спрямувати його в потрібне русло.

Працюючи над вирішенням цих завдань, Дмитро Донцов сконцентрувався на моменті стихійного розвитку української нації. Такий

перебіг подій став вирішальним для подальшого розвитку ідеології мислителя. Віддаючи перевагу тільки емоційному факторові, Дмитро Донцов дещо знехтував змістовним наповненням своєї ідеології. Подібна „тактика” Дмитра Донцова неодноразово негативно впливала на загальні висновки, яких він доходив у своїх наукових пошуках.

Потрібно також зауважити, що попри великий позитивний вплив на розвиток України концепції національної ідеї можна помітити низку негативних моментів, яких припустився Д.Донцов і які можна було виявити лише згодом. На цей факт звертали увагу чимало дослідників творчості Д.Донцова:”Очевидно, з перспективи років ми бачимо в цій ідеології багато серйозних недоліків, неточностей, переяскравлень, тенденційности, наголошення негативних елементів...Це треба мати на увазі, розглядаючи засади “чинного націоналізму” ретроспективно, а також під кутом нинішньої дійсности та нинішніх потреб українського народу” [154, с.254].

Необхідно зазначити, що працюючи над концепцією національної ідеї, Д.Донцов детально ознайомився з основними тенденціями розвитку так званого “українського провансальства”, критикуючи різноманітні аспекти духовного життя в період національного відродження в Україні. Вивчаючи та оцінюючи минуле, Д.Донцов насамперед хотів виокремити основні проблемні моменти української історії з тим, щоб не повторювати помилок своїх попередників. Але, аналізуючи діяння минулих поколінь, Д.Донцов виробив власний метод оцінки, - порівнював їх із своєю концепцією “ідеального типу” націоналізму.Цей метод, очевидно, мав на меті звільнення від стереотипів минулого та демонстрацію і порівняння вад попередніх поколінь із власними здобутками. З цього приводу варто зауважити, що в даному випадку Д.Донцов надто суб’єктивно підходить до проблеми. З властивою йому різкістю та безкомпромісністю Д.Донцов формує основні постулати своєї концепції національної ідеї, які виступають головним і єдиним критерієм оцінки минулого.

Науковці це відзначали і виступали з критикою на адресу Д.Донцова. Так, Ю.Вассиян, один з відомих теоретиків українського націоналізму першої половини ХХ ст., пише:”Не об’єктивна теоретична правда потрібна в першій мірі тому, хто в пізнанні минувшини віднаходить тайник викривленого образу своєї сучасности, - він намагається змінити цю останню, а тому він пізнає першу з відношення залежності її від власної волі. Для нації, що мусить вести боротьбу аж до перемоги – не може бути пізнання власної минувшини самоціллю, заспокоєнням чисто теоретичного зацікавлення, але першим із необхідних засобів, бо справа йде про продовження життя, а не про погляд на завершену історію” [154, с.258].

Д.Донцов неодноразово вказує на те, що українська національна ідея ніколи не вирізнялася силою та повнотою емоційного наповнення. “Наша воля, - відзначає Д.Донцов, - до утвердження національної особливості не піднеслася до заперечення ворожих воель, до свідомості, що “кожний лиш те посідає, що іншому видер”; без панських забаганок, “ми просто любили

своє, просто без свідомості почували ніжність” до всього рідного, свого, “наського” [66, с.304].

Д.Донцов акцентує увагу на тому, що менталітет українців так історично сформувався, що українська емоційність, реакція на зовнішні подразники була лише оборонна, пасивна. Він пише, що українець лише тоді прагне перемоги національної ідеї, коли вона не вимагає ніякого насильства, примусу. Перемога тієї чи іншої ідеології повинна відбуватись без будь-якого заклику до національної нетерпимості. В іншому випадку жодного поступу відбуватись не буде. Дмитро Донцов у цьому контексті наголошує, що потрібно уникати таких емоційних проявів, як ворожість, нетерпимість, некерованість. Аналізуючи особливості української ментальності, мислитель доходить висновку, що українцям не властива жага до насильства. Коли ті чи інші обставини вимагають активних дій, українцям легше дати відповідь на запитання, чого вони не хочуть, аніж чого вони хочуть.

За Дмитром Донцовим, та чи інша нація, яка прагне утвердити себе в світі, повинна володіти інстинктом панування. “Інстинкт панування (“примусу”), властивий всякій великій ідеї, і ніколи без цього вона жадною “ніжністю” Винниченка, ані “сопілковою” філософією Федьковича, ані “анти фашизмом” Драгоманова, ані Тичиновою “музикою”, ані “народолюбством” соціалістів, - не здобуде собі права на буття. Мало хотіти підважити чужу волю, треба поставити на її місце свою, яка вбрала б в ланцюги ворохобний світ фактів” [66, с.306].

Таким чином, Д.Донцов стверджує, що будь-яка нація повинна володіти не лише відпірною силою, як реакцією на зовнішні подразники, а й – відчувати присутність внутрішньої волі до панування. “І поки цей складник, - пише Д.Донцов, - не увійде в нашу “емотивність”, - мертвою і безплідною останеться українська ідея, цюкована й опльовувала чужими, що дбають не про “ніжність”, але про самоутвердження” [66, с.307].

Для ілюстрації свого погляду Д.Донцов наводить приклади присутності ідеї панування в духовності російського народу. Дмитро Донцов зазначає, що духовність російської інтелігенції на ментальному рівні просякнута інстинктом волі до влади. Для прикладу згадує Достоевського, який неодноразово наголошував, що представники російського проводу користувались гаслом – для досягнення мети (мова про волю до панування) усі засоби прийнятні.

Якщо українці хочуть жити у власній державі, – їм потрібно позбутися усієї попередньої “спадщини невірних часів”. Надію на переродження української нації Д.Донцов покладав на молоде покоління українців, яке прийде на зміну старому. Мислитель вказує, якими рисами повинне володіти нове покоління: ”фанатизм”, “інстинктивні відчуття”, “емоційність” замість “раціоналізму”, дух “національної нетерпимості”, - усе, що принижували в нас, повинно реабілітувати молоде покоління. На зміну amor intellectualis повинна стати віра. Віра, яка ні в чому не сумнівається, плюс сильний український дух емоційності та пристрасті.

У властивій йому безкомпромісній манері викладу власних думок Дмитро Донцов не залишає жодних причин для сумніву, для нього не існує напівтонів. “Прив’язання до свого, - продовжує розвивати свою думку Д. Донцов, - мусить доповнити воля, витиснути свою печать на чужім; замість залежності від стихії – мусить стати воля привести її до послуху. Мусимо нести відважно свою віру, не схиляючи чола ні перед чужим, ні перед власними “маловірами”. Мусимо надбати віри в велику місію своєї ідеї, і агресивно ту віру ширити. Нація, яка хоче панувати, повинна мати й панську психіку народу – володаря” [66, с.311-312].

Тут варто підкреслити, що оцінка позиції Д.Донцова стосовно проблеми, яка розглядається, досить неоднозначна. Він пропонує українцям для утвердження і подальшого розвитку вітчизняної національної ідеї обрати не оборонну, а агресивну політику – як зовнішню, так і внутрішню. З одного боку, аналізуючи події, що відбувалися в тогочасній Україні, а головне – стосунки її з Росією, Д.Донцов прагнув будь-якими (навіть насильницькими) методами добитися повної незалежності України. З іншого боку, політика агресії тієї чи іншої країни не завжди приводить до очікуваних результатів. Виходячи з подібної суб’єктивної оцінки Д.Донцовим минулого, отримуємо неточну інформацію про українську історію того часу.Л.Білас зауважує, що перевага негативних моментів у висновках Д.Донцова призводить до того, що за ними вже непомітно нічого іншого, крім сірого загального фону.

“Прийде час,- пише Б.Крупницький,- і ми не будемо так категорично заперечувати наше ХІХст., ставити його під знак запитання, як це робиться ще сьогодні. Зовсім негувати наше народництво ХІХст.,- в цьому відчувається ще вплив Донцова. Знову ж не будемо, йдучи за модою, і розвінчувати Донцова. В цьому нема потреби, бо на Донцова вже можемо дивитися з історичного штампункту. Донцов – наше минуле, хоч і недавнє минуле. Він виконав свою історичну місію...20-30-ті роки нашого століття були добою безперечного впливу ідеології Донцова серед широких кіл галицького громадянства...і серед молоді. Ця реакція не була безпідставна” [154, с.259]. Отже, Д.Донцова необхідно розглядати як теоретика українського націоналізму, що намагався вирішити проблему національної ідеї. Він прагнув дати відповідь на запитання, яким чином можливо спонукати воління до своєї власної культури, як залучити подібне “стремління” в коло природного стану людини, яка має на меті ідентифікувати себе в національно – культурному аспекті? Як пробудити в українського народу волю до національної культури?

Розв’язання подібних питань, на думку Д.Донцова, зробить можливим подальше зростання країни у політичній, культурній, економічній та інших сферах людської діяльності.О.Баган у статті “Нове дослідження з одним парадоксом”, підсумовуючи внесок Д.Донцова у розбудову української національної ідеології, називає головні ідеї мислителя:

- 1) заперечення провансальства – народництва, позитивізму–пацифізму ХІХст., на що до нього не зважувався ніхто;
- 2) орієнтованість на ідейно – психологічних засадах Західної Європи, “дух Окциденту”;
- 3) орієнтація на власні сили, дух безкомпромісности, войовничости;
- 4) пробудження великої національної гідности, звертання до героїчної давнини, постійне опертя на традицію;
- 5) ідея еліти провідників, “аристократів”;
- 6) внесення геополітичних розрахунків у боротьбу за самостійність, ставлення України в центр міжнародних змагань з російським імперіялізмом;
- 7) ідея організації – ордену;
- 8) вироблення ідеалістично – світоглядних засад націоналізму: культ Вищого ідеалу, енергії, всього духовного у протиставленні матеріальному, релігійности замість раціоналізму;
- 9) ідея Великої України, з примиренням класів і станів, вічної Нації, джерела якої випливають з праісторії;
- 10) революційна тактика боротьби, містика великого національного повстання, “нової Гайдамаччини”.

Окреслюючи основні положення своєї доктрини українського націоналізму та української національної ідеї, Д.Донцов формулює шість основних постулатів, за допомогою яких можна побудувати і втілити новий націоналізм. “В цій книзі, - писав Донцов у передмові (у праці “Націоналізм”. - І.К.),- хочу усталити поняття українського націоналізму, так як я його розумію... Коли б ми хотіли кількома словами висловити цілу різницю між націоналізмом і народництвом (цим терміном Донцов визначав напрями української політичної думки, що не відповідали його постулатам. – М.Г.), то ми б знайшли б її в двох діаметрально протилежних світовідчуваннях: світ, де панує воля, і світ, де панує інтелект. Два темпераменти: чин – і контемпляція, інтуїція – і логіка, агресія і пасивність, догматизм – і релятивізм, віра – і знання” [23, с.90]. Таким чином Д.Донцов віддавав пріоритет біологічній волі до життя, на відміну від осмисленого світосприйняття.

Основні постулати націоналізму ХІХ ст. не задовольняли Д.Донцова через гіперболізований раціоналізм, позитивізм, через головні доктрини лібералізму та соціалізму. В політичній площині такий націоналізм виступав за федерацію, а тому не враховував так званого “містичного голосу крові”. Внаслідок отримали не націю, а певну провінцію. Ще один важливий момент полягав у тому, що головною ідеєю Д.Донцова була теза про переорієнтацію України на Захід. Подібну позицію Д.Донцов пояснював тим, що основні риси менталітету українця аж ніяк не співпадають із світорозумінням та світовідчуванням росіянина. Росія, за Д.Донцовим, – це кардинально інший вимір, царина цивілізації, тоді як Україна – царина культури. А тому основні сподівання на подальший розвиток українці повинні покласти на Європу.

Саме тому у 30-х роках ХХст. було накреслено абсолютно нову політичну доктрину новітнього націоналізму, що своїм корінням пов'язана з розвитком ОУН. Д.Донцов подав стрижневі засади доктрини націоналізму, а речники ОУН розробили політичну ідеологію нового націоналізму. Отже, два перші постулати націоналізму Д.Донцова звучать так: “зміцнення волі до життя, до влади, до експансії” і “стремління до боротьби, за свідомість її кінечності”.

Далі, дотримуючись обраної логіки, Д.Донцов називає такі вимоги вольового націоналізму: романтизм і догматизм. Ідеться про догматичне та романтичне сприйняття ідеології Д.Донцова. “Перший має “живитися легендою “останнього бою”, запереченням того, що є, і захоплюючою картиною катастрофи, що принесе нове”. Другий – “з’явиться в супроводі категоричного наказу, безоглядного послуху” [23, с.90]. Об’єднавши ці два поняття, Д.Донцов отримує ілюзіонізм, який є синтезом догматизму та романтизму, що покликаний протиставляти раціональному – ірраціональне

Фанатизм та аморальність – наступні вимоги націоналізму Д.Донцова. За Д.Донцовим, будь-яка національна ідея, що хоче домінувати в тій чи іншій державі, повинна бути “аморальною”, іншими словами, не володіти необхідністю категоричного імперативу. Таку аморальну (в плані загальнолюдських чеснот) політику повинні здійснювати обрані, фанатично віддані люди.

Ще одна, п’ята вимога, проголошує підняття імперіалізму до площини державної політики. “Імперіалізм, - заявляє він (Д.Донцов. – І.К.), - це не тільки здирство, але й одночасно виконання громадських справ, в громадських інтересах націями, покликаними і управленими до того. Є вищі і менш варті народи, що вміють правити іншими (і собою), і народи, що цього не вміють...Право сильних рас організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури і цивілізації” [23, с.91]. Для здійснення перших п’яти вимог Д.Донцов називає шосту, під якою розуміє існування дієвої, активної та ініціативної меншості, котра повинна організувати решту населення (переважну більшість) і забезпечити виконання накресленого плану з метою перетворення тієї чи іншої слабкої бездержавної народності в повноцінну сильну державу.

С.Квіт з цього приводу пише:”Тому набутком суспільства має стати націоналізм. Не в якості засадничої ксенофобії, а як своєрідний інструмент мобілізації нації, в якій не залишилося нічого, окрім гідності, - ні держави, ні армії, ні навіть жодної фортеці, яку можна було б захищати. Боротьба переходить в ірраціональний вимір ідеології, віри і почування.”Що ж є сей націоналізм? Се є власна політична ідея (...); се – привернення рівноваги між нашою захитаною національною думкою та інстинктом мас”. Треба нарешті “прищепити отой моральний гарт нашій нації” [112, с.150].

Стосовно практичного застосування ідеології українського націоналізму, то в цьому контексті М.Сосновський подає багато прикладів та власних спостережень, за якими можна помітити велику аналітичну

роботу стосовно вкладу Д.Донцова у розбудову теорії націоналізму. М. Сосновський зазначає, що початком нових випробувань для українців стала Друга світова війна 1939 року. Саме тоді пройшла нова хвиля перевірки усіх духовних здобутків українського народу на витривалість та корисність. Політична та соціальна структура держави, зміст програм вітчизняних політичних партій, світогляд загалом, усе піддавалось ретельній перевірці та переоцінці. Самозрозуміло, що такої перевірки зазнала і постать Дмитра Донцова, і його доктрина „чинного націоналізму”

Необхідно зауважити, що 40-ві, 50-ті роки ХХст. були позначені широкомасштабною окупацією Росією України – то ж створено передумови для активізації політичних, культурних, соціальних процесів у країні. Ці зміни в Україні відбувалися в часи, несприятливі для всього українського народу через те, що Росія намагалася не допустити навіть будь-якого натяку на об'єднання навколо власних національних орієнтирів

“Згадані 40-ві і 50-ті роки, - продовжує М.Сосновський, - знаменні ще й тим, що на українській політичній арені появилися тоді два нові покоління. Одне з них, хоч і виростало під безпосереднім впливом доби визвольних змагань 1917-20 років, але духово оформлялося у відмінній атмосфері, зумовленій змінами, що виникали після програної визвольної війни. Друге (умовно його можна назвати поколінням 40-х років) – оформлялося духово щойно напередодні другої світової війни і в роки самої війни” [154, с.355].

Провідною ідеологією для молоді 30-х років ХХст. на заході України був націоналізм, а найпопулярнішою організацією – Організація Українських націоналістів (ОУН). Слід зазначити, що одним з головних і, очевидно, єдиним самостійним вітчизняним політичним центром в тогочасній Україні була ОУН. Усі інші політичні партії на території України самоліквідувалися. А якщо взяти для прикладу такі центри чи середовища політичного руху, як УНР (з Державним Центром), або Союз Гетьманців Державників, то можна констатувати, що вони не брали жодної участі в подіях в Україні того часу.

Таким чином, доходимо висновку, що в практичному плані ідеологія націоналізму Д.Донцова дала поштовх для подальшого розвитку цілому поколінню молодих людей, яким не байдужа була майбутня доля України. На підтвердження цього факту можна згадати того ж М.Сосновського, який пише, що вивчення офіційних документів, постанов, осібних статей, монографічних праць, виданих у середині ХХ ст. в Україні, продемонструвало, наскільки швидко і за досить короткий термін відбувся поступ української політичної думки, порівняно з першою половиною ХХ ст.

Організація Українських Націоналістів з ідеологічного “ордену” Дмитра Донцова почала перетворюватися у справжню політичну організацію з новою програмою і поверненням до демократії. А сам Д.

Донцов своєю діяльністю долучився до процесу побудови кардинально іншого, нового поняття нації, націоналізму, а також економічних та суспільних змін, трансформації з переходом на новий рівень взаємодії людини і соціуму, що вело до побудови нового поняття національної держави.

У цьому контексті доречно подати цитату П.Ворського, автора праці “Третій світ”, з приводу швидкого еволюціонування націоналістичних думок в Україні впродовж 40-х, 50-х років. Пишучи про наслідки конфронтації тієї чи іншої ідеології з життям, критик зауважує: “ми мусимо ... зацікавитися середовищем, агентами і каналами комунікації, з допомогою яких ідеї поширюються. Але ми мусимо безумовно – і це набагато важливіше – відкинути думку, що “ідея” остається незмінною на шляху всіх цих послідовних контекстуальних чергувань... Навпаки, треба вважати, що ідеї у процесі абсорбування у щораз то новий культурний контекст, різний від того, в якому вони заіснували чи до того часу розвивалися, не тільки набирають відмінного соціологічного значення... але теж міняються як ідеї...” [154, с. 362].

Таким чином, критик підтверджує думку про те, що коли будь-яка теорія втілюється на практиці, відбувається процес взаємовпливів як з боку теоретичного на практичне, так і навпаки. Адже при переході теорії в практику ті важелі, які були константою та аксіомою в теорії, зазнають значного трансформування на практиці, з’являються нові закони практичного життя.

У 1949 році Дмитро Донцов видав невелику за обсягом розвідку під назвою “За яку революцію?”. У ній мислитель критично оцінює погляди українських націоналістів з приводу подій, що відбувались у тогочасній Україні. Згодом на цю ж тематику з’явилась інша стаття – “За яку революцію?”. “У статті, - пише в цьому контексті М.Сосновський, - він закинув, що “націоналісти, які в 1941 р. уперше побачили Україну, що була під Росією, занадто скоро підпали під впливи не-української дійсності, тої, яку створила на Україні Москва”. Зміни ідеологічних позицій українського націоналістичного руху Донцов визначив як нове “модерне” москвофільство...” [154, с.364].

Можна зробити узагальнення, що клич боротьби з “новим модерним москвофільством” став головним моментом діяльності Д.Донцова упродовж 50-60-х років. До “модерних москвофілів” мислитель відносив усіх українців, які негативно та критично відгукувалися про його ідеологію. За таких обставин об’єктом нищівної критики Д.Донцова стала Організація Українських Націоналістів.

“Донцов не міг прийняти позицій крайової ОУН, що виразно стала на демократичні позиції, відкинувши ідею монопартійності й диктатури “ініціативної меншости” та інші засади “чинного націоналізму”. Він засуджував намагання націоналістичних публіцистів шукати власних соціальних, економічних і політичних розв’язок відповідно до нових, більших вимог життя і технічного поступу, бо це, мовляв, відхід від

українських традицій, погоня за “современними вогнями” [154, с.365].

Така позиція Д.Донцова знайшла своє відображення у брошурі “За яку революцію”, де показано еволюцію поглядів мислителя, зокрема прочитується тенденція, що зберігається протягом усієї творчості мислителя від Другої світової війни. Її можна коротко охарактеризувати, як бачення Дмитром Донцовим загальних тенденцій політичних подій та конфліктів крізь призму боротьби Добра та Зла. У цей час у творчості Д. Донцова з’являються “містичні нотки” як наслідок переходу його на позиції націоналізму, а отже – заперечення “конкретизму”, “реального життя”, “обставин” і т.д.

Д.Донцов також пише про кризу Заходу, яка зумовлена “дехристиянізацією”. “Сучасна культура, яка відкинула віру в Бога”, а “культ божества заступила...культ матерії, адорацією мамони, культом особистого, родинного, класового й національного егоїзму, погоні за грошем, вигодою, насолодою і розривкою” – заслуговує на осудження, а її носії – на найгірше покарання” [154, с.368]. За Д.Донцовим, Україна покликана виконати особливу місію. Вона повинна стати “спасителем цілого світу” та християнської релігії. А для цього потрібно виплекати нове, національно-свідоме покоління, яке, на відміну від покоління останнього століття, буде дієвим, покладе усі сили на розбудову нової, незалежної України.

Л.Рихтицький з цього приводу зазначає, що Дмитро Донцов почав будувати свою власну теорію українського націоналізму в сфері вітчизняної суспільно-політичної філософії, української історії, а також у ділянці української визвольної політики. Д.Донцов видав низку праць, які згодом стали підґрунтям всього визвольного руху в Україні, а також стрижнем побудови нової української держави. Пишучи про діяльність Дмитра Донцова, Л. Рихтицький констатує, що основні постулати мислителя підхопили такі свідомі українці як Микола Міхновський, Євген Коновалець та інші. Саме діяльність Дмитра Донцова стала тим каталізатором, який підштовхнув українців до практичних дій. Так, у 1921 році утворюється Українська Військова Організація, яка відразу включилась у боротьбу за незалежність України.

А вже у 1929 році створено Організацію Українських Націоналістів, до якої приєдналася уся УВО. Таким чином, можна стверджувати, що в першій третині ХХ ст. український націоналізм став домінантним рухом у вітчизняному політичному житті, а діяльність Дмитра Донцова відіграла в цьому процесі одну з визначальних ролей.

“Організація Українських Націоналістів з досвіду своєї політичної та збройної боротьби проти ворогів України довела, що тільки український націоналізм, у своїй організованій формі єдино спроможний повести український нарід до перемоги над внутрішніми хибами і над зовнішніми ворогами, бо український націоналізм – це не жадна чужинна теорія, перенесена на український ґрунт штучними намаганнями – український націоналізм це органічна функція українського народу, це українська

ідеологія і програма так в теорії, як і у практиці життя і боротьби” [147, с. 62].

ОУН мала не лише програму побудови України, а й сформовану програму суспільного ладу та устрою незалежної України. Подібні програми були напрацьовані впродовж тисячолітньої історії народу України з використанням практичного і теоретичного досвіду багатьох поколінь українців. “Самозрозуміло, - висновує Л.Рихтицький, - що філософія, теорія і програма українського націоналізму, – теоретичний твір Дмитра Донцова, – повисли б у повітрі, якщо б не перевести їх в життя шляхом створення сили, що виконала б цю програму і довела до перемоги української самостійницької ідеї на базі українського націоналізму. Тому створення Організації Українських Націоналістів було обов’язковим явищем і наслідком життєздатності українських націоналістичних ідей” [147, с.62].

Багато науковців, вивчаючи творчість Д.Донцова, доходять “спільного знаменника” щодо основних світоглядних засад мислителя:

- 1) історична самобутність України як нації;
- 2) органічне поєднання України із Західною Європою;
- 3) принципове протиставлення України Росії;
- 4) критика та заперечення українських духовних течій ХІХст.;
- 5) формування та популяризація принципово нового образу українця ;
- 6) завдання для українців сформувати нову активну провідну верству.

Але попри все можна зробити висновок, що феномен нації виступає у Д.Донцова першопричиною розвитку і функціонування усїєї людської спільноти. Нація є гарантом дієздатності морально-духовних сил суспільства, врешті, нація є першопричиною та каталізатором творчої енергії у державі.

3. 2. Особа і суспільство

У процесі роботи над своєю концепцією української держави Д. Донцов вибудував власну модель суспільства “ідеального типу”, „прив’язавши” її в подальшому до майбутнього розвитку України. Такі міркування мислителя повною мірою показують його позицію і бачення соціальних процесів та їх вплив на динаміку того чи іншого народу. На суспільство Д.Донцов дивився як на певний механізм з чітко налагодженою системою. Іншими словами, кожен індивід у суспільстві повинен виконувати саме ту функцію, до якої найбільше надається. Позицію Д.Донцова в цьому питанні можна порівняти з моделлю “ідеальної держави” Платона, а відносини всередині суспільства – із вченням Г.Сковороди про “сродну працю”. Адже Д.Донцов неодноразово наголошував на тому, що індивід від народження володіє набором апріорних знань та умінь, завдяки яким безпомилково займає своє місце в

суспільстві, яке ієрархічно функціонує. На думку Д.Донцова саме така модель суспільства найповніше забезпечує зростання і розвиток тієї чи іншої держави. А щодо неієрархізованого суспільства, то мислитель вважає, що подібної моделі не існує, а якщо вона якимось чином буде впроваджена в життя, то швидко самознищиться.

“Неієрархічна структура влади, - пише М.Сосновський, - може бути тоді тільки, коли кожний індивід партиципує в однаковій мірі в активному центрі “правителів” і в “пасивній периферії”. Таку можливість Донцов відкидає, з’ясовуючи у своєму творі засаду “абсолютного ієрархізму” і “абсолютної поляризації”, не беручи до уваги того факту, що в житті фактично маємо справу, як каже Н.С. Тімашев, з “перехідними позиціями”, що їх займають люди в суспільстві у залежності від їхньої соціальної позиції, належачи одночасно до групи “правителів”, коли йдеться про структуру влади на нижчому ієрархічно ступені, і до групи “підвладної з точки зору структури влади на ступені ієрархічно вищому” [154, с.313].

Отже, суспільство Д.Донцов розуміє як ієрархію станів чи каст, на чолі якої поставлена найвища каста – еліта. У зв’язку з тим, що суспільство об’єднує в одне ціле багато соціальних груп, кожна з яких може мати власні інтереси, а як наслідок – можливі конфлікти, Д.Донцов владу “віддає” саме правлячій касті, що координує усі взаємовідносини всередині самого суспільства, структура відносин опирається на засади управління і покори. Отримуємо поділ у суспільстві на дві основні групи: ті, хто керує, і ті, якими керують.

Основні проблеми взаємодії Д.Донцов розглядає у своєму творі “Дух нашої давнини”, де подає огляд та критичний аналіз історії України, а також головні, на його думку, моменти, на які варто звернути увагу. Так, вивчаючи і аналізуючи суспільство Русі та козацько-гетьманської держави, він зазначає, що саме ці моделі суспільства якнайкраще ілюструють його власне розуміння проблеми, що розглядається. За Д.Донцовим, першим і найголовнішим завданням сучасного йому суспільства має бути поворот саме до такого, майже ідеального кастового устрою. А подібний крок і буде означати не що інше, як відродження в Україні “духа нашої давнини”.

Другий розділ праці “Дух нашої давнини”, який називається “Гієрархічний уклад суспільства”, мислитель починає з вислову Г. Сковороди, який звучить так: “Что глупіе як равное равенство, которое глупци ввеств в мір всеуе покушаються”. Співставляючи окремі касти у суспільстві, Д.Донцов поділяє людей формотворців, і тих, кого вважає „пасивною матерією”. “Порядкують, надають форму суспільству, - відзначає Д.Донцов, - не “люди муравлиної праці”, які прислухаються до “голосу мас”, самі – плоть від плоті тої маси. Сила суспільности залежить від його форми, а форму дає задум і воля творця. Творець завжди стоїть екстра, поза масою, яку формує... Творець охоплює масу загальною організуючою думкою (Отчизна, Бог, віра, земля, слава й ін.), надихує її бостворчим духом, своїм духом шляхетної раси” [47, с.94].

Отже, філософська доктрина суспільства Д.Донцова зводиться до ієрархічної піраміди обов'язків та завдань, які чітко розподілені між усіма членами суспільства. З цього приводу Д.Донцов знову ж таки цитує Г.Сковороду: "Всі заняття і становища в суспільності добрі, - пише Сковорода, - коли за них беруться по сродности". Занепад нашої країни спричинила деморалізація інтелігентської верстви або її нездатність, бо взялася вона за несродне собі діло, відкидаючи традицію основного на гієрархічній принципі укладу. Без зрозуміння цього укладу ніколи не зрозуміємо ролі і значення провідної касты" [47, с.94-95].

Д.Донцов зауважує, що уся історія України до середини ХІХст. свідчить про те, що українське суспільство було побудоване на засадах ієрархізму. Скажімо, державний лад Київської князівської Русі організовано на засадах класовості чи кастовості. Таке суспільство було вибудоване як своєрідна ієрархічна „драбина”, на вершині якої, як і в Західній Європі, стояв великий князь, а внизу знаходився простолюду. Далі Д.Донцов детально аналізує історичне минуле України для того, щоб підтвердити свою позицію щодо доцільності відновлення ієрархічного устрою у суспільстві. Роблячи висновок, мислитель пише, що ідею жорсткої ієрархії космосу привнесла наша давнина у своє буття, прагнучи організувати лад із найсуворішим порядком і у суспільному житті. Починаючи від старокнязівської доби, далі литовської і козацької Д.Донцов шукає і знаходить докази правильності і потрібності пропонованої ним доктрини суспільства.

Згадуючи Г.Сковороду, Д.Донцов зазначає, що цей мислитель “завжди розрізняє шляхетний стан і “чорний народ”. Нерівність, а відповідно підпорядкованість одного стану іншому, Г.Сковорода ілюстрував символічно, пишучи про “голову і тулуб”.

Що стосується Т.Шевченка, Д.Донцов стверджує: “На дві касты – правлячу, “благородну”, й підвладну – “гречкосіїв”, ділить суспільство й Шевченко... Шевченко (як я писав у статті “Козак із мільона свинопасів” у “Віснику”) ділив суспільність на войовничу, організуючу, і – плуга й коси” [47, с.110].

Про Лесю Українку, якій Д.Донцов присвятив чимало наукових розвідок, читаємо: “Про цю кастовість знаходимо й у Лесі Українки в “Камінній господарі” (філософія влади) і взагалі в ряді драм, де переводиться виразний розподіл на провідників, формотворців з великим задумом, покликаних різьбити інертну масу, і – на несвідому й темну юрбу...” [47, с.111]. Роблячи висновок стосовно “кастового” устрою стародавньої України, Дмитро Донцов зазначає, що подібне явище тоді було чимось самозрозумілим. Воно сприймалось членами суспільства як даність, яку треба обов'язково приймати, адже інших варіантів суспільного устрою для них просто не існувало.

Для того, щоб у тому чи іншому суспільстві зберегти усі можливі передумови для його майбутнього розвитку, потрібно обрати такий державний лад, при якому усі гілки влади концентрувались у руках

окремих людей – еліти. Лише за цієї умови можна забезпечити суспільний поступ. Д.Донцов, водночас, стверджує, що без подібного поділу на касти суспільство довго проіснувати не може, а тому таку модель суспільства, яка в своїй основі не поділена на стани, мислитель всякими способами відкидає.

Описуючи два протилежні типи у соціальній ієрархії, Д.Донцов хотів вибудувати певну ідеальну модель суспільства, яка могла б накладатися на будь-який історичний час. А однією з необхідних умов функціонування подібної моделі мав бути закон підпорядкування “касти підлеглих” “касті правителів”. Коли Дмитро Донцов пише, що у будь-якому суспільстві обов’язково мусить бути поділ на панівну верству, яка б контролювала законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, та підлеглу, яка б займалася виробництвом (продукуванням матеріальних благ) під керівництвом еліти, що контролює усі процеси у суспільстві, то мислитель має на увазі не устрій тієї чи іншої доби. Він подає лише один з найважливіших, на його думку, чинників, який зробить можливим подальше еволюціонування держави. Д.Донцов зазначає, що в історії не було яскравого прикладу успішного суспільства, в якому б не спостерігалось поділу на „еліту” і „темну юрбу”.

М.Сосновський проводить паралель між думками мислителя і позицією виразника так званого елітаризму Г.Моска, який з цього приводу писав, що у кожному суспільстві, починаючи від найменш розвинутих, утворюються дві групи людей: група, яка керує, і ті, якими керують. Перша група завжди менша числом, виконує всі політичні функції. Друга, набагато численніша, керована і контрольована першою способом більше чи менше легальним, більше чи менше вільним чи насильницьким, постачає першу матеріальними засобами. Тому у практичному житті ми всі визнаємо існування керуючої групи.

Схожі думки висловлював також В.Липинський, підкреслюючи, що “скрізь і завжди є активна меншість, яка організує, дає провід і править – і є пасивна більшість, яку організують, якій дають провід і якою правлять. Факт, що не тільки в кожній нації, але й всяким людським колективі, є активна меншість зі стихійним нахилом до влади, до проводу, до організації і пасивна більшість, яка цей провід, цю владу, цю організацію від активної меншости або сприймає, або не сприймає, і тоді, відкидаючи владу, провід і організацію цієї слабшої активної меншости, приймає владу, провід і організацію другої, сильнішої активної меншости” [154, с.316].

С.Квіт підкреслює, що зоряний час Дмитра Донцова припадає на період наймасштабніших поразок у царині національного поступу. З іншого боку, Д.Донцов долучився до процесу, який засвідчив, що наближається час найбільшого злету українського народу. Усім своїм життям та діяльністю він прагнув показати шлях до національного відродження України.

Д.Донцов, без сумніву, розумів, що коли та чи інша держава переживає часи глобальних змін та ударів, на авансцену у суспільному

житті повинні вийти лідери, наділені усіма необхідними рисами. Про таких людей він зокрема пише: "Ні геніяльністю своєї програми, ні взагалі розумовим багажем, лише зовсім чим іншим. Тримаються вони надзвичайно живучим, зачіпним, таємничим інстинктом самозбереження, властивим кожній сильній креатурі; який є єдиною порушуючою силою людських вчинків..." [112, с.158]. Зміна в політичному житті вимагала змін суспільного ладу. Саме тому Д.Донцов пропонував з одного боку кардинально нове вирішення проблеми, а з іншого - свою доктрину суспільства прив'язував до найбільш дієвих моделей, взятих з українського минулого.

Цікава і заслуговує на увагу теорія Ордену Д.Донцова. З цього приводу Б.Хорват пише: "Прагнення Д.Донцова викликати у членства Ордену почуття "вищости", "особливого призначення" є слухними з огляду на конечну потребу витворити людей іншого світовідчуття, які б увесь час у своєму життєвому чині прагнули досягнути ще не досягнуте, подолати ще ніколи не подолане, врешті здійснити щось ніколи не здійснюване, незвичайне" [112, с.159].

На відміну від людей "старого" суспільства, люди нового суспільства, за Д.Донцовим, повинні проявляти такі риси характеру, як упевненість у власних силах, вірність ідеям, відчуття честі. Д.Донцову критики неодноразово закидали те, що мислитель свідомо "розколов" націю на дві групи. С.Квіт пише: "Своїм попередником у такому погляді на народ він (Д.Донцов.-І.К.) вважає Т.Шевченка: "Неслушно закидали йому "мужиколубство". Він виразно розрізняв дві касти - "лицарів" (козаків) і "свинопасів". Донцов бачить Тараса Шевченка інакше від сучасників. "І тому справедливість Шевченка - се ангел помсти, а його правда - "правда-мета". На день суду глядить він крізь пурпурові шкла Апокаліпсиса, - се буде "удар грома", страшний, "мов трибунал самого Сатани", се буде "злий час", час "отмщеня язикам", "пекельне свято", "небесна кара". Цього вимагає сама історія, інакше ім'я України буде зтерте з її скрижалів" [112, с.160].

Таким чином, роблячи поділ у суспільстві на масу та провід, Д.Донцов популяризував водночас задавав тон у розвитку ієрархізованого суспільства. В одній із своїх статей він підкреслює, що коли ми звернемося до людей привілейованих чи представників провідних груп інших народів, побачимо, що усі вони поєднували у собі спільні характеристики. Насамперед представники еліти в духовному плані не були поза суспільством, вони зберігали єдність з "масою", становили з нею одне ціле

Своє завдання провідна група вбачала не в тому, щоб бездумно керувати масами, чи бути в залежності від решти, а в тому, щоб спрямовувати суспільство в обраному напрямі з метою досягнути найвищого стану розвитку. І врешті, обираючи той чи інший шлях еволюціонування суспільства, еліта завжди прислухалася до побажань юрби. Лише в цьому випадку, за умови гармонійної співпраці, стає

можливим саме такий державний устрій.

У праці “Дух нашої давнини” Д.Донцов класифікує “психічні раси” на нордійців, медитеранців, динарців, остійців. “Він (Д.Донцов. – І.К.) вказує, - пише С.Квіт,- на домінування в українській свідомості упосліджених елементів, притаманних двом останнім групам, і нестачу вродженої аристократичної формотворчості нордійців та медитеранців. Біологічний, майже дарвінівський “природний відбір”, учинений над українцями за часів радянського панування, ще більше поглиблює проблему. Україні було завдано страшного генетичного удару. Міркування Дмитра Донцова суголосні дослідженням у царині модерних наук”[112, с. 161].

Д.Донцов вказував на те, що за радянський період в Україні безжалюбно і цілеспрямовано знищувались саме представники еліти, тобто ті люди, яким доля доручила вказати основні вектори майбутнього розвитку України. Аналізуючи актуальність писань Д.Донцова в наш час, С.Квіт слушно зауважує:”Зберігають свою актуальність твердження Дмитра Донцова про те, що жодний державний устрій не може бути панацеєю.”Помилково думати, що успішність демократії залежить не від характеру еліти, що її веде, а від формальної консультації з масою”. Ніяке фетишизування демократії та лібералізму не може спростувати дедалі більшою неспроможністю забезпечувати стабільність управління сучасним світом, не кажучи вже про духовність і справедливість” [112, с.162]. Йдеться про напрацювання такої системи, коли виконуються бажання народу, з одного боку, а з іншого – виконують ці бажання професіонали, які можуть гарантувати швидше і продуктивне вирішення поставлених цілей.

Щодо практичного значення творчості Д.Донцова С.Квіт зауважує, що орденська концепція національного проводу була далекою не абстракцією. Вона отримала практичне втілення в Організації Українських Націоналістів. На початку Другої світової війни практично усі українські партії припинили своє існування разом з польською державою. Лише ОУН відстоювала вітчизняні національні інтереси у боротьбі проти різноманітних окупантів. Без таких дороговказів, виставлених у ХХ столітті Організацією Українських Націоналістів, українська державотворча традиція не була б безперервною.

Стосовно концепції Д.Донцова про кастовість у суспільстві та зв'язок її з українським минулим існує багато критичних зауважень. Так, щодо історичного моменту, то деякі критики підкреслювали, що для доктрини Д.Донцова загалом цей факт відіграв далеко не домінуючу роль. Ю.Шевельов-Шерех пише, що в контексті ідеології “чинного націоналізму” Д.Донцова важко відшукати і співставити деякі історичні факти, адже Д.Донцов не ставив перед собою такої мети. Д.Донцов, радше, хотів проілюструвати загальний дух попередніх поколінь. Критик також звертав увагу на те, що хоча Д.Донцов аналізу князівської та козацької доби присвятив цілий окремий розділ, але в цьому розділі присутні лише

загальні форми та висновки. Ю.Шевельов наголошує на не зовсім правильному тлумаченні Д.Донцовим древніх староруських текстів, які він у вигляді цитат наводив у творі “Дух нашої давнини”.

М.Сосновський в цьому контексті пише: “Ієрархізоване суспільство” Донцова з поділом на чітко розмежовані суспільні верстви (“касти”) – це насправді ідеальний становий поділ суспільства фєвдальної доби, що почав зарисовуватися вже в Київській Русі, а скристалізувався на українських землях під польським пануванням та зберігся у модифікованій формі за Козаччини, а згодом у царській російській імперії аж до її упадку в 1917р. Становий лад з виразно розмежованими станами, носіями означених прав і обов’язків, відповідає засаді “ієрархізму”, яку розвинув Донцов у творі “Дух нашої давнини”, пишучи, що ця засада була підставою сили Київської Русі, а відтак козацько – гетьманської держави” [154, с.317].

Д.Донцов зауважує, що для стародавньої України подібний кастовий поділ людей у суспільстві був звичайною річчю, чимось самозрозумілим. Кожна верства чітко виконувала ті функції, для якої її готували від народження. “Ієрархія суспільности й на ній збудований державний лад з окремою, своїми здібностями, расою й положенням відгородженою від інших, з генієм командування і проводу кастою – є конечна передумова правильного діяння суспільного організму”. І далі Д.Донцов продовжує: “Щоб бути сильнішим і відпорним, щоб ставити чоло біологічному законові боротьби й розширення, мусить суспільність укластися у відповідну форму, з відповідно собі підпорядкованими органами, з яких кожний має бути на належнім йому місці, мати свою форму і розмір і виконувати сродні собі функції” [154, с.317-318].

Про поділ середньовічного суспільства на касти писав і В. Старосольський. Він, зокрема, зазначає, що перехід людини однієї касти до іншої був можливим лише за допомогою певного окремого правничого акту. Так, перехід до найвищого лицарського стану відбувався шляхом складання особливого правничого акту нобілітації, так само можна було увійти і до будь-якого іншого стану міщанства. Отже, такий порядок тоді був чимось самозрозумілим. Зазначимо, що поняття “касти” Д.Донцова має багато спільного з ідеєю “стану” Середньовіччя. Вибудовуючи своє бачення нового українського суспільства, Д.Донцов детально ознайомився з цим питанням як на українському ґрунті, так і з головними світовими теоріями.

Пишучи про певну однобокість у трактуванні проблеми суспільства, М.Сосновський зазначає, що, даючи порівняння та аналізуючи у своїй праці три абсолютно відмінні історичні епохи, і маючи на меті висвітлити лише психологічні характеристики різних суспільних верств, а головне – провідників, Дмитро Донцов дещо знехтував пануючим тоді політичним моментом, соціальними, культурними чи економічними факторами. А не врахувавши подібні чинники, важко адекватно оцінити епоху загалом.

“Все ж таки, - зауважує М.Сосновський, - хоч би як ми намагалися оцінювати наших предків, ми не можемо забувати, що вони були дітьми своєї доби і що їхнє розуміння проблем, їхня настанова, система духовних цінностей, їхній світогляд та психологія формувалися в умовах окресленого історичного періоду і цьому періодові відповідали. Це треба перш за все мати на увазі й належно усвідомляти, поки ставити таку чи іншу історичну епоху за зразок до наслідування, чи хоч би навіть тільки для зілюстрування “засади”, про що пише Донцов” [154, с.322]. Роблячи висновок, М.Сосновський пише, що подібним ідеалом для сучасного історичного періоду не може виступати “ієрархізоване” суспільство феодальної епохи, а також “правляча каста”, тим паче – в тому варіанті і тлумаченні, як це подає Д.Донцов.

А.Княжинський погоджується з М.Сосновським, відзначаючи, що коли Д.Донцов бере напругу, отже кількісний момент емоцій, за їх зміст, то не може достовірно і адекватно відтворити події тієї чи іншої епохи. Ю. Липа, своєю чергою констатує, що розмірковування Д.Донцова в контексті “духа нашої давнини” варто сприймати не як наукову теорію, а як твори поета, який міфологізує історичні події.

Тут необхідно ще раз підкреслити, що Д.Донцов аж ніяк не претендував на звання “ортодоксального”, кабінетного мислителя. А тому використовував ті методи і ті засоби висвітлення своїх думок, завдяки яким його могла б зрозуміти якнайбільша кількість людей. І якщо в даному випадку мислитель імовірно дещо поетично подає свої розмірковування, то потрібно враховувати, які цілі переслідував Д.Донцов і на яку аудиторію були розраховані подібні “літературні” виступи.

З огляду на це доречно процитувати С.Квіта, який пише: “Однак надто стихійно, пристрасно і непересічно виглядає Донцов для того, щоб сьогодні в академічній науці утвердилася якась виважена наукова теорія щодо нього. Адже ставлення до Дмитра Донцова навіть таких відомих науковців, як Юрій Шевельов, не можна назвати об’єктивним, незважаючи на його декларативну незаангажованість. Дійсна науковість вимагає не абстрактної “абсолютної” об’єктивності, якої насправді не існує, а наукової порядності, такої академічної суб’єктивності, яка характеризується чесністю дослідника із самим собою, врівноваженої з методологічним інструментарієм та особистісною інтенційністю” [112, с.6].

Д.Донцов намагався усіма доступними йому методами привернути увагу своїх земляків до тих проблем, які потребували нагального вирішення. Відповіді на них мислитель вбачав у поверненні до героїчної минувшини українського народу. “Коли я шукаю епохи, подібної до нашої, з людьми, подібних до тих, що діють за наших часів, - не до ХІХ віку звертаюся, - пише Д.Донцов,- я звертаюся до іншої доби, такої ж прекрасної, як наша. Коли під стопами велетнів дудніла і вгиналася земля. Там, в мороку минулого, була доба адекватна нашій добі. Там жили люди, подібні до тих, що зродилися з війни”[154, с.321].

В.Будзяк, один з дослідників творчості Д.Донцова, наголошує, що діяльність д-ра Д.Донцова у ХХ ст. в Україні мала важливе значення. Характеризуючи основні елементи нового українського суспільства (твори “Дух нашої давнини”, “Правда прадідів великих”, “Де шукати наших історичних традицій” та ін.), Д.Донцов, як вже згадувалось, робить екстраполяцію на минуле української нації.

Українська нація, підкреслює Дмитро Донцов, може піднятися з власного державного занепаду лише тоді, коли повернеться до сили і величі наших попередніх історичних традицій. Таке повернення мислитель розуміє не як відкидання усіх попередніх матеріальних досягнень науки і техніки, а, радше, як поворот до духа нашої давнини, до її релігійних, культурних, політичних і суспільних законів та норм життя, до духовного стану її провідної верстви. Прагнучи подати образ ідеального суспільного ладу, Д.Донцов бере все найкраще, на його думку, від попередніх поколінь з метою накладання на сучасне йому суспільство. Але бачення історії Д.Донцовим досить специфічне. Мислитель використовує лише ті зразки і приклади, що відбувались колись в Україні та ментально співпадали з його власним розумінням проблеми суспільства.

У цьому контексті В.Будзяк пише:”Починаючи від Т.Шевченка, правда якого була предвічною правдою старого Києва і Козацької України, І.Котляревського, який у своїй “Енеїді” відтворив старокозацьку Україну з її духовним життям, культурою, світоглядом, звичаями, характером і вдачею її провідної верстви, від Григорія Сковороди, від “Історії Русів”, д-р Донцов переходить далі до послання Івана Вишенського, до писань князів і гетьманів, князя Острозького, Петра Могили, Данила Заточника, старокиївських митрополитів, до “Слова о полку Ігоревім”, літописів, “Руської Правди” та інших, і каже, що прив’язання до своєї мови, віри, звичаїв, до ідеалів предків, до їх моральних і релігійних засад – це фундамент, який тримає в силі і в формі кожний великий нарід” [11, с.23]. Розвиток та формування української ментальності Д.Донцов виводить із спільності української культури з грецькою та римською культурою. За Д.Донцовим, становлення князівської, а згодом – козацької доби великою мірою залежало від того, який шлях обрала тогочасно Україна – “західний” чи “східний”.

Далі Д.Донцов зауважує, що внутрішній устрій українського суспільства підпорядковувався певним принципам, дотримання яких було гарантом подальшого розвитку. Він зазначає, що головною рисою наших предків, була абсолютна віра у силу невидимих, духовних речей. Вони глибоко вірили у Бога, у Його Вищу справедливість, вірили, що Бог постійно стежить за дотриманням заповідей, а за будь - які порушення нещадно карає.

Вони вважали, зазначає Д.Донцов, що коли представники еліти впадають у “гріх” матеріалізму, готові зрадити все, чому поклонялись їх батьки, не підкоряються Богові, коли правляча еліта “стає на службу чужим фальшивим богам, Божа справедливість неминуче її карає”[11, с.24

]. Дотримуючись своєї логіки, Д.Донцов називає таку вимогу: “...першенство духа над матерією, віра в силу духових, а не матеріальних вартостей, в перемогу вічного над дочасним” [11, с.24]. Таким чином, провідна ідея Д.Донцова щодо становлення нового українського суспільства полягає у поверненні до минулого нашої країни. Саме там, на думку мислителя, можна відшукати відповіді на найбільш болючі проблеми сучасності. Звичайно, Д.Донцов не пропонує “сліпо” наслідувати державний устрій попередніх поколінь. Він закликає взяти усі найкращі здобутки наших предків з тим, щоб подальший розвиток України базувався на власних традиціях. Адже Д.Донцов, без сумніву, розумів, що для того, щоб відбувався поступальний рух уперед, потрібно новації поєднувати з традиціями.

Наступною важливою проблемою, яку порушує Д.Донцов у контексті розвитку українського суспільства, була проблема співвідношення російської та української культурних традицій. Д.Донцов, як рішучий та послідовний прибічник незалежної авторитарної української держави, виступав проти будь-яких ознак москвофільства в Україні. Він не сприймав ні демократії, ні соціалізму. Саме в них Д.Донцов вбачав основні причини уярмлення України, занепад національної свідомості, утвердження в українців духу змирення, як писав мислитель, – „гермафродитського світогляду”.

На протигагу драгоманівському “демократизму” та “соціалізму” Маркса та Леніна Д.Донцов висував доктрину націоналізму та ідеї політичного суспільства і нації. Прихід до незалежності і повного сепаратизму Д.Донцов бачив у боротьбі та здійсненні національної революції проти Росії. “Нашим обов’язком є, - писав Донцов – відкинути на бік теорію аполітично-культурно-сентиментального українства і намітити ясну програму української політики, оперту на аналізі природи національних рухів, національних відносин в Росії і вільну від таких впливів чужих концепцій, котрі небажані нам і не відповідають нашим потребам. Коли воно не хоче, розуміється, зістати на віки російським провансальством” [23, с.78].

Виходячи з цього, Д.Донцов пропонує поєднати подальший розвиток України з тими державами, інтереси яких суперечать на даному етапі інтересам Росії, не зважаючи на те, чи ті держави, будуть “імперіалістичними” чи “реакційними”. Отже, головною ідеєю зовнішньої політики українського суспільства, за Д.Донцовим, була політика, спрямована на розрив будь-яких зв’язків із Росією.

М.Горелов у статті “Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета” пише, що основними критеріями, якими, на думку мислителя, повинна керуватися Україна у внутрішній політиці, має бути плекання усіх засад західної культури, які стають на захист Європи від московської навали, а у зовнішній політиці – абсолютна сепарація від Росії.

Підсумовуючи дослідження позиції Д.Донцова щодо ставлення українського суспільства до Росії, М.Горелов пише: “Не можна, наприклад,

не погодитися з його (Д.Донцова. – І.К.) думками про потребу “вестернізації” українського життя, головним принципом якої могла б стати в “області політики...ідея демократії, так як це слово розуміють на Заході...Під демократією розуміємо тут...економічну і політичну самодіяльність, оперту на свободі одиниці”. Або з його тезою про те, що “кожна диктатура”, як кожна негачія (заперечення. – М.Г.) демократії – убійча для розвитку нації”[23, с.84-85].

Досліджуючи та порівнюючи історичний розвиток українського та російського суспільства, Д.Донцов також подає основні вектори майбутнього еволюціонування України. Він викладає головні постулати внутрішньої і зовнішньої поведінки.

Виступаючи апологетом української державної самостійності, Д.Донцов спочатку проводить аналіз базових положень української та російської духовності. Він переконаний, що українська духовність відрізняється від російської, адже простежується цілком протилежна зорієнтованість українського та російського суспільства. Отже, українське суспільство повинно орієнтуватися на Європу, вважає Д.Донцов, а Росію він відносить до країн Азії. “Україна внаслідок свого географічного положення, - аналізує позицію Д.Донцова М.Савчак, - і своєї близькості до Греції завжди була під впливом середньоземноморського культурного кругу Еллади та Риму, на яких також спирається культура Західної Європи. Тому, що і Греція і Рим впливали на культурний розвиток України і Західної Європи, знаходимо в обох цих культурах складники, неприступні, непитомі і чужі російській культурі”[148, с.8].

Головним чинником, який притаманний українській культурі, Д.Донцов вважає концентрацію на індивідуалізмі, на людській особистості. В західноєвропейському суспільстві, куди мислитель зараховує і Україну, індивідуальне начало було саме тим центром, навколо якого вибудовувалися суспільний лад, культура, економічні відносини.

Наступним фактором, за Д.Донцовим, є поняття влади і держави. У греко-римському тлумаченні держава утворилася на “вимогу” громадян, щоб в подальшому служити їм. Також важливими передумовами західноєвропейської культури є постулати людської гідності, свобода думки та слова, відмежованість держави та церкви, засади гуманізму, інститут приватної власності, ідеалізм і т.д.

Д.Донцов неодноразово наголошував на тому, що Україна повинна обрати шляхи подальшого розвитку, і вихід мислитель убачав у зорієнтованості на Європу. Він пропонує такі головні вектори руху української самостійної політики: “1) на внутрішньому відтинку “плекання всіх засад західної культури, які рятують Європу” від впливів російської духовності; 2) на зовнішньому відтинку “повна сепарація від Росії”, тобто відділення від Росії в духовому і державно – політичному сенсі” [148, с.11]. Таким чином, щоб те чи інше суспільство мало змогу плідно вирішувати поставлені завдання, потрібно підготувати його для виконання цих завдань. Належить вибудувати не лише культурне суспільство, а й

суспільство політичне, яке б усвідомлювало свої політичні пріоритети.

Потреба в оформленні політичної нації призводить до не менш важливого чинника внутрішньої політики – підпорядкування політики внутрішньої політиці зовнішній. “Коли йдеться про націю, - відзначає М. Савчак, - яка ще не має власної держави, але намагається її здобути, той самий “примат зовнішньої політики над внутрішньою” має своє значення з деякими модифікаціями. Усі політичні концепції щодо майбутнього державного устрою політичних партій, міжнародних потягнень тощо належить розцінювати з погляду їх вартости для зовнішньої політики та виборення нашої нації відповідного місця серед інших націй світу” [148, с. 11].

І, нарешті, третім постулатом внутрішньої політики має бути традиціоналізм. Акцент повинен робитись на ті елементи українського минулого, які культурній нації допоможуть перетворитись на політичну націю. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що Д.Донцов був свідомий того, що зазвичай в кризові періоди становлення суспільства, коли притуплюється довіра до пропонованого світогляду, потрібно звернутися до тих постулатів, які більшою мірою знайомі і легше приймаються членами спільноти. Д.Донцов обирає модель суспільства, яка спирається на зв'язок з минулим. На думку мислителя саме така модель суспільства буде найбільш прийнятною і дієвою.

Розробляючи свою концепцію суспільства, Д.Донцов використав як світові теорії організації суспільного устрою, так і вітчизняні. Очевидним є те, що теорія держави Д.Донцова в дечому співзвучна з позицією Платона. І в першому, і в другому випадках спостерігається стрижнева ідея щодо так званої ідеальної держави, яка покликана втілити в життя головний принцип, та головну мету існування людини - забезпечити справедливість взаємовідносин, позбавлення суспільства від суперечностей між індивідом та державою.

Досліджуючи творчість Платона, Дмитро Донцов доходить висновку, що в процесі формування концепції „ідеальної держави” грецький мислитель врахував не лише соціальні, економічні та політичні мотиви виникнення держави, а й достатньо багато уваги приділив психологічному фактору. Відомо, що Платон порівнював поділ ролей у суспільстві з душею людини, яка ділиться на три складові частини. Внаслідок такого поділу Платона отримуємо: філософів, воїнів та третю групу людей (робітники, землероби, купці, ремісники) – ті, хто виконує фізичну працю і виробляє матеріальні блага для споживання усіма членами суспільства.

Проводячи паралелі між вченням Платона і Дмитра Донцова про державу, констатуємо, що клас філософів (які за Платоном повинні очолити державу, з метою забезпечення добродетності та найвищої справедливості), а також воїнів, у Дмитра Донцова замінюється елітою. Але якщо у Платона перші два класи домінуючі, становлять вищий суспільний прошарок в державі і практично нічого спільного з третім класом не мають, то еліта Дмитра Донцова досить тісно „співпрацює” із

„сірою масою”, вказуючи їй основні вектори теперішнього та майбутнього суспільного розвитку.

Також Дмитро Донцов використовує ще один елемент філософії Платона – четверту добродієність (справедливість), яку в цьому контексті, виходячи з дослівного перекладу, слід розуміти як забезпечення в державі можливостей реалізації кожним індивідом власних навілків, умінь та бажань. Не менш важливим чинником в державі є її стабільність. Іншими словами, це означає, що держава має бути тією інституцією, що забезпечує реалізацію загального добробуту усіх без винятку її громадян.

Досягнення цих результатів можливе за умови надання державі певних функцій, які посприяють її наближенню до очікуваного ідеалу. Тому держава утворюється з необхідності повною мірою забезпечити головні природні потреби людини на основі універсальних законів. Держава повинна також наділити та забезпечити громадян різноманітними матеріальними благами, згуртувати та захищати кожного члена спільноти. А це можливо, за Д.Донцовим, лише за умови створення ієрархізованого суспільства з правлячою верхівкою на чолі. Саме тоді усі функції, що необхідно виконувати у суспільстві, будуть розподілені між усіма членами держави. Таким чином, можемо стверджувати, що Д. Донцов, обравши стрижневим елементом доктрини суспільства ієрархічний розподіл функцій кожного окремого індивіда, в подальшому усі свої висновки, які стосувалися цієї проблеми, розглядав крізь призму обраної позиції. А тому мислитель не завжди об'єктивно підходив до вирішення тих чи інших питань. І це потрібно враховувати, даючи оцінку філософській доктрині суспільства Д.Донцова.

3. 3. Еліта як рушій суспільного прогресу

Теорією еліти Д.Донцов почав займатися на початку 20-х років ХХст . Ідея правлячої касти була не новою для мислителя. Протягом тривалого часу він детально аналізував думки попередніх мислителів з цього питання , використавши їх у подальшому для своєї теорії. Д.Донцов розумів, що коли держава переживає перехідний період свого становлення, актуалізується низка проблем, які вимагають першочергового вирішення. Саме до таких можна віднести питання про роль та значення суб'єктивного чинника в історичному процесі. Очевидно є те, що до переходу в оновлене суспільство причетні усі верстви населення, але домінантною, без сумніву, виступає творча меншість. Таким чином, головним питанням суспільного розвитку є вирішення проблеми суб'єкта історичного прогресу.

Характеризуючи роль і місце провідної верстви у суспільстві, Д. Донцов вибудовує певну модель політичної нації, з якою загалом пов'язує майбутній розвиток України. У подальшому мислитель користується цією моделлю, показуючи становище України в процесі свого історичного розвитку, починаючи від Русі і закінчуючи ХХ ст. Отже, нація, за Д.

Донцовим, це незмінна ієрархія завдань, які стоять перед різноманітними класами чи кастами. На чолі такого поділу – провідна (правляча) каста. Змістовним наповненням цієї касты є її особлива харизматичність, обраність. Така тенденція спостерігається ще з античних часів, адже, на думку мислителя, в природі не існувало і не могло існувати неієрархізованого суспільства.

М.Сосновський з цього приводу пише: "Ієрархізоване" суспільство, як уточнює Донцов, є природним наслідком факту нерівності людей щодо їхніх інтелектуальних, моральних і фізичних властивостей.

"Якісна" нерівність між людьми передрішує їхнє місце в суспільній ієрархії, з чим в'яжуться також їхні права, обов'язки і привілеї. Тоді людина може з успіхом виконувати свою суспільну функцію, коли вона знаходиться на відповідному до її спроможностей і характеру місці, тобто коли вона виконує, як каже Донцов, цитуючи Сковороду, "сродне собі діло" [154, с. 312]. Такий поділ всередині суспільства на правителів і підлеглих, а також механізм їх взаємодії Д.Донцов розглядає у ряді своїх праць, серед яких чи не найголовніша – "Дух нашої давнини".

Таким чином, за Д.Донцовим суспільство повинно бути чітко розділене на еліту і "темну" юрбу. Причому основні вектори розвитку суспільства в майбутньому, його характер і т.д. залежать лише від рішень "активного осередку", тобто правлячої касты. Саме у правлячій касті, вважає він, сконцентрована нематеріальна сила, яка дозволяє останній розпоряджатися життям усього суспільства. Формування правлячої касты відбувається через відбір кращих представників суспільства, які володіють задатками правителів.

"Основним завданням такої групи "найкращих", - пише М. Сосновський, - є "управляти" справами нації й держави, в той час, коли завданням всіх інших суспільних груп ("каст") є займатися "виробництвом матеріальних добір". Ніякого відношення до управління державою підвладні верстви мати не можуть, бо це не їх "сродне діло". Підвладні верстви ("народ") не можуть також мати ніякого впливу на "добір" членів "правлячої касты", яка не потребує ніякого погодження з боку її підпорядкованого народу" [154, с.314]. Таким чином, еліта перебуває на вершині ієрархізованого суспільства. Вона може на свій розсуд давати різноманітні розпорядження членам підвладних каст, які, своєю чергою, повинні безвідмовно виконувати усі накази правлячої касты.

Відмінність між правлячою та іншими кастами у суспільстві Д. Донцов вбачає у їх кардинально іншій зорієнтованості стосовно системи цінностей. Еліті характерне ідеалістичне світосприйняття, у той час як нижчі касты тяжіють до матеріальних, обивательських потреб. "Правляча каста - державотворча, вона мислить загальнодержавними інтересами, здібна піднятися понад "привату". У всіх своїх починах вона мудра, відважна й шляхетна. Підвладні ("плебейські") верстви виявляють власне, самі негативні з огляду державного будівництва прикмети. Вони всі разом творять "масу", яка, як пише Донцов, "як звичайно маса, шукає й шукала

охорони своїх достатків, свого життя, своєї землі, свого спокою і праці”, а “про решту дбати – не її розуму діло” [154, с.314].

Д.Донцов по-різному називає представників провідної верстви. К. Савчук з цього приводу пише, що у своїх творах Дмитро Донцов послуговується різноманітними термінами для характеристики провідної верстви. “Інтелігенція”, “провідна інтелігенція”, “активна” чи “ініціативна” “меншість”, “еліта”, “провід”, “правляча” або “провідна каста ‘луччих людей’”, “аристократія” і т.д.

Отже, провідну верству Д.Донцов ототожнює з переліченими вище визначеннями, а наприкінці користується терміном “орден”. За Д. Донцовим, під “орденом” необхідно розуміти окрему за своїм становищем у суспільстві й за духом верству найкращих людей, верству, яка б поповнювалася з усіх станів суспільства на підставі суворого відбору кращих, а, з іншого боку, жорстким контролем оберігала власну моральну вищість та чистоту. Лише таким чином можна зберегти сильну та дієву касту – еліту. Д.Донцов, таким чином, проводить чіткий поділ всередині самої нації, зазначаючи, що нація за своєю природою неоднорідна, а структурована, ієрархічна. В ній кожен соціальний клас повинен знаходитися на місці, властивому лише йому. Генератором та носієм ідей певного морального закону виступає не народ (маса), а наділена активним началом провідна верства. Саме вона визначає історичну долю нації, формує її духовні цінності, територію і т.д.

У своєму творі “Націоналізм” Д.Донцов пише: “Хто впроваджує в світ і здійснює якусь ідею? Провансальці, демократи і прочі народолюбці відповідали - завше народ? Ми відповідаємо - ніколи народ! Народ є для всякої ідеї, чи в її статичному, чи в динамічному стані – чинник пасивний, той що приймає. Чинником активним, тим, що несе ідею; тим, де ця ідея зароджується є – активна, або ініціативна меншість” [66, с.285-286].

Займаючись проблемою провідної верстви, Д.Донцов подав аналіз багатьох концепцій, які стосувалися окресленого питання. Так, аналізуючи концепцію Ворда з цього приводу, Д.Донцов погоджується з ним в тому питанні, що стрижень тієї чи іншої держави становить її уряд, іншими словами – політично-активна і компетентна меншість. Народ практично ніколи не був першоджерелом формування уряду. Отже, лише активна меншість була осередком творення уряду, а пасивна більшість (народ), як правило, шукала захисту і прагнула того, щоб передати “тягар” управління тим, які найкраще до цього надаються, тобто політичній еліті. Та більше: назване правило утворення уряду можна застосувати в будь-якому процесі формування суспільної організації. Активна меншість завжди виступала творчою рушійною силою, була генератором нових прогресивних ідей.

Читаючи Г.Зіммеля, Д.Донцов використовує деякі його ідеї, пропускаючи їх крізь призму власного розуміння. Він доходить висновку, що в основі кожного великого угруповання знаходиться менший керівний орган, який своєю чергою підпорядковується певному керівному органу, і так до того моменту, доки не отримаємо таку групу, яка існує сама для

себе, вказуючи основні напрями розвитку для тих соціальних груп, які ідуть після неї. А ті соціальні утворення, які з певних причин не змогли організувати правлячу меншість, як правило, закінчують існування глобальною кризою. Буття групи, таким чином, зумовлене наявністю керуючої меншості. Саме вона є гарантом подальшого життя та розвитку всієї групи. Інакше немає підстав говорити про те чи інше об'єднання як про групу, що функціонує, а лише – як про випадкову суму окремо взятих індивідів. Таке утворення буде недієздатним.

Підсумовуючи, Д.Донцов пише: "Отже при всякім стані суспільности, для утримання її при життї, для успішної оборони і всякої акції взагалі – неминучою умовою є існування активної, відважної, спрагненої влади меншости, цієї правдивої носительки великих ідей, найважлишого чинника історії" [66, с.289-290]. Д.Донцов акцентує увагу на тому, що коли в суспільстві відбувається поділ на маси та еліту, то він проходить не за соціальними, а за людськими категоріями, впливаючи з органічного розподілу функцій, що їх виконує той чи інший стан людей.

Не є винятком також нечасті, поодинокі переходи з однієї касти (нижчої) до іншої (вищої). Такий перехід, за Д.Донцовим, не лише можливий, а й потрібний, за умови, коли той чи інший індивід відчув у собі потенціал і впевненість, що він саме там буде якнайповніше реалізовувати себе та принесе більше користі нації загалом.

"Коли Донцов говорить про еліту,- пише Г.Васькович,- думає не про упривілейованих якогось одного стану суспільства, він не думає також про визначних чи менше визначних сучасних політичних діячів, які стоять на чолі визвольної боротьби. Він прямо розглядає психологічний бік справи провідних людей. Він вказує на те, які прикмети потрібні, щоб стати на висоті завдань провідника і заступника народних інтересів" [13, с.290].

Таким чином, кожен індивід, кожна соціальна група повинна займати своє власне місце, свій ієрархічний щабель відповідно до особистої зорієнтованості на ту чи іншу функцію у суспільстві. А коли порядок порушується, тоді спільнота стає частиною іншої держави, або повертається до форм примітивного устрою, де на чолі поставлений тиран. Аналізуючи стан справ стосовно провідної верстви у сучасному йому суспільстві, Дмитро Донцов доходить невтішних висновків.

Так, Юрій Андрій Луців у статті "Державотворча верства в Липинського й Донцова на зразку Гетьманщини" в другому параграфі пише, що, аналізуючи драму Лесі Українки "Касандра", Дмитро Донцов зазначає: твір письменниці цікавий тим, що в трагічних, глибоко продуманих, барвистих образах вона показала нам споконвічну таємницю зародження та вмирання народів, вказавши головну причину того – занепад провідних верств.

Таким чином, для Дмитра Донцова важливим моментом є також присутність у провідній верстві почуття патріотизму. Як приклад, мислитель звертається до Б.Хмельницького: "Ідея станового республіканізму – ось було гасло, в ім'я котрого прийшло до першої

сутички між нами і Росією під час першої Гетьманщини (від Б. Хмельницького до Д.Апостола). В сім конфлікті не ходило про боротьбу “демократичного” царату з аристократією українською. Сей конфлікт був конфліктом західноєвропейським. Засади самоуправи, котру представляла на Україні кляса (земельна аристократія), що політично панувала тоді в усій тодішній Європі – з засадою татарсько-московської аристократії, котра своїм походженням ні аморами, нічим не нагадувала повсталий пізніше на Заході “просвічений абсолютизм” [134, с.151-152]. З цих двох цитат стає зрозуміло, що саме мав на увазі Д.Донцов і яке місце у його ідеології загалом посідає ідея провідної касты.

У першій цитаті стверджується, що провідна верства постає вже “здегенерованою”, і як наслідок – поступовий, але невідворотній занепад народу і держави. У другому випадку, де Д.Донцов подає аналіз історичної минувшини українського народу (мова про Гетьманщину), провідна верства виступає як цілком державотворча, що в змозі гідно опиратися нападкам з боку ворогів. Д.Донцов, очевидно, хотів показати, що існує цілком реальна тенденція до занепаду еліти, її дегенерації, з каталізатором в ролі Московії.

У цьому контексті він зазначає, що українська шляхта насильницьким шляхом позбавлена провідної верстви стала повністю залежною від Москви, а отже, відбулося позбавлення самоуправи міст та Церкви, яка мала значний вплив та оборонну здатність у XVI столітті, а тепер опустилася до московського відомства православних справ.

Досліджуючи стан справ у державі гетьмана Богдана Хмельницького, Д.Донцов доходить такого висновку стосовно тогочасної провідної верстви:” Українці – се ні люд, ні народ, се нація політична, бо перший не має взагалі ніяких історичних традицій, як збуджений зі сну лунатик – жодних споминів про свою мандрівку, другий – має традиції, але однокі, лише культурницькі. Ми маємо повноту тих традицій, хоч може не таку багату, як щасливіші нації, але все ж традицій, котрими живе тільки історична нація. Ми, може, не маємо традицій Сорбони та Саламанки, але маємо спомини про Києво-Могилянську Академію...маємо традиції “Немирича й Орликові конституції” [134, с.152].

Для того, щоб проілюструвати основні моменти свого вчення стосовно провідної верстви, Д.Донцов згадував історичні події та факти, які могли б послужити зразком для розвитку майбутніх поколінь, а також давав практичні поради щодо дієвої оборони країни від різноманітних спроб і зазіхань з боку її тодішніх агресорів. “Нарід, - пише мислитель, - котрого історичним завданням і ціллю було не дозволити московським впливам вийти поза свої етнографічні границі, мусить плекати у своїй внутрішній політиці ідеї, на котрих нація у своїй боротьбі зросла і зміцніла – ідеї окцидентальної культури” [134, с.153].

Будь-яка громада, за Д.Донцовим, слабка та безсила не тому, що живе у незгоді та ворожбі, а саме через незгоду і ворожість одного члена спільноти до іншого, тому, що з-поміж окремих представників спільноти

ніхто не взяв на себе сміливість витворити таку групу, яка змогла б забезпечити єдність усьому колективу. Подібна єдність витворюється навколо однієї об'єднуючої думки, але ніколи таку об'єднуючу думку не зможуть породити представники юрби, а лише та меншість, яку мислитель називав правлячою елітою.

Даючи характеристику провідній верстві, Д.Донцов називає три головні прикмети, якими повинна володіти українська еліта. Це шляхетність, мудрість та мужність. У своїй праці “Дух нашої давнини” Д. Донцов їх детально аналізує. М.Горелов стосовно цієї праці Д.Донцова пише:” На празький період життя Д.Донцова (до визволення Чехо-Словаччини радянськими військами у 1945році.-М.Г.) припадає його робота над книгою, яка знаменувала собою останню з багатьох трансформацій донцовського світогляду,- апологію містичних джерел політики. Йдеться про книгу “Дух нашої давнини”, що вийшла з друку 1944р. в Празі. В ній він намагався обґрунтувати “образ українського ідеалу”, вирішити питання взаємодії між провідною верствою і “масою” [24, с.95].

Д.Донцов доводив свою теорію суспільства, згідно з якою суспільство чітко поділене на народ (“плебс”, “юрба”) та “окрему верству “луччих людей”. Як пише М.Сосновський, “...на думку Донцова , суспільства Київської Русі та козацько – гетьманської держави найбільше наближалися за своїм характером до накресленого ним ідеального типу суспільства і становили майже абсолютний зразок такої “кастовості” й “ієрархізму” – підстави сили кожної нації. Сучасне українське суспільство повинно, як пропонує Донцов, повернутися до цього зразка і знову відродити ідеал “кастового ладу” й панівну в тих часах систему цінностей. У розумінні Донцова, це й мало бути відродженням на Україні “духа нашої давнини” [24, с.96]. Тут, очевидно, доречно буде детальніше проаналізувати основні положення теорії еліти Д.Донцова, які він викладає у праці “Дух нашої давнини”.

Мислитель підкреслює, що шляхетність чи благородство - перша характерна прикмета члена провідної верстви. Розуміння ідеї власної інакшості, вищості над іншими, дуже глибоко укорінена як у провідній верстві, так і у підвладній. Такий момент, на його думку, допомагає краще поєднати перших з другими.

Далі Д.Донцов веде мову про те, що “почуття приналежності до касти вищої” було притаманне українській аристократії на всіх етапах державотворення. Отже, аналізуючи поняття шляхетності чи благородства, Д. Донцов звертається до багатьох мислителів як української, так і світової філософії. Одним з перших античних філософів, які займалися теорією еліти, був Аристотель. Читаємо у Д.Донцова:”Деякі істоти – пише він (Аристотель. – І.К.) – з самого народження призначені: одні слухатися, другі командувати. Бути паном – це вирізнення не має за причину ліпше знання, це просто факт, бути рабом або вільним це теж факт” [47, с.154].

Досліджуючи філософів Стародавньої Греції Д.Донцов, побачив відмінність теорії держави Платона і Аристотеля. Ця відмінність полягала в тому, що останній приділяв набагато більше уваги практичній стороні, тоді як Платон, в переважній більшості був теоретиком. На „практичність” Аристотеля вказують методи і прийоми аналізу, якими послуговується філософ, реалістичне сприйняття ним феномена політичної практики як об’єкта дослідження. Та й загалом, державно-правова і соціально-політична проблематика досліджується Аристотелем, виходячи з позицій практики та розуміння держави як політичного спілкування людей.

Працюючи над теорією еліти, Дмитро Донцов використав одну з головних методологічних засад Аристотеля, (співвідношення цілого, загального та окремого, одиничного, а в даному випадку – держави, як цілісного утворення і людини, як частини цілого) що допомогла мислителю розв’язати низку актуальних соціально-політичних проблем. Отже, Дмитро Донцов намагався дати відповіді на запитання, які були актуальні як у минулому, так і у сьогоденні.

Приналежність того чи іншого індивіда до певної касти Д.Донцов пояснює як певну данину, факт. Людина від природи наділена переконанням у тому, до якої касти вона належить. Хоча, як згадувалося вище, можливі нечасті переходи з однієї касти до іншої. На підтвердження своїх міркувань Д.Донцов пише:”Таким насвідомим свого покликання, свого “благословенства”, своєї богоданности був перш і Хмельницький...Таким був Кромвел, що “аж до сивого волосся задовольнявся управою ріллі й читанням Біблії”...Таким був Наполеон, що перед своїм орлиним злетом жив у Парижі “відлюдником...” [47, с.155].

У подальшому всі ці люди відчули кардинальні зміни, які відбувалися в їхньому підсвідомому, певний “крик душі”, який змусив їх переродитися і піднятися над своїм колишнім станом. За Д.Донцовим, відбулася таємниця народження нової людини, людини-аристократа. Цю трансформацію Д.Донцов пояснює, залучаючи філософію ірраціоналізму із використанням елементів божественного одкровення. Мислитель пише:”Якщо пшеничне зерно, впавши в землю не помре, то залишиться само, а як помре, то принесе багато плоду”(Іоанна XII, 24.)” [47, с.156].

Д.Донцов називає таких людей людьми іншої породи, які кардинально відрізнялися від загалу, від сірої маси. Напрошується аналогія із “надлюдиною” Ф.Ніцше, хоча Д.Донцов наводить приклади із українського минулого. Наголошуючи на відмінності шляхетної людини від простолюду, він зазначає, що перших відрізняє дух патріотизму.

К.Савчук, один із дослідників творчості Д.Донцова, з цього приводу пише, що представники провідної верстви жили не для малих чи другорядних справ. Вони виконували завдання вищого, універсального значення: для ідеї всезагального добра, для християнської віри, врешті, для батьківщини. Такі люди були, радше, воїнами та аскетами, які на перший план висували ідеї духовного, а не матеріального щастя.

Отже, основне завдання шляхетних людей – служіння своєму народові, своїй батьківщині. Жодної винагороди за свої вчинки вони не очікували, а робили останні завдяки своїй природі, чи своїй “породі”. Саме в цьому полягала стрижнева мораль шляхетних людей. Д. Донцов підкреслює: “Служба абстрактній ідеї, ідеалові, Богові – боротьбі з варварами, що червоною ниткою тягнеться через пам’ятники нашого письменства князівської, литовської і козацької доби, почуття чести, вірність слову – це головні прикмети шляхетної вдачі наших “луччих людей” тих епох” [47, с.161].

Саме через аскетизм шляхетної людини, відзначає мислитель, відбувається розвиток культури, а не цивілізації. Як людина високоосвічена, Д. Донцов безумовно бачив ті тенденції розвитку західноєвропейських держав, що ведуть до втрати культурних ідеалів, до заміни культури цивілізацією. “Проти цього аскетичного і стоїчного духа, - констатує Д. Донцов, - без якого нема погорди до дрібного й малого, ні відданости великому – повстав наш демократичний вік, для якого матеріальні блага були всім” [47, с.167]. Відбувається споконвічна боротьба духу і матерії. І саме шляхетні люди покликані вищими силами підтримувати баланс сил, завдяки якому можливий подальший розвиток того чи іншого народу. Без духу шляхетства, за Д. Донцовим, жоден народ не в змозі тривалий час протриматися “на арені історії”. Отже, мислитель наголошує, що “дух шляхетства” потрібно вважати першою прикметою панівної верстви кожної нації.

Наступною характеристикою еліти виступає мудрість. Мудрість – це вміння констатувати внутрішню природу речей. З цього приводу Д. Донцов пише, що мудрець, формотворець, не лише прогнозує майбутнє, а й творить його силою власної креативної думки. З невидимої і не знаної нікому своєї думки чи творчого задуму він породжує у світі реальному конкретну річ, тобто реалізує свою ідею. Мудрість еліти Д. Донцов вбачає у тому, що її представники володіють абстрактним мисленням, у підсвідомості виношують ідеї, які в подальшому можуть втілитися в реальне життя. Д. Донцов порівнює ідеальний план існування спільноти з ідеальним планом побудови Всесвіту. Мудра еліта, яку мислитель ставить на вершину піраміди суспільної організації, володіє творчою організуючою думкою. Саме еліта дає змогу об’єднати в одне ціле окремих членів спільноти.

З цього приводу Д. Донцов зауважує: “Вона, її концепція (мова про розумну еліту. – І.К.) творить з різних частин, як з купи цеглин, будівлю чи з купи букв слова й речення; не безсистемну громаду, а по певному пляну і синтезі, окрему єдність, окрему форму обдаровану рухом, силою, спрямовану до одної цілі, творчою думкою майстра. З невидимого – видиме!” [47, с.175]. Такі ж закони діють і стосовно окремо взятої людини. Ідеться про те, що завдяки розуму (мудрості) може злагоджено функціонувати весь організм. Одне із завдань мислячої еліти полягає в тому, щоб забезпечити суспільну систему надійним захистом шляхом

практичної реалізації їх ідеальних планів.

Підтвердження своїм ідеям Д.Донцов знаходить як в українській, так і у світовій філософії. Так, Ч.-Р.Міллс вважає, що правляча еліта – це певна категорія людей, прийняті рішення яких суттєво впливають на подальший розвиток усіх сфер суспільного життя. Д.Донцов був свідомий того, що головним носієм владних функцій все ж таки виступає політична еліта, яка є складовою частиною правлячої верхівки. А сфера впливу політичної еліти на структуру владних взаємовідносин безпосередньо залежить від стану соціально-політичних сил всередині держави. Важливе значення відіграє також співвідношення сил між представниками самої еліти.

Для обґрунтування необхідності існування політичної еліти, Д. Донцов використав та розглянув вчення багатьох науковців. Так, читаючи Г.Моска, мислитель дійшов висновку, що поділ суспільства на так звану панівну меншість та політично узалежнену більшість („сіру масу”) є загальноприйнятою умовою існування цивілізації як такої. Лише панівний політичний клас спроможний об’єднати індивідів, які наділені політичною свідомістю. Влада меншості над більшістю пояснюється кращою організованістю еліти.

Р.Міхелс також стверджував, що без панівного політичного класу суспільство існувати не може. Щоб забезпечити собі стабільність, демократія з необхідністю створює організацію. Як наслідок, викристалізовується політично активна меншість – еліта. Аналізуючи праці сучасних йому політологів, Д.Донцов розуміє, що поділ суспільства на носіїв функції управління та виконавців є вирішальною умовою існування цивілізованого суспільства. У свою чергу відсутність такого поділу, а як наслідок – суспільства, призводить до анархії. Отже, існування політичної еліти абсолютно виправдане, адже вона займає домінантне місце завдяки еволюційному, природному походженню.

Розвиваючи свою думку Д.Донцов цитує Г.Сковороду: “Сковорода пише:” Тіло людське видно, но проницающий і соержащий оноє ум невиден...Премудрість... похожа на архітектичну симетрію або модель (інший вираз: на Аристотелеву “метафізичну форму“ речі), которий, по всему матерія нечувствительно простираясь, держить весь состав кріпким і спокойним” – цебто таким, що має велику ударну силу навні і велику цупкість всередині”[47, с.175]. Ідучи за Г.Сковородою, Д.Донцов підкреслює, що саме животворча думка, якою володіє правляча каста, допомагає їй протистояти будь-яким випробуванням долі. Мудрість робить еліту людьми вищого порядку.

У цьому контексті доречно процитувати Н.Горбача, одного із сучасних дослідників творчості Г.Сковороди, який у праці “Невідомий Григорій Сковорода” пише:”Зрозуміло, не кожній людині дано піднятися до висот високої духовності, до самоусвідомлення себе в колі вічності. ”Кожен є тим,- зазначає Г.Сковорода,- чие серце в ньому: серце вовче-істинний вовк, хоч обличчя людське; серце боброве- є бобер, хоч погляд

вовчий; серце вепрове- є вепр, хоч вигляд бобровий” [22, с.69].

Отже, бачимо, що мудрість - один з визначальних критеріїв того, що формує людину саме такою, якою вона є. На підтвердження цього Д. Донцов зазначає:” В другім місці так висловлюється філософ (мова про Г. Сковороду. – І.К.) про животворчу думку:” Око, ухо, язик, руки і ноги, і все наше зовнішнє тіло самі собою нічого не дійсвують і ні в чім, але все це порабощено мислям нашим. Мисль, владичиця його, находиться в непереривнім волнованні день і ніч, вона бо розсуждає, совітує, опрєдєленіє ділаєт і понуждаєт, а крайна плоть наша, как обузданий скот, ілі хвост поневолі їй послїдуєт” [47, с.175-176].

Пишучи про те, якими повинні бути володарі, Д.Донцов підкрєслює , що на перше місце треба поставити мудрість, як одну з найважливіших прикмет правителів. Напрошуєтьсє аналогія з платонівським філософом на троні, який виступає завершальною ланкою ієрархічно побудованого суспільства. Але Д.Донцов вибудовує власний ідеал мудреця володаря. “Мати систему, - пише мислитель, - плян, задум цілого суспільного механізму, щоб всі його члєни трималисє “в согласії”, - перша вимога мудрости володаря. Друга – мати таку концепцію, щоб вона забезпечувала найбільшу відпорність спільноти назовні – її “твердість”. Але є ще третя вимога – щоб ця концепція забезпечувала “спокій” в середині, іншими словами: не допускала до непокоїв, до разладу, до переваги відосередніх тенденцій окремих частин” [47, с.186].

Отже, Д.Донцов є не лише теоретиком, який механічно поєднує історичні факти, він ставить перед собою реальні практичні завдання - допомогти тогочасній Україні не розгубити залишків своєї автєнтичності, окремішності і, врешті, стати незалежною державою. Ці завдання Д. Донцов ставить саме перед елітою, тобто тією меншістю, яка, на його думку, володіє генетичним фондом, мєнталітетом і тими якостями, що потрібні саме зараз, у конкретній політичній ситуації.

Більшість, зазначає Д.Донцов, ніколи не була рушійною силою, вона не володіла національною свідомістю.”Лише голота,- пише Перець,- з небезпекою спровадити на себе майбутні нещастє, готова на все, аби тільки визбутисє сьогоднішнього лиха. Тільки плебс- пише Августин- живе не розумом, а чуттям, своїми “апетитами”, пожадливістю, задоволенням своїх “первісних нахилів”, не інтелектом і волею, бо “розпізнати знаки лиха – не належить до простацької думки” (Платон), бо “очі і вуха кєпські свідки для варварської души плебея” (Геракліт)”[47, с. 189].

Маси, через свій вузький світогляд, свої власні потреби, не можуть розв’язувати проблеми глобального характеру, а тим більше робити якісь прогнози на майбутнє. Закінчуючи один з розділів праці “Дух нашої давнини”, Д.Донцов пише, що мудрість володаря полягає у тому, щоб бачити і розуміти мету, до якої повинен наближатись кожен творець суспільства, а саме - охопити це суспільство однією організуючою ідеєю, яка, створивши досконалу форму для даного суспільства, ту, що

якнайкраще відповідає її кінцевій меті, одночасно формує її, робить її сильнішою. Врешті ця мудрість повинна бути „безжальною” у подоланні усіх другорядних бажань та потягів, які можуть бути перешкодою для сьогоднішньої та майбутньої єдності.

К.Савчук в праці „Ідеолог українського аристократизму”, присвяченій аналізу провідної верстви Д.Донцова, пише, що суспільство, яке б воно не було обов’язково має свою провідну верству. Стосовно " мудрості" К.Савчук робить висновок, що до поняття “мудрості” Д.Донцов зараховує: а) продуману та завершену систему суспільного життя як цілісності в рамках певної спільноти, а в даному випадку – всередині української нації; б) концепцію, яка забезпечувала б силою націю на посягання зовнішніх ворожих чинників; в) концепцію, яка спрямувала б розкидані енергії національної спільноти до загальної мети і забезпечувала непроникність різноманітних шкідливих ідей.

Третьою чеснотою провідної верстви є мужність. За Д.Донцовим, без неї творча думка не може отримати матеріального втілення. Мислитель стверджує:”Мужність, відвага – третя прикмета члена провідної касти й полягає власне на тім, щоб вміти позбутися цього страху” [47, с.195]. Ця чеснота доповнює дві перші прикмети члена провідної верстви. Без такої єдності неможливо вибудувати досконалого представника еліти. Даючи визначення поняттю мужність, Д.Донцов пише:”Мужність це отже латинська *virtus*, сковородівська “добродітель”, бо *virtus* це ж було у римлян однозначне з чеснотою взагалі; мужність це була кріпость, відвага, рішучість, безстрашність, формотворчий, напасний дух, бажання наклонити ворохобну матерію своїй волі, “звичай нападати або силою ж відбивати напад”, “нездібність відступати перед небезпекою”, бажання сформувати після своєї волі матерію, не підпорядкуватися їй. Мужність це воля, войовничість, “тверда рука” формотворця” [47, с.198]. Подібними якостями в суспільстві володіють лише представники еліти, а інша частина суспільства за своєю природою інертна. Д.Донцов доходить висновку, що мужність, як і шляхетність та мудрість, була головною прикметою провідної касти як князівської, так і литовської доби. Постійно наголошуючи на важливості усіх трьох характеристик, якими повинні володіти представники еліти, Д.Донцов намагається відшукати приклади на підтвердження своїх слів у минулому. Саме там мислитель шукає конкретних носіїв зазначених чеснот.

Може скластися думка, що, звертаючись до минувшини, Д.Донцов ніяк не реагує на події сучасності. Але це не відповідає дійсності. Формуючи свої погляди щодо визначальних рис національної політичної еліти, він тим самим подає конкретні історичні взірці для наслідування представниками вже нової, сучасної йому аристократії. Аналізуючи історичні події українського Середньовіччя, героїчної Козаччини, Д. Донцов показує, якими саме чеснотами необхідно скористатися сучасним політичним лідерам для здійснення тієї чи іншої мети. Водночас, Д.Донцов критикує представників українського проводу кінця ХІХ – початку ХХ ст.,

які не володіли переліченими чеснотами. Проаналізувавши минуле та сьогодення, Д.Донцов стверджує, що Україна чекає на прихід нової генерації сильних духом людей, які здатні повернути хід історії. Отже, вчення Д.Донцова про касту кращих людей, еліту є спробою мислителя дати українцям конкретний план виходу із тогочасної невтішної для України ситуації.

Аналізуючи твір Д.Донцова “Дух нашої давнини”, можна простежити еволюцію поглядів мислителя. Якщо, для прикладу, в праці “Націоналізм” Д.Донцов, пишучи про “сильну людину”, послуговується ірраціональною волею до життя та влади, то у творі “Дух нашої давнини” ірраціональний момент майже повністю витісняється творчою думкою, тобто розумом.

Звичайно, не можна стверджувати, що Д.Донцов відмовляється від філософії ірраціоналізму. Основні постулати цього напряму завжди були головним елементом його ідеології. Проте, з часом, Д.Донцов у свою концепцію паралельно до ірраціонального моменту вводить елемент раціональний. Якщо проаналізувати основні аспекти концепції Д.Донцова стосовно провідної верстви, то можна зробити висновок, що засадничо вони цілком відповідають його ідеології загалом. Так, простежується, що Д.Донцов одним з вихідних постулатів концепції еліти приймає постулат сили, чи елемент влади. Однією з вимог розвитку суспільства є наявність у провідної верстви важелів влади. А головним завданням еліти виступає збереження цієї влади у себе. Представники еліти постійно змагаються між собою за право стояти біля керма управління державою. Д.Донцов неодноразово акцентував на тому, що представники проводу повинні розвивати в собі потребу до панування. Водночас, він різко засуджував вітчизняних діячів доби Відродження за те, що вони недооцінили значення феномена влади.

Поряд з питанням управління державою Д.Донцов ще більшого значення надавав двом іншим елементам державотворення – населенню і території. За Д.Донцовим, поняття “територія” чи “земля” символізує весь спектр матеріального добробуту будь-якого народу. Територію Д.Донцов тлумачить як дещо містифіковане. Земля повинна відігравати роль плацдарму, на якому вершать свої справи народи. Отже, необхідно, щоб утворився містичний зв’язок між територією і людьми, які живуть на цій території. Таким чином, земля у Д.Донцова – складова частина кожного етносу.

За Д.Донцовим, націю потрібно розглядати як окремо взятий живий організм. Буття того чи іншого народу визначає багато факторів. Це і події, що відбуваються в теперішньому, і події, які відбувалися у минулому. Населення повинно відчувати зв’язок із минулим поколінням, вбирати і застосовувати його досвід та споконвічну мудрість. Заакцентований етнічний організм повинен діяти в обох напрямках. Індивід з його волевиявленням “працює” на створення національної волі, яка, своєю чергою покликана захищати кожного окремого представника нації.

І все ж пріоритетною у цьому поєднанні виступає загальне (нація), а не одиничне (людина). Таким чином, для блага громади колективна воля може при потребі нав'язувати свій погляд окремії одиниці, провінції чи навіть поколінню. Адже лише нація, за Д.Донцовим, володіє повною картиною істинного стану речей. Один з дослідників творчої спадщини Д.Донцова з цього приводу пише: "Відкидаючи й засуджуючи "атомістичне" розуміння нації та штірнерівське заперечування "права колективу" в ім'я інтересів одиниці та її необмеженої свободи, Донцов висунув абсолютний примат національного інтересу над індивідуальним чи партикулярним. На думку Донцова, нація ніколи не може годитися на обмеження своїх впливів і не може в'язатися "хвилевими цілями і завданнями одиниць" [154, с.338]. Д.Донцов зауважує, що націю поєднує не тільки мова, спільна територія чи схожість матеріальної культури а й специфічний "чинник духовної природи".

Працюючи над концепцією ієрархічного суспільства, Д.Донцов проаналізував і використав для своєї теорії приклади передвоєнної Німеччини, Італії та СРСР. У своїх творах першої половини ХХст. Він постійно наголошував, що, на його думку, плідно функціонувати суспільство може лише тоді, коли його очолює каста, тобто група людей, які тим чи іншим методом заволоділи головними важелями управління державою. З цього приводу М.Сосновський пише, що концепція Дмитра Донцова у такому варіанті, як він її подає (мова про політичну організацію нації), розуміється як антидемократична, з посиланням на тоталітаризм та авторитаризм.

Дмитро Донцов, коли пропонував концепцію „ієрархізованого суспільства”, оперував такою структурною побудовою, яка б, на відміну від демократичної форми з її постулатом про рівність усіх перед законом, опиралася на правову та функціональну нерівність „каст”. Саме тому антидемократизм Дмитра Донцова випливає з переконання мислителя, що демократичний устрій має ґрунтуватись на абсолютному елітаризмі.

Важко такі міркування М.Сосновського прийняти беззастережно, хоча, з іншого боку, і Д.Донцов в присутній йому манері занадто категорично викладає положення своєї доктрини щодо суспільства. Але якщо підійти до цієї проблеми незаангажовано, з поглядом у майбутнє, – доходимо висновку, що міркування Д.Донцова не позбавлені сенсу. Адже, на його думку, в період становлення нової держави саме провідна меншість покликана здійснити низку перетворень у суспільстві з метою створення і закріплення здобутих позицій. У подальшому деякі функції еліта передає іншим верствам населення, але на початкових етапах формування нового суспільства саме провідна верства відіграє домінуючу роль.

Український мислитель, отже, аргументовано доводить, що у світовій історії політологічної думки такі перетворення відбувалися переважно за вказаною схемою. Саме цей варіант у поєднанні з подіями того часу якнайкраще підходив Україні, щоб звільнитись з-під контролю

Росії. Такі висновки можна зробити, відкинувши деякі гострі випадки Д. Донцова, які заангажованого дослідника відразу налаштовують проти себе, зменшуючи, отже, адекватність сприйняття тексту.

А вже наступною умовою для досягнення очікуваної мети має бути те, що в подальшому провідна каста не повинна повністю відділятися від решти нації, має бути її органічним складником, а не – “нацією в нації”. З цього приводу доречно процитувати Хосе Ортегу-і- Гассета: “Володіти і слухатись – вирішальні функції в кожному суспільстві... Творче життя – це енергійне життя, і воно можливе лише в двох ситуаціях: або людина панує, або вона живе в світі, де панує хтось інший, якому признається повне право на владу; або я паную сам, або я слухаюсь. Але слухатись – це не значить терпіти владу (терпіти – це пониження), а радше навпаки – шанувати й підтримувати її з почуття солідарності, з палкого бажання стати під її прапор” [154, с.331]. Іспанський філософ наголошує на тому, що потрібно так організувати керування державою, щоб усі розуміли, що вони також беруть участь в організації суспільного життя.

Ряд дослідників, вивчаючи концепцію провідної верстви Д. Донцова, доходять думки, що він дещо обмежено та однобічно підходив до розгляду цієї проблеми, надто багато уваги приділяючи психічному аспекту. Причому йдеться про індивіда, як виразника рушійної сили історії, який у своїх діях керується не раціональним, а ірраціональним моментом. Не применшуючи значення та важливості впливу окремо взятого індивіда на перебіг історії, варто погодитись, що такий підхід дещо однобокий.

Г. Моска в цьому контексті пише: “Приписання всіх заслуг за добробут суспільства, чи всієї відповідальності за його політичний занепад його правлячій клясі – мало чим допоможе для з’ясування проблеми, коли ми не будемо знати різноманітних шляхів і способів, з допомогою яких правлячі кляси формуються і організуються. Власне у цій різноманітності способів треба шукати і знаходити таємницю їхньої сили і слабости” [154, с.343].

Справді, якщо підходити до теорії еліти Д. Донцова як до викінченої системи чи доктрини, то обов’язково впливе низка спірних питань. Але не треба забувати, що, розробляючи теорію провідної верстви, Д. Донцов мав намір здійснити практичне втілення своїх ідей в конкретному історичному періоді. Отже, саме через еліту Д. Донцов виголошував власні ідеї і показував своє бачення тих практичних кроків, які повинні бути зроблені в суспільно-політичному житті тогочасної України. Якщо розглянути діяльність мислителя під цим оглядом, то буде важко недооцінити як практичне, так і теоретичне значення та вплив Д. Донцова на становлення і поступ України як самодостатньої та самостійної держави. Таким чином, можемо зробити висновок, що концепція еліти Дмитра Донцова у своїй основі виступила квінтесенцією усіх наукових пошуків мислителя. Саме через неї Д. Донцов прагнув донести свої ідеї українському народу, показавши усі позитивні та негативні моменти у минулому розвитку України, а також запропонувавши нові кардинальні та

оригінальні кроки практичного виходу української держави з кризового стану.

Висновки до третього розділу

Аналіз головних складників соціальної філософії Дмитра Донцова дає змогу зробити такі висновки:

- концепція української національної ідеї посідає головне місце в доктрині Дмитра Донцова;
- основні ідеї теорії націоналізму Дмитра Донцова значною мірою вплинули на оформлення української філософської та політологічної думки ХХ століття;
- творчий доробок Дмитра Донцова необхідно розглядати як настанови мислителя представникам нової української еліти;
- формуючи основні моменти ідеології вітчизняної національної ідеї, Дмитро Донцов поєднав їх із стратегією побудови незалежної України;
- майбутню українську державу Дмитро Донцов розглядає як певну модель “ідеального типу”, “ієрархізованого суспільства” з творчою та ініціативною меншістю – елітою;
- пропонуючи власну модель нового, дієвого та повноцінного українського суспільства, Дмитро Донцов приходить до співвідношення “еліта-народ” як найефективнішої на той час моделі для запоруки успішного розвитку української держави;
- вивчаючи головні етапи еволюціонування України протягом історії, а також основоположні світові концепції розвитку держави, Дмитро Донцов подав власне тлумачення теорії держави, запропонувавши ієрархізовану модель суспільства з правлячою верхівкою – елітою.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз літературних джерел які стосуються соціально-філософських поглядів Дмитра Донцова, показав, що різні науковці і в різні історичні періоди досить часто неадекватно і суб’єктивно ставилися до його творчості. Простежується розбіжність поглядів у трактуванні основних світоглядних засад Д.Донцова науковцями радянського періоду, критиками діаспори та у дослідженнях, які велися після здобуття Україною незалежності.

2. Необхідно зазначити, що науковці радянського періоду особу і творчу спадщину Дмитра Донцова оцінювали однозначно негативно. Таку позицію можна пояснити впливом тоталітарного режиму, а

отже – цілковитою заангажованістю дослідників цього періоду. Дослідження науковців радянського періоду потрібно сприймати критично, оскільки вони не є досягненням з точки зору наукової цінності.

3. Діаспорні дослідники творчості Дмитра Донцова не були залежні від радянського тоталітарного режиму, тому їх дослідження значно цікавіші, позбавлені заангажованості, і з наукового погляду – більш цінні. Хоча, варто зазначити іншу крайність діаспорних дослідників. Переважна більшість їх, як правило, подає творчість Дмитра Донцова крізь призму некритичної апологетики, що іноді не дозволяє подивитися на проблему, яка розглядається, об'єктивно.

4. Зважаючи на такий стан дослідження особи і творчої спадщини Дмитра Донцова, необхідно зауважити, що вона потребує подальшого ґрунтовного, систематичного, науково коректного дослідження. Що стосується соціально-філософських поглядів мислителя, можна констатувати, що за останні десять років спеціальних оригінальних праць з указаної тематики практично не було.

5. Стосовно філософських поглядів Дмитра Донцова різні науковці висловлюються по-своєму. Проаналізувавши погляди як самого Дмитра Донцова, так і його критиків, можна зробити висновок, що незважаючи на те, що Д. Донцов не створив цілісної філософської системи, його, без сумніву, можна віднести до представників української філософської думки кінця XIX - XX ст.

6. Філософські погляди Дмитра Донцова посідають чільне місце у його творчості. Але необхідно чітко усвідомлювати, що елементи філософського світогляду Д. Донцова треба шукати в його поглядах саме на проблему українського націоналізму, що є стрижнем його доктрини загалом.

7. Формування теоретичних поглядів Д. Донцова загалом і філософських зокрема необхідно аналізувати в контексті тогочасної політичної ситуації як в Україні, так і Європі, з урахуванням основної мети та завдань, які Д. Донцов ставив перед собою.

8. Кінець XIX та початок XX ст. характеризувалися внутрішньою напругою і нестабільністю, що спричинило зростання популярності ідеологій авторитарного та месіаністичного спрямування. Окремі українські мислителі теж популяризували ідею месіанства української нації. Д. Донцова можна вважати одним з виразників подібної концепції, який фактором об'єднання та майбутнього розвитку нації обрав принцип волі.

9. Визначальна роль Д. Донцова полягає в тому, що він вказав на необхідність зміцнення волі до життя в українського народу, привнісши дану проблематику в сферу вітчизняної ментальності. Д. Донцов привернув увагу до принципово нового моменту, який відіграє одну з домінуючих ролей у боротьбі народів за свою

свободу та незалежність.

10. Стрижневі філософські погляди Дмитра Донцова ґрунтуються на філософських традиціях європейського напрямку школи “філософії життя”. Д. Донцов використав фундаментальні засади цього напрямку для власної доктрини, у подальшому запропонувавши низку цікавих та оригінальних рішень багатьох філософських проблем.

11. Морально – естетичні переконання Дмитра Донцова викладені в руслі його націоналістичної концепції. Подаючи образи “сильної людини” і “сильної нації”, мислитель у цьому ж ракурсі вибудовує основні морально – естетичні засади.

12. Принцип “аморальності” – основний етичний принцип, яким керується Д. Донцов, не варто трактувати як відкидання етичного критерію чи моральних ідеалів загалом. Йдеться про суперечність донцовського трактування принципу “аморальності” з буденною, провінційною мораллю.

13. Під “добром” Д. Донцов розуміє усі дії чи теоретичні напрацювання, які сприяють росту та розвитку будь-якої нації, зокрема йдеться про Україну.

14. Естетичні погляди Дмитра Донцова необхідно сприймати і розуміти як одну із складових частин його ідеології.

15. В естетиці Д. Донцов використовує не раціональні витоки, а елементи ірраціоналізму чи навіть містицизму, які ще на рівні міфології покликані забезпечити подальший розвиток національної ідеології.

16. Головні моменти естетичного світогляду Дмитра Донцова – насамперед елементи національні та політичні. Формулюючи особисте розуміння місця та ролі естетики у своїй доктрині, Д. Донцов скористався пріоритетом націоналізму, адже він найбільшою мірою відповідав його світоглядним переконанням.

17. Вивчаючи та аналізуючи морально-естетичні переконання Дмитра Донцова, потрібно мати на увазі, що його погляди не претендують на академічність та універсальність стосовно накладання їх на українське суспільство. Хоча деякі елементи його вчення можна успішно використати для подальших досліджень окресленої проблеми.

18. Теорія української національної ідеї Дмитра Донцова посідає важливе місце в розвитку вітчизняної політологічної та філософської думки. Його концепцію варто сприймати як перелік основних світоглядних засад представників нової української генерації.

19. Розробляючи концепцію української національної ідеї, Дмитро Донцов вибудовував її в контексті своєї стрижневої мети – здобуття Україною незалежності. Тому до концепції національної ідеї Д. Донцова треба ставитися не як до певної теоретичної побудови, а як до спроби небайдужого і свідомого громадянина показати практичні шляхи виходу України з-під радянської залежності, які можна було

б використати з урахуванням тогочасної політичної ситуації в країні.
20. Д. Донцов створив власну модель суспільства “ідеального типу”, приєднавши її до концепції створення української держави. Основні висновки, які були зроблені мислителем в цьому контексті, повною мірою характеризують його позицію і сприйняття головних соціальних процесів що відбувалися в тогочасній Україні.

21. Досліджуючи основні етапи розвитку української держави в минулому, а також головні світові теорії становлення, функціонування та розвитку держави, Дмитро Донцов створив власну модель ієрархізованого суспільства з правлячою верхівкою на чолі.

22. З вказаною вище позицією мислителя в цьому питанні беззастережно погодитися доволі важко, адже така модель держави неминуче призведе до утворення нової тоталітарної держави.

23. У процесі розробки теорії новітнього українського суспільства Д. Донцов приходить до співвідношення “еліта – маса”, віддаючи еліті пріоритет на управління державою. До того, як дійти подібних висновків, Дмитро Донцов детально проаналізував творчість мислителів попередніх поколінь з тим, щоб у подальшому привнести їх концепти у свою доктрину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баган О. Іван Франко і теперішнє становище нації: Зб. Статей.– Дрогобич: Відродження, 1991.– 92с.
2. Баган О., Гузар З., Червак Б. Лицарі духу: українські письменники – націоналісти – вістниківці. – Дрогобич: Відродження, 1996.- 288с.
3. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух.- Дрогобич: Відродження, 1994.- 192с.
4. Баган О. Про деякі філософські підстави українського націоналізму // Українські проблеми.- 1994.– Ч.2.– С.– 3-5.
5. Бадзьо Ю. Національна ідея і національне питання. – К.: Смолоскип, 2000.- 47с.
6. Бедрій А. Вплив Дмитра Донцова на формування ОУН : (В 100-ту річницю народж. І 10-ту річницю смерти) // Авангард.-1983.–Ч.2.- С.84 – 89.
7. Бедрій А. Україна 1990-их років і Дмитро Донцов // Альманах “Гомону України”.– 1998.- С. 39 – 62.
8. Бедрій А. Українська держава, створена актом 30 червня 1941.– /Дрогобич/, 1996.– 96с.
9. Бедрій А. Філософічні основи ідеології Дм.Донцова // Фенікс.- 1964.- №12. - С. 3-8.
10. Безсмертний Р.М. Соціально-політичний устрій українського суспільства / концепція Д.Донцова /: Автореферат дис....- К., 1997. – С.5 – 11.
11. Будзяк В. Дм. Донцов – ідеолог українського традиціоналізму // Фенікс .- 1964.- № 12. – С. 21-26.
12. Васькович Г. Національна ідеологія Донцова // Визвольний шлях.- 1956 .- Лютий.- С. 164 – 172.
13. Васькович Г. Національна ідеологія Донцова // Визвольний шлях.- 1956 .- Березень.- С. 285 – 292.
14. Вечерський В. “Слово о полку Ігоревім” як джерело інтегрального націоналізму Дмитра Донцова //Пам’ятки України.- 1996.-№3.- С.130 –

131.

15. Вільчинський Ю. Григорій Сковорода – український мислитель: (ювілейні читання до 270-річчя від дня народження) / Відп. за вип. Ю. Вільчинський.- Львів, 1992.- 96с.
16. Вільчинський Ю. Дмитро Донцов: філософія як ідеологія. Ідейно – теоретична спадщина Д.Донцова і сучасність. Матеріали науково – теоретичної конференції.- Запоріжжя: Просвіта, 1998.– С. 27 – 30.
17. Вільчинський Ю. Політична філософія Дмитра Донцова // Українські проблеми.- 1994.– Ч.2.- С. 13 –16.
18. Віташинський Б. Д. Штикало – націоналіст-революціонер: [Його спогади про зустрічі з Д.Донцовим] // Фенікс. – 1964.– №12.– С.54 – 58.
19. Галамай С. Актуальність писань Дмитра Донцова // Альманах “Гомону України”.- 1983.- С.77 – 83.
20. Гікавий М. День доктора Дмитра Донцова: (Спогад) // Визвольний шлях.- 1983.- № 3.- С.265 –266.
21. Гікавий М. Дмитро Донцов: (З нагоди 80-тиріччя [ідеолога і теоретика укр. нац.]) // Овид.- 1963.-№ 7-9.- С. 12 – 13.
22. Горбач Н. Невідомий Григорій Сковорода.- Львів: Логос, 2002.- 152с.
23. Горелов М.Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портета // Укр. іст. журн.- 1994.- № 5.- С.78 – 86.
24. Горелов М.Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета // Укр. іст. журн.-1994.- № 6.- С. 89 –97.
25. Горелов М.Є., Камінський Є.Є. Екстремісти: Укр. буржуаз. націоналізм на послугах в імперіалістичній реакції.- Львів: Каменярь, 1987.- 136с.
26. Горелов М.Є. Передвісники незалежної України: Історичні розвідки: /Життєві шляхи і творчість Миколи Міхновського, Дмитра Донцова, В’ячеслава Липинського.- К.: Рада, 1996. – 158с.
27. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні.- К.: Освіта, 1992. - 192с.
28. Грушевський М. Про старі часи на Україні: Коротка історія України для першого початку.- К.: Обереги, 1991.- 99с.
29. Дашкевич Я. Національно-визвольна боротьба 20-50-х років ХХ ст. в Україні: Зб. матер. Першої міжнародної наук. конф., Львів, 25-26 червня 1991р. – К., 1993. – С. 2 – 18.
30. Дашкевич Я. Україна в минулому. – Вип. 9.- К.- Львів, 1996.- 367с.
31. Дашкевич Я. Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе.- К., 1993.- 191с.
32. Денисенко В.М. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії.- Львів, 1997.- 274с.
33. Доленга С. Донцовщина.- Варшава, 1938. – С. 8 – 17.
34. Донцов Д. “В.Ленін”.- Львів: Голос нації, 1993.- 7с.
35. Донцов Д. Від містики до політики.- Торонто: Спілка визволення України, 1957.- 61с.
36. Донцов Д. В мартівську річницю: [Про Т. Шевченка] // Літ. Наук. Вісник.- 1925.- № 5.- С. 56- 64.

37. Донцов Д. “Вогневий напій” минувшини [України] // Альманах “Гомону України”.- 1968.- С. 41 – 48.
38. Донцов Д. Вогонь з холодного яру: [Т.Г. Шевченко] // Дивослово.- 1994 .- № 3.- С. 3 –5.
39. Донцов Д. Твори: В 5-ти т. – Т.1: Геополітичні та ідеологічні праці.- 2001.- 487с.
40. Донцов Д. Гетьман Мазепа в західноєвропейській літературі // Диво-слово.- 1994.- № 7.- С. 5 – 9.
41. Донцов Д. “Гріх проти Духа”: [Про укр.. літ.] // Альманах “Гомону України” .- 1966.- С. 41 – 56.
42. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991.- 296с.
43. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій.- 2-е вид.- Львів: Укр .. вид., 1941.- 110с.
44. Донцов Д. Дурман соціалізму.- Львів, 1936.- 95с.
45. Донцов Д. Дух животворить // Україна.- 1993.- № 4.- С. 11.
46. Донцов Д. Дух отари і дух провідництва.- Львів: Голос Нації, 1993.- 62с
47. Донцов Д. Дух нашої давнини.- Дрогобич, 1991.- 342с.
48. Донцов Д. Енгельс, Маркс і Лассаль про неісторичні нації. – К.: Серп і молот, 1918.- 59с.
49. Донцов Д. Забутий заповіт: [Про укр. літ.] // Альманах “Гомону України”.- 1963.- С. 39 – 50.
50. Донцов Д. За яку революцію.- Торонто: Ліга визволення України, 1957. - 79с.
51. Донцов Д. За яку Україну?. Ідеологія голоти.- Львів: Голос Нації, 1993.- 8с.
52. Донцов Д. Змова проти націоналізму // Альманах “Гомону України”.- 1972.- С. 35 – 44.
53. Донцов Д. Знак ганьби: [Про нац. культуру] //Альманах “Гомону України”.- 1972.- С. 56 – 63.
54. Донцов Д. “Зненавиджені за ім’я моє” // Визвольний шлях.- 1964.- № 6. - С. 615 – 617.
55. Донцов Д. Ідейний заповіт Мазепи: (1709 – 1959) // Альманах “Гомону України”.- 1959.- С. 41 – 46.
56. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї.- К.; Т-во “Знання” України, 1991.- 48с.
57. Донцов Д. “Кассандра” Лесі Українки і проблема віщунства // Визвольний шлях.- 1962.- № 4-5.-С. 356 – 370.
58. Донцов Д. Клич доби: Твори.- Лондон: Вид. Союзу Українців у Великій Британії, 1968.- 128с.
59. Донцов Д. Культура примітивізму: (Головні підстави російської культури).- Черкаси: Сіяч, 1918.- 39с.
60. Донцов Д. Мазепа й мазепинство.- Черкаси: Сіяч, 1918.-33с.
61. Донцов Д. Маса і провід (відбитка з ЛНВ кн. 3. 1у).- Тернопіль, 1930.- 37с.

62. Донцов Д. Між молотом а ковалом.- Львів, 1938.- 13с.
63. Донцов Д. Міжнародне положення України і Росія.- К.: Роб. Книгарня, 1918.- 23с.
64. Донцов Д. “Мойсей” І. Франка // Авангард.- 1960.- ч. 4.- С. 8 – 17.
65. Донцов Д. Московська отрута.- Торонто; Монреаль: Спілка визволення України, 1955.- 294с.
66. Донцов Д. Націоналізм.-Лондон: Укр.Вид. Спілка, Торонто: Ліга Визвол. України, 1966.- 363с.
67. Донцов Д. Наша доба і література.- Львів: Вісник, 1936.- 175с.
68. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря.- Торонто: Гомін України, 1961.- 230с.
69. Донцов Д. Памяти великого вигнанця: (До 65 роковин Т.Шевченка) // Літ. Наук. Вісник.- 1926.- № 5.- С. 66 – 74.
70. Донцов Д. Партія чи орден об’єднання чи роз’єднання.- Львів, 1938.- 71с.
71. Донцов Д. Патріотизм.- Львів: Вісник, 1936.- 63с.
72. Донцов Д. Перед кінцем большевизму: (1917 – 1967) // Альманах “Гомону України”.- 1967.- С.41 – 53.
73. Донцов Д. Перед розвалом червоної орди // Альманах “Гомону України”.-1962.- С. 37 – 40.
74. Донцов Д. Передсмертна московська “чехарда” // Визвольний шлях.- 1993.- № 12.- С. 1428 – 1431.
75. Донцов Д. Підстави нашої політики.- 2-е вид.- Нью-Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобод України, 1957.- 210с.
76. Донцов Д. Поетка вогненних меж Олена Теліга.- Торонто, 1953.- 95с.
77. Донцов Д. Поетка-пророчиця: (Леся Українка) // Визвольний шлях.- 1971.- № 2.- С. 133 – 147.
78. Донцов Д. Поет твердої душі: (В.Стефаник, у 25-річчя смерті 1936 –1961) // Альманах “Гомону України”.- 1961.- С. 69 – 78.
79. Донцов Д. Похід Карла XII на Україну.- 4-е вид.- Лондон: Вид-во Союзу Українців у В.Британії, 1995.- 40с.
80. Донцов Д. Правда прадідів великих.- Філадельфія: Вид. Головної Управи Організації Оборони Чотирьох Свобод України, 1952.- 96с.
81. Донцов Д. Проблема проводу (череда чи еліта?) // Визвольний шлях.- 1967.- Березень.- С. 279 – 290.
82. Донцов Д. Рік 1918, Київ.- Торонто: Гомін України, 1954.- 128с.
83. Донцов Д. Російський імперіалізм: українство // Воля і Батьківщина.- 1997.- № 1.- С. 101 – 112.
84. Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині // Вісник.- 1986. – Ч. 2.- С. 92 – 97.
85. Донцов Д. Росія чи Європа?. – Лондон, 1955.- 59с.
86. Донцов Д. Р.У.П. // Альманах “Гомону України”.- 1960.- С.56 – 65.
87. Донцов Д. Слава козацька в драмі Поля Дерулєда [L’Hetman] // Визвольний шлях.- 1956.- № 6.- С. 657 – 665.

88. Донцов Д. Слово до молоді // Визвольний шлях.- 1967.- № 2.- С. 131 – 135.
89. Донцов Д. Туга за героїчним: ідеї та постаті літературної України.- Вольвергамптон; Манчестер: Видання СУМ, 1953.- 160с.
90. Донцов Д. Українська державна думка і Європа.- Львів, 1918.- 80с.
91. Донцов Д. Хаос сучасності і молодь.- К., 2000.- 40с.
92. Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори.- 2-е справ. Вид.- Торонто, 1967.- 319с.
93. Донцов Д. Церква і націоналізм // Літературно-Науковий Вісник.- 1924.- С. 75 - 82.
94. Донцов Д. Шевченко і “Квадрига Вісника” львівського // Альманах “Гомону України”.- 1964.- С. 41 – 50.
95. Донцов Д. Школа а релігія: (Реферат виголошений на з’їзді укр. акад. Молодіжи у Львові в липні 1909р.) – Львів: Накладом Укр. Студ. Союзу , 1910.- 36с.
96. Донцов Д. Що таке інтернаціоналізм.- Львів: Друк. Ставропігійського ін – ту, 1927.- 30с.
97. Донцов Д. Юнацтво і пласт.- Львів: Вид. Укр. Пластового Уладу, 1928.- 15с.
98. Дорожинський П. Дмитро Донцов – критика деяких його поглядів на націоналізм // Самостійна Україна.- 1993. – Ч. 3.- С. 65 – 74.
99. Дорошенко В. З історії української політичної думки за часів світової війни.- Прага, 1936. – С. 15 - 31.
100. Єндик Р. Дмитро Донцов: Ідеолог українського націоналізму.- Мюнхен: Українське Видавництво, 1955.- 176с.
101. Єндик Р. Донцов і Драгоманов // Авангард.- 1953 –54.- Ч.: 10-11 (грудень-січень).- Лондон – Мюнхен – Нью-Йорк – Торонто. – С. 92-98.
102. Жданович О. На зов Києва: Олена Теліга.- Вінніпег, 1947. – С. 3 - 7.
103. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період.- К.: Основа, 1993.- 126с.
104. Зварич Р. Вшануймо й дім великого мислителя – революціонера!: [Про Д. Донцова; портр.] // Авангард.- 1983. – Ч. 2.- С. 81 – 84.
105. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм.- Дрогобич, 1992.- 179с.
106. Іванишин В. Українська ідея і перспективи націоналістичного руху.- Дрогобич: Відродження, 2000.- 150с.
107. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження.- Дрогобич, 1990.- 93с.
108. Ідейно – теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність.- Запоріжжя, 1998. – С. 27 - 30.
109. Камінський А. Більше як тільки “політичний портрет” Дмитра Донцова // Сучасність.- 1974.- № 10.- С. 117 – 122.
110. Кармазіна М. Ідея Української держави в сприйнятті українських інтелектуалів на зламі ХІХ – ХХст. // Людина і політика.- Київ, 1999.- № 2. – С. 53 - 56.
111. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму.- К.: Либідь, 1999.- 352с.

112. Квіт С.М. Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет / Київськ. Ун –т ім. Т. Шевченка.- К: Київськ. Ун – т, 2000.- 260с.
113. Квіт С.М. Дмитро Донцов і “Літературно – Науковий Вісник” /”Вісник”/ на тлі розвитку української літератури і журналістики 20-х – 30-х років: Ідеологічні, естетичні та організаційні принципи: Автореф... К., 2000. – С. 5 – 12.
114. Квіт С. Донцовська методологія в сучасній Україні: (портр.) // Вільна думка.- 2001.- 7 – 20 трав.– С. 23; 21 трав.- 3 черв.– С. 18.
115. Квіт С. Трагічний оптимізм Дмитра Донцова // Слово і час.- 1993.- № 3.- С. 32 – 45.
116. Клен Ю. Спогади про неокласиків.- Мюнхен: Накладом Укр. Видавн. Спільки, 1947.- 48с.
117. Клен Ю. Твори. 2 том / Ред. Євген Маланюк.- Торонто, 1957.- 349с.
118. Козій І. Філософія волюнтаризму Дмитра Донцова //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія.- № 8. – 2002.- С. 140 – 144.
119. Козій І. Поняття волі в соціально-філософській доктрині Д.Донцова //Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. – Випуск 4.- 2002.- С. 247 – 254.
120. Козій І. Філософська доктрина суспільства Дмитра Донцова // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія.- Випуск 11.- 2003.- С. 28 – 34.
121. Козій І. Постать та діяльність Дмитра Донцова в контексті української філософсько – політичної думки // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Альманах.Збірник наукових праць. Випуск 13. Видавничий центр КНЛУ. – К., 2004.- С.223 – 228.
122. Кухта Б.Л. З історії української політичної думки.- К.: Генеза, 1994.- 368с.
123. Ленкавський С. Філософські підстави “Націоналізму” Донцова // Розбудова нації. – 1928.–Ч. 7-8. – С. 273 – 276.
124. Липа Ю. Бій за українську літературу.- Б.М.В.: “Народний стяг”, 1935. - 151с.
125. Липа Ю. Нотатник: Новелі. Т. 2.- Б.М.В.: Україна, 1955.- 96с.
126. Липа Ю. Призначення України.- Львів: Просвіта, 1992.- 270с.
127. Липа Ю. Розподіл Росії.- Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995.- 148с.
128. Липа Ю. Українська раса.- Б.М.В.: “Народний стяг”, 1937.- 24с.
129. Липинський В. Листи до братів – хліборобів.Т. 6.- Київ; Філадельфія, 1995.- 470с.
130. Лісовий В.С. Драгоманов і Донцов //Філософ. і соціолог. думка.- 1991. - № 9.- С. 83 – 101.
131. Лісовський А. Сучасна доба.- Львів, 1936.- 32с.
132. Лосєв І.В. Естетичні погляди Дмитра Донцова // Філософ. і соціолог. думка.- 1992.- № 12.- С. 124 – 137.

133. Лосев А.Ф. История античной философии в конспективном изложении.- М.: Мысль, 1989.- 204с.
134. Луців Ю.А. Державотворча верства в Липинського й Донцова на зразку гетьманщини // Вісник.- 1988, літо.- С. 150 –155.
135. Маланюк Є. Дмитро Донцов // Основа.- 1993. – Ч. 23 (1).-С. 162 –167.
136. Маланюк Є. До проблеми большевизму.- Нью – Йорк: орган Оборони Чотирьох Свобід України, 1956.- 83с.
137. Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто. Онт. Канада, 1966.–Т. 2 – С. 367 – 376.
138. Маланюк Є. Малоросійство.- Нью –Йорк: Вісник ООЧСУ, 1959.- 31с.
139. Маланюк Є. Нариси з Історії нашої культури.- К.: АТ “Обереги”, 1992. - 81с.
140. Мосендз Л. Останній пророк.- Торонто, 1960.- 456 с.
141. Московський большевизм в оцінці Д. Донцова // Авангард.- 1971.- № 7-8.- С. 256 – 257.
142. Назарук О. Націоналізм Донцова й інші мишугізми.- Львів, 1934. – С. 8 – 14.
143. Нахлік Є. На перехресті доріг націоналізму і поета –“поганина”: / Про Д. Донцова // Укр. думка.- 1996.- 18 лип.- С. 5.
144. Рассел Б. Історія західної філософії.- К.: Основи, 1995.- 759с.
145. Римаренко Ю.І. Буржуазний націоналізм та його “теорія нації”. / АН УРСР. Ін –т філософії.- К.: Наук. думка, 1974.- 383с.
146. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості.- Тернопіль , 2002.- 448с.
147. Рихтицький Л. Роля Дмитра Донцова в театрі і практиці націоналізму // Авангард.- 1987. – Ч. 1-2.- С. 61 – 63.
148. Савчак М. Ідеолог українського самостійництва: [Д.Донцов] // Фенікс. - 1964.-№ 12.-С. 8 – 14.
149. Савчук К. Ідеолог українського аристократизму: [Д.Донцов] // Фенікс. - 1964.- № 12.- С. 14 –20.
150. Самійленко Л. Четверта Київська крайова конференція Конгресу Українських Націоналістів // Шлях перемоги. – 1994.– 11 черв. – С. 1.
151. Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1997.- № 1. – С. 146.
152. Ситало А. Донцов і соціалізм: шляхом Савла у Павла // Республіканець.- 1994.- № 3-4.- С. 17 – 24.
153. Ситник О.І. Особливості політичних концепцій М.Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї.- К., 1996. – С. 3 – 27.
154. Сосновський М. Дмитро Донцов: Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму.- Нью – Йорк; Торонто, 1974.- 419с.
155. Сосновський М. З приводу статті про д –ра Дмитра Донцова // Сучасність.- 1973.- № 7-8.- С. 244 – 246.
156. Стебельська А. В поклоні Д.Донцову: Інценізація // Альманах “Гомону України”.- 1977.- С. 44 – 49.

157. Стебельська А. Погляди Дмитра Донцова на українську літературу // Збірник наукових праць канадського НТШ.- Торонто, 1993.- С. 265 – 280.
158. Стебельський Б. Вплив полк. Євгена Коновальця і Дмитра Донцова [портр.] на молодь 20-х та 30-х років // Альманах “Гомону України”.- 1992.- С. 138 – 149.
159. Трофимович В. Дмитро Донцов про Революційну Українську Партію // Республіканець.- 1993.- № 6.- С. 21 – 24.
160. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка.- К.: НІСД, 2003.- 632с.
161. Фартушний А.А. Українська національна ідея як підстава державотворення.- Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2000.- С. 8 – 25.
162. Фізер І. Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка // Слово і час.-1990 .-№ 5.- С.36.
163. Франко І. Що таке поступ? //Повне зібр. творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка.– Т. 45. – С.341 - 342.
164. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? //Слово і час.- 1990.- № 1.-С.26.
165. Царські жандарми і цензура про Дмитра Донцова // Слово і час.- 1992. - № 9.- С.70 –73.
166. Червак Б. Ідеологічні й політичні підстави діяльності ОУН в сучасній Україні // Нескорена нація. – 1996.– Ч. 9 /верес./-. – С. 2.
167. Чижевський Д. Історія української літератури.- Нью-Йорк, 1956.- С. 11 – 12.
168. Чугуєнко М.В. Формування та розвиток ідеології Д.Донцова: Автореферат дис... – Харків, 1998. – С. 1 – 15.
169. Шанковський Л. Похідні групи ОУН.- Мюнхен, 1958.– С. 21 – 22.
170. Юркевич Л. (Л.Рибалко) Російські соціал-демократи і національне питання. Переклад з російської.- Мюнхен: Сучасність, 1969.- С. 29.
171. Янів В. Українське мистецтво на культурно-історичному тлі України у зв’язку з її геополітичним розташуванням.- Мюнхен, 1987.- С. 7 – 8.
172. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал // Визвольний шлях.- 1969.- С. 980.
173. Armstrong J.A. Nations before Nationalism. – Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1982. – P. 4 – 30.
174. Armstrong J. Ukrainian Nationalism (3d ed.). – Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1990. – P. 18 – 21.
175. Gellner E. Nationalism. – London: Phoenix, 1998. – P. 3 – 14.
176. Gellner E. Nations and Nationalism. – Oxford: Basil Blackwell, 1983. – P. 20 – 43.
177. Minogue K. Nationalism. – London: Batsford, 1967. – P. 7 – 18.